

SZOCIOGRÁFIA

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

2026. 2. ÉVF. I. SZÁM

IMPRESSZUM

Folyóirat címe: Szociográfia

2026. 2. ÉVF. I. SZÁM

Megjelenés típusa: Online folyóirat

Témája: A szociográfia múltja, jelene és jövője – kutatás, leírás, értelmezés

Megjelenés gyakorisága: Megjelenik évente kétszer

Kiadja: Magyarország Felfedezése Alapítvány

Székhely: 1093 Budapest, Fővám tér 8.

Felelős kiadó: A Magyarország Felfedezése Alapítvány elnöke:

Dr. Tóth Pál Péter

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Lányi Gusztáv

Főszerkesztő: Dr. Friesz-Kovács Kamilla

A címlap grafikáját Decsi Ilona Luca és Kéri Imre tervezték

Kapcsolatfelvétel:

titkar.magyarorszagfelfedezese@gmail.com

magyarorszagfelfedezese@gmail.com

www.magyarorszagfelfedezese.hu

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
dr. Tóth Pál Péter: A Magyarország Felfedezése Alapítvány elnökének köszöntője.....	5
Mi a szociográfia? Tóth Pál Péter rovata	7
Kamarás István: Mennyire gráfia, mennyire lógia, mennyire szép, mennyire pontos a szociográfia?.....	8
Rostás Zoltán: Kísérleti szociográfia	11
Fiatal szociográfusok fóruma.....	17
Turó Zoltán: Kismadár	18
Bársony Viktória: A Kocsma.....	62
Szociográfia a fiatalok szemével - Pályázat	71
Zubek Nina: Doktornő.....	72
Szociográfiák.....	77
Czibak Ilona: Marika történetek	78
Szacsvay Éva – Séra László: Rózsadombi történetek.....	93
Szociofotó.....	125
Friesz-Kovács Kamilla: Interjú Kiss-Kuntler Árpáddal	126
Kiss-Kuntler Árpád: Válogatás	130
Szociofilm	147
Juhász Tibor: Benne leszünk a tévében	148
Friesz-Kovács Kamilla: Közösség és hit a Császlóci Passióban	160

Kritika és recenzió.....	164
Bartha Eszter: Mindenkeföldjén?	165
Váczai Márk: Parázs a hamu alatt.....	178
Fiókban maradt szociográfiák.....	183
Friesz-Kovács Kamilla: Fiókban maradt szociográfiák Archívum a magyar szociográfiai kutatás eddig kevésbé ismert munkáiból	184
Siflis Gordán Klára: Vajdasági Hollywood avagy Fehér foltok feltárói Gondolatok egy szakdolgozatból	185

A Magyarország Felfedezése Alapítvány elnökének köszöntője

Közel egy évvel ezelőtt, amikor felvetődött az online Szociográfia című folyóirat gondolata, fel sem merült bennem, hogy 2026 tavaszán már a második számhoz írok bevezetőt.

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani dr. Friesz-Kovács Kamillának, a Magyarország Felfedezése Alapítvány titkárának, az online folyóirat főszerkesztőjének, illetve mindazoknak, akik valamilyen formában hozzájárultak az első, illetve a második szám megjelenéséhez, és bízom abban, hogy írásaik az ezt követő lapszámokból sem fognak hiányozni. Köszönöm azt az önzetlen munkát, amely nemcsak a lap megjelenését tette lehetővé, hanem azt is, hogy hiánypótló tevékenységükkel – joggal állíthatom – valami újat, maradandót és eddig hiányzót hozzanak létre.

Az eddig napvilágot látott két szám alapján biztos vagyok abban, hogy folyóiratunk hosszú életű lesz, együtt halad majd a Magyarország Felfedezése Alapítvány könyvsorozatával, és a bennünket követő nemzedékek ünnepélyes örömmel köszönhetik majd folyóiratunk századik évfordulóját.

Most, amikor a Szociográfia második számát „közreadom”, azzal a jó hírrel kell kezdenem, hogy ez a lapszám nemcsak formailag tartotta meg az első szám szerkezetét, hanem annak minden erényét megőrizve tovább is szélesítette a szociográfiával kapcsolatos kérdéskört. A folyóirat tervezésekor abban állapodtunk meg, hogy az induló lapszám rovatait nem tartjuk kőbe vésettnek. Ennek köszönhető, hogy a második számban külön rovatot kapott a szociofotó és a szociofilm kérdésköre is.

A folyóirat második száma a „Várjuk olvasóink véleményét” felhívással zárul. Érdeemes lenne ezt a felhívást a jövőben is megőrizni, és a Szociográfia következő, harmadik számától kezdődően egy új, állandó rovatot létrehozni. Ebben a rovatban helyet kaphatna minden olyan hír, vélemény, ismertetés vagy egyéb írás, amely az előző lapszám megjelenését követően a Szociográfiával kapcsolatban született.

A most közreadott szám 187 oldal terjedelmű. Az írások magukért beszélnek, a tartalomjegyzék egyértelműen mutatja sokszínűségüket, fölöslegesnek tartom felsorolásukat, tartalmukat pedig mindenki megítélheti, ha elolvassa. Egy dologra azonban külön is fel kell hívnom a figyelmet: a Fiókban maradt szociográfiák rovatra, azon belül pedig Siflis Gordán Klára 2007-ben írt Vajdasági Hollywood avagy a fehér foltok feltárói című szakdolgozatára. Ez az írás a délvidéki szociofilm-alkotók törekvéseit foglalja össze, és megismertet bennünket azokkal az alkotókkal, akik 2007-ig filmre rögzítették a délvidéki magyarság mindennapjait és törekvéseit. Mindezekhez még csak annyit tennék hozzá, hogy milyen jó is volna, ha a többi elcsatolt területről is hasonló munkákat közölhetne folyóiratunk!

Budapest, 2026. június 10.

dr. Tóth Pál Péter

Mi a szociográfia?

TÓTH PÁL PÉTER ROVATA

KAMARÁS ISTVÁN: MENNYIRE GRÁFIA, MENNYIRE
LÓGIA, MENNYIRE SZÉP, MENNYIRE PONTOS A
SZOCIOGRÁFIA?

ROSTÁS ZOLTÁN: KÍSÉRLETI SZOCIOGRÁFIA

Mennyire gráfia, mennyire lógia, mennyire szép, mennyire pontos a szociográfia?

Kamarás István

A szociográfia a lógiához (a szociológiához) képest gráfia, az irodalmi gráfiához képest lógia. Szakmai vita tárgya, hogy mennyire kell, hogy érzékletesen megjelenítő irodalom legyen, illetve mennyire pontos társadalomrajz a szociográfia. Ebben az esetben azonban szerintem nem a végeredmény a döntő – vagyis hogy mit lehet belőle megtudni a társadalmi valóságról –, ugyanis ebben a tekintetben sem egy Balzac-regény, sem egy-egy Esterházy-, Nádas- vagy Krasznahorkai-regény nem marad el a szociográfiától, hanem a műfaj és a megközelítési mód.

A létet érzékletesen megjelenítő irodalomhoz képest a szociográfia távolságtartóbb és reflektívabb; reflexiója hasonlít a társadalomtudományi reflexióhoz. Az irodalom mezejét tekintve a szociográfia a realista regényhez áll legközelebb (pl. Kertész Ákos: Makra; Konrád György: A látogató), azon belül is a tényregényhez vagy a dokumentumregényhez (pl. Truman Capote: Hidegvérrel), az életrajzi regényhez (Csalog Zsolt: Parasztregegy) és a riportregényhez (Pasqualetti Ilona: Balogvilág), valamint a dokumentumdrámához (Borbély Szilárd: Egy gyilkosság mellékszálai) és a rádiós dokumentumjátékhoz (Csörsz István: A semmiből jöttem).

Ezeket a műfajokat és műveket mind az irodalmárok, mind a társadalomkutatók – és itt nemcsak a szociológusokra, hanem a szociálpszichológusokra, a kultúrantropológusokra és a politológusokra is gondolhatunk – sokan határesetnek vagy egyenesen szociográfiának (vagy

éppen szociálpszichográfiának) tekintik. A megítélés során egyeseknél a szépség, másoknál a fiktitás mértéke bizonyul fontosabbnak.

A Magyarország felfedezése sorozat szerkesztői az Értéktérkép (Kamarás 1989) című könyvemet 1989-ben minden további nélkül szociográfiának tekintették, noha az akkori Kiskunhalas egy az egyben „tényvalóságában” jelenik meg benne, miközben feltűnik Mr Bookbird, egy angol művelődésszociológus és egy helybéli „lábadó” fiatal is, akik alternatív valóságglátásukkal segítik ki a tényekhez túlságosan ragaszkodó szociográfus tapasztalását.

Kíváncsi lennék, mit szólnának ugyanők – vagy éppen a mai szerkesztők – a Ferencpáista egyházreform Csereháton (Kamarás vagy a Csereháti pasztorálszociográfia (Kamarás című könyveimhez, amelyeket magam egyházutópiáknak tájoltam be (olvasóim egy része viszont valóságosan megtörtént eseményekről szóló beszámolóként olvasta), illetve a Titkos kutatónapló (Kamarás és a Titkos terepmunkanapló (Kamarás című kamaszregényeimhez, amelyeket társadalomkutató barátaim egy része szociológiai, másik része kultúrantropológiai módszertani bevezetőként értelmezett. Megjegyzem, utóbbit a Gondolat adta ki, méghozzá mint (szocio)lógiaát.

Mindezzel csak azt szerettem volna érékeltetni, hogy a társadalomrajz, a társadalomgrafika mennyire színes és befogadó világ. Amit bizonyosan tudok és vallok: illik rá a József Attila-i „pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen”.

József Attila. (n.d.). Ne légy szeles. Magyar versek. <https://magyar-versek.hu/jozsef-attila-ne-legy-szeles>

Kamarás, I. (1989). Értéktérkép. Szépirodalmi Kiadó.

Kamarás, I. (2027). Ferencpálista egyházreform Csereháton. Egyházforum.

Kamarás, I. (2022). Csereháti pasztorálszociográfia. Wesley Kiadó.

Kamarás, I. (2015). Titkos kutatónapló. Luther Kiadó.

Kamarás, I. (2023). Titkos terepmunkanapló. Gondolat Kiadó.

Kísérleti szociográfia

Rostás Zoltán

Hogy mi a szociográfia? Úgy vagyok ezzel a kérdéssel, mint Szent Ágoston az idővel. Ő ugyanis azt állította, hogy ha senki nem kérdezi tőle, akkor tudja. Ha azonban neki kell megmagyaráznia, akkor nem tudja. Jómagam is tudtam mi ez a műfaj, de miután felkértek az írásra, döbbsenem rá a kivitelezés nehézségére. Én ugyanis a szociográfia fogalmának tisztázása és vállalása előtt – lakhely és életmód váltások okán – kezdtem el az adatgyűjtést, s csak jóval később, tavaly szerkesztettem a Gondolatnál megjelent Bukaresti magyarság – alulnézetből című kötetbe. Ennek tehát inkább története van, mintsem műfaji definíciója. Belenőttem, megírtam, s másokkal együtt szociográfiának neveztem az eredményt.

Ahhoz a kolozsvári egyetemi évfolyamhoz tartozom, amely az első tanév végén, 1966-ban értesült arról, hogy létezik szociológia, amit aztán sebtében rehabilitáltak. Másodévtől, elsőként Romániában, már kérdőívet kaptunk a kezünkbe, és rendszeressé vált a terepkutatás, amiben mi, diákok, voltaképp csak kérdezőbiztosok voltunk. Nem láttuk egyelőre az összefüggést az új elméleti tantárgyak és a mi kérdőíveink között, de a terep lenyűgöző volt.

A szociográfia akkor még nem került terítékre, s amit a „Korunk” ilyen címen közölt legfennebb igényesebben megírt riportnak tűnt. Elköteleztem magam a szociológia mellett. E leíró műfaj háború előtti változatával tulajdonképpen 1968 tavaszán találkoztam a régi „Korunk” lapozgatása közben. Megakadt a szemem Nagy István kolozsvári munkáslányokról írt szociográfiáján. Vegyes érzelmekkel olvastam a szöveget, mert meglepett, hogy sok lányt „Korunk”-olvasónak tekintett. Tudtam, hogy a folyóirat

publikuma egyáltalán nem az iskolázatlan réteg volt. Nagy István a hatvanas évek végén már nem volt (pártosan) ünnepezt szerző (bár az 1955-ös A legmagasabb hőfokon című regénye még kötelező háziolvasmány volt). Úgy tűnt, felvillanyozta, amikor az 1938-as szociográfiájáról érdeklődtem nála. Becsületére legyen mondván, bevallotta, hogy „munkásmozgalmi szempontok” is közrejátszottak a lányok tájékozottságának eltúlzásában. (Nem tartozik e cikk témájához, de a 30 éves munkáslány-világ összehasonlítását, kísérletként, elvégeztem az empirikus szociológia szabványai szerint, tehát hipotézis, mintatömegszámítás, kérdőívek kitöltése stb. Tanulmány nem született a felmérésből, de rengeteget tanultam az egyhónapos kolozsvári terepkutatásból.)

Egyetemi diplomával a zsebemben nem a kutatásban kötöttem ki, hanem a bukaresti magyar sajtóban. Tulajdonképpen folytattam a terepmunkát, de más méretekben és más céllal. De aki négy egyetemi évet a szociológia bűvkörében él, az másként jár-kezel az országban. Persze, nem én találtam ki a „kettős könyvelés” módszerét, de újságírói munkám mellett elég korán elkezdtem gyűjteni és tárolni az anyagot a majdan megírandó munkáimhoz.

Ebben a felemás folyamatban találkoztam újfent a szociográfiával, ott ahol nem is vártam. Kezdeti szociológiatörténeti érdeklődésem sodort a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola jeles képviselőjéhez, Octavian Neamțuhoz. Akkor, 1975-ben tudtam meg, hogy kiválóan tud magyarul s könyvtárában őrizte a népi írók, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter és a többiek szociográfia műveinek első kiadásait. Csodálattal beszélt róluk, a Gusti-iskolához fűződő kapcsolataikról, és kiderült, hogy az ötvenes években lefordította Illyés Gyula Puszták népe kötetét románra.

A népi írók produkcióját érdekesnek, fontosnak láttam a társadalomkutatás története szempontjából, de nem tűnt követendőnek. Annál

inkább a „Mozgó Világ” új szociográfiája, noha sajnos akkor nem minden számához juthattam hozzá. De a szelleme hatott rám. Sokat gyűjtöttem, keveset közölhettem.

Váratlan esemény közelített a szociográfiához: a Bukarestben 1980-ben megrendezett Nemzetközi Történettudományi kongresszus. Ezen az összejövetelen hivatalosan elfogadták az oral historyt tudományosan legitim kutatási irányként, amely nagyban hozzájárult a társadalomtörténet forrásbázisának kiszélesítéséhez. A hangsúly természetesen olyan rétegek kutatására került, amelyek nem hagynak önmagukról írott dokumentumokat, tehát a hátrányos helyzetűek vizsgálatára. Az viszont, hogy mit jelent hátrányos helyzetűnek lenni, természetesen koronként, kultúrákként, politikai berendezkedések függvényében változik. Nos, a nyolcvanas évek Romániája számos társadalmi csoportot marginalizált – nyelvi, vallási, társadalmi eredet szerint, vagy éppen vállalt kulturális-tudományos múlt miatt. „Magánvállalkozásként” hozzáláttam A multikulturális Bukarest című kalandhoz, amelynek során idős magyarokat, románokat, arománokat, zsidókat, németeket, örményeket, görögöket kértem fel, hogy informális beszélgetésben idézzék fel életüket. Úgy gondoltam, hogy ezekkel a nem strukturált interjúkkal betekintést nyerek mind csoportkultúrájuk, mind pedig bukaresti integrációjuk fokáról. Ugyanígy a háború előtti, Dimitrie Gusti-féle Bukaresti Szociológiai Iskola tagjait is megszólaltattam, mert a nyolcvanas évekre ennek története is háttérbe szorult. Nem a közlés vágya fűtött, mert az oral history szabályai szerint amúgy sem lehetett volna megjelentetni vagy felhasználni a felvételeket. Tehát, jobb idők reményében, inkább „termeltem” az interjúkat, személyes-hétköznapi dokumentumokat gyűjtöttem.

Az 1989-es fordulat után azonban egy nem várt jelenséggel szembesültem. Az oral history gyakorlatától nem a társadalomtörténet

dokumentálását várták, hanem a kommunista rendszer megtorló intézményei áldozatai szenvedéstörténeteinek felmutatását. Hogy miként élte át a diktatúrát a börtönök világán túli társadalom, az senkit sem érdekelt. Mivel tudtam, hogy e manicheista szemlélet is előbb-utóbb lecseng, folytattam az interjúvolást, bevonva diákjaimat a munkába a bukaresti egyetemen, majd később a csíkszeredaiakat a Sapienciáról.

Tehát, amikor 2021-ben Tóth Pál Péter, a Magyarország Felfedezése Alapítvány elnöke, rövid eszmecsere után felkért a bukaresti magyarság szociográfiájának az elkészítésére, már régen elmerültem a témában. Nem okozott gondot a „felfedezés” tárgya, de el kellett gondolkodnom azon, hogy miként önthető mindez szociográfiai keretekbe. Indokolt a vívódás, mert az általam ismert szociográfiák terei, társadalma nem hasonlítottak a bukaresti magyarokéhoz. Például, sohasem volt (nem lehetett) megbízható adat létszámukról, bevándorlási-hazaköltözési ritmusukról. Örvénylő népesség volt a magyarság Bukarestben.

Kézenfekvő volt, hogy nem egy mégoly tetszetős, kipróbált modell szerint építkezzem, hanem amit a rendelkezésre álló anyag „felajánl”. Ennek első következménye az volt, hogy noha a szociográfia értelemszerűen a jelen leírását tekinti feladatának, én nagyobb súlyt fektettem e népesség kialakulásának történeti hátterére. Ellentétben az amúgy kevés történészi kezdeményezéssel, nem a ködös múlt ismertetésével kezdtem az elbeszélést, hanem az 1989-es fordulat utáni átmeneti korszak megjelenítésével. Innen araszoltam visszafelé a társadalomtörténet egyik módszerét alkalmazva a XIX. század elejéig. És tettem ezt, mivel a mindenkori bevándorolt magyar népesség nagy része a már előzőleg ott élők segítségével talált megélhetési lehetőséget, ugyanúgy, mint a már régebben letelepedettek. Továbbá jelentős különbség van a korábbi szociográfiai gyakorlathoz viszonyítva, amely helyi gyökerekkel

rendelkező közösség, település helyzetét írta le, szemben a bukaresti magyarsággal, amely (1918-ig) más állam területén, multikulturális környezetben talált megélhetőségi lehetőséget. Ez a szociográfia tehát olyan népességről szól, amely tartósan kötődik mind a hátrahagyott közösséghez, mind pedig a befogadó, munkát adó idegen városhoz.

Túl ezeken a fundamentális részleteken, a szociográfia kísérletemnek – mert ez valóban inkább kísérlet – voltak egyéb mozgatórugói is. Az egyik az volt, hogy a szövegben nem a saját, hanem a bevándorlók diskurzusa érvényesüljön, mert ez növeli a leírás hitelét. Minthogy a bukaresti magyarság soha nem volt zárt kolónia, hanem csoportok hálózata. Úgy gondolom, a kötet szövegét tulajdonképpen dokumentumok mozaikjaként kell elképzelni. Az éveken át felgyűjtött anyag feljogosított arra, hogy ne kövessem a bukaresti magyarsággal foglalkozó írástudók értelmiség-centrikus attitűdjét. (Persze, a mindenkori elit teljesítménye sincs kielégítően feltárva.) Viszont az iparosok, munkások, szolgáló lányok tömegéről alig esett szó. Tehát nem csak a szociográfia régi hagyománya, nem csupán az oral history újabb kihívása irányított e „történelmen kívüli” kategória felé, hanem felfedezése annak az erőnek, amely létrehozta ezt a bukaresti kisebbségi világot. A felgyűlt anyag készítetett arra is, hogy ne csak az egyházi, iskolai, közművelődési életet irányító szemszögéből írjam le ezt a kisebbségi csoportot, hanem az értelmiség hatáskörén kívül eső tömeg világára is figyeljek. És itt derült ki, hogy a magyarságot nem az absztrakt románsághoz kell viszonyítani, hanem Bukarest multikulturális világához. Az oda vándorolt magyarság – a románok mellett – német, zsidó, görög, örmény stb. közegbe keveredett. A románul tanulás 1918 után nem hatalmi nyomásra történt, hanem az egyre hatékonyabb túlélési, sőt gazdagodási esély növelésére. Ez a közvetítő nyelv tehát fontosabb volt számukra, mint az anyanyelv értelmiségi fogantatású ápolásának sürgetése. Az alulnézeti perspektíva mellett nem tulajdonítottam nagy jelentőséget a

bukaresti magyar mítoszok boncolgatásának (pl. a Budapest utáni „második legnagyobb magyar város”), mert ezek írói-újságírói termékek voltak, nem a bevándoroltak életét rendező elvek.

Nem tudom, hogy mindez érintett-e a szociográfia fogalmát vagy sem, de munkámmal megkíséreltem más megvilágításban leírni a bukaresti magyarok világát. Ha ez sikerült, talán megközelítettem a szociográfia követelményeinek egy részét is.

Fiatal szociográfusok fóruma

TURÓ ZOLTÁN: KISMADÁR

BÁRSONY VIKTÓRIA MARGIT: A KOCSMA

Kismadár

Turó Zoltán

„Kismadár, ó kismadár

Messze száll, vígan dalol.

Kismadár, ó kismadár,

Látlak-e még valahol?”

(Szécsi, 1974)

I. Csics madá'

Apám esténként gyakorta ezzel a dalrészlettel ringatott álomba: „Csics madá', ó csics madá'. Mecce cá'...” Még most is hallom, ahogy ezeket a sorokat írom, azt a beszédmodot, azt a hangot, amin ő megszólalt. Siket volt (testvére elmondása szerint apám gyermekkorában egy olyan betegséget szerzett, amitől a hangok világa megszűnt számára többé létezni), ezért nála a szavak, a kiejtés és a dallam sosem úgy simultak egymáshoz, mint azoknál, akik hallanak. Amit addig tudott és megtanult, akár beszélni, akár énekelni, az maradt az övé teljesen. Később azonban az időrend bizonytalanná vált bennem. Apám 1956-ban született, a Kismadár pedig csak jóval később, a hetvenes évek elején kerülhetett be a magyar könnyűzenébe. Hogy ezt a dalt pontosan hogyan tanulta meg, ma már nem tudom: lehet, hogy akkor még érzékelt valamennyit a hangokból, lehet, hogy a testvérei tanították meg neki később, vagy a családi ismétlésekből, ritmusokból és szájmozgásokból rakta össze magának; számomra azonban az maradt a legfontosabb, hogy felnőtt apaként ezt adta tovább nekem altatóként.

Mindazok ellenére, hogy a hangok el-elcsúsztak és megbicsaklott a ritmus is, egyedinek éreztem, és érzem ma is ezt, hiszen apámé volt. Az egyetlen hangbeli és nyelvi örökség ez, amit az emlékeimben őrzök azóta is, és mely nyelv a saját családunk mindennapjait is tükrözte: túlartikulált szavak, szájbarágós mondatok, egyszerű nyelvezet, mindezeket mutogatással társítva, jelbeszéd ismerete híján. Ami emlékképként velem maradt, az a szoba esti félhomálya, a pillanat, ahogyan az ágyon fekszem a pattogó tűz hangja mellett, apám karjaiban. Akitől az élet elvette a hangok világát, mégis énekléssel teremtetett meghitt hangulatot körénk. Jóllehet, a Kismadár című dalt azóta sem bírom meghallgatni. Ha valahol felcsendül, akár csak egy részlet is, azonnal menekülök előle. Mintha ilyenkor nem pusztán egy dallam szólalna meg, hanem valami abból is, amihez hosszú ideig nem tudtam, hogy hogyan lehetne visszatérni.

Apám állandóan intézkedett, rakodott, javított, jött-ment. Életvidám, viccelődő, örök fiatal volt, akitől a hiúság sem állt távol. Emlékszem, ahogy reggelente beállt a tükör elé és hátrafésülte a göndör, barna, később ősz, majd festett haját, hosszú percekig nézve magát, mielőtt bárhová is elindult volna, hogy biztosan jól nézzen ki. Unokabátyám, apám testvérének fia, azt mondja róla, hogy kinézetre olyan volt, akár David Hasselhoff. Anyám és az ő családja viszont más árnyalatokat is ad ehhez a képhez, más pillanatok, más érzéseket.

II. Eredet

Apai ág: a romungró família

Apám egy Tisza menti kis faluból származott, ott is született. Anyai nagyanyám elmondása szerint apámat a téglagyárban, ahol mindketten dolgoztak, roma származása, analfabetizmusa és a siketsége miatt félretolták, lenézték, nem vették emberszámba. A kiközösítést már az általános iskolában

is meg kellett tapasztalnia az osztálytársai révén, akik csúfolták siketsége miatt. Végül másodikos korában kivették az iskolából a szülei emiatt. Később, felnőttként, a munkahelyén, ha egy rakodókocsi érkezett, hiába dudáltak, ő ugyan meg nem hallotta. Egyszer nagyanyám húzta félre az utolsó pillanatban, nehogy elüssék. Azt mondta, ő volt az egyetlen, aki mellé állt, aki felkarolta. S ott, a gyárban hozta ő össze anyámat és apámat. Anyai nagynéném apám egy másik oldalát láttatta velem, egy másik munkahelyről: szerinte apámat megbecsülték a munkahelyén, mert keményen dolgozott és az egyik legjobb vasbetonszerelő volt a Mélyépítő Vállalatnál és annyira becsülték, hogy neki azt is elnézték, hogy állítólag kedden kezdte a hetet. Sőt, a munkakönyve szerint '86-ban még igazgatói dicsérő oklevelet is kapott a munkájának elismerése jeléül. Maradt egy orvosi feljegyzés is, miszerint a vállalatnál apámat fejsérülés érte, így kórházi ápolásra szorult, de szerencsére nem volt maradandó a sérülés. A papírai szerint 1990-ben rehabilitálták, akkor lett rokkantnyugdíjas, a Mélyépítő Vállalatnál fejezte be a munkát Budapesten, az akkori, ötödik kerületi Rosenberg házaspár utca 16. szám alatt. Apám, amikor már én megszülettem, akkor a rehabon (leszázalékoltak munkahelye a faluban) dolgozott. Emlékszem, hogy egyszer be is vitt a munkahelyére, és büszkén néztem, hogy nekünk, iskolásoknak (is) gyártott mappákat, amikben a tankönyveinket, füzeteket tárolhattuk.

Az apai rokonság emlékezetében apám egy talpraesett, jószívű, nagylelkű emberként él, aki dolgozott, amíg csak lehetett, s akiről azt tartják, hogy a faluban is tisztelték és kedvelték, s a testvérei között külön kitüntetett helye is volt.

Az apai ágon különösen eleven a muzsika emléke: volt prímás, tercprímás, bőgős a családban, a nagyanya cimbalmozott és énekelni is tudott, s olyan hangja volt, amit ma is emlegetnek az idősebbek – unokabátyám elmondása

szerint. Apai nagyanyámat olyan asszonynak mondják, aki össze tudta fogni a rokonságot, s akire a faluban a nem romák közt is felnéztek. Karakán egy asszony volt. A teljes család muzsikus cigány, vagy ahogy egyik unokabátyám mondja, „Romungró família” volt. Úgy emlékszik vissza, hogy a „muzsikusok kihaltak”, és így a feledés homályába merült a zenélés: a kávéházi cigányzene, az „andalgók” és a csárdások mind. Csupán két ember vitte tovább valamelyest ezt a hagyományt, ám egymástól eltérő úton. Az egyik rokon megmaradt a hegedűnél, ő megőrzött valamit a régi hangzásból, azonban a másik a szintetizátort választotta, végleg háttérbe szorítva ezzel az autentikus élő hangszereket. Az unokák már más, modernebb zenét játszanak. A rokonság emlékezete szerint péntektől vasárnapig együtt volt a család: főztek, sütöttek, a kamrát tele rakták kolbásszal, sonkával, befőttekkel, s jószáguk is volt – hízók, kecske, nyúl, baromfi, galamb. A történet szerint ezeket a jószágokat nagymamám és nagypapám apáméknak adták, mert a többi testvérnek már voltak állataik. A galambokra gyerekkoromból is emlékszem, mert apám imádta a velük való foglalkozást.

Közben elérkezett a rendszerváltás apai nagyszüleim halála után. A határon túlról, Romániából az ottani forradalmi helyzet miatt olcsó munkaerő érkezett hazánkba, s a rokonaim úgy észlelték, kiszorultak a munkaerőpiacról. Minden építőipari munkát a románok kaptak meg a családi visszaemlékezés szerint. Amíg ők 8 ezret kaptak ugyanazért a munkáért korábban, addig a románok csak 4-et, így a vállalkozók szívesebben alkalmazták a románokat, mint a cigányokat. A családtagok pedig így kénytelenek voltak napszámban elkezdni dolgozni. A család úgy érezte, hogy a világ felgyorsult, és egyre kevesebb idejük van egymásra, egyre ritkábban jártak össze, s a halálok is megritkították a régi kört: az apai nagyszüleim halálával elvesztek azok, akik össze tudták tartani a családot. Mire én megszülettem, az élő hangszeres zenélést sem tapasztaltam már magam körül, noha elég sokáig jelen volt a

család életében. Apai nagyanyám születési anyakönyvi kivonata szerint (1921-ben született), az apja (tehát az én apai nagyanyai dédnagyapám) már akkor is zenészcigány volt. Én mégis sokáig azt sem tudtam, hová tartozom. „Mi magyarok vagyunk – mondta anyám minden alkalommal, amikor szóba került. – Nem cigányok. Vagy csak félig. De hivatalosan magyar, mert az anyát nézik” – szokta volt mindig mondani. Ez a mondat egyrészt elvégezte a besorolást, másrészt megrajzolta a határt. A félig-lét nem csak személyes bizonytalanság volt. Ami a mi szűk családukban csak anyai mondatban jelent meg, az leírja azt a folyamatot, amit a szociológia asszimilációs nyomásnak hív: a kisebbség tagjai a többségi normákhoz idomulnak, elmosódnak benne, és a cigány és a magyar kizárja egymást a nyelvben és a gondolkodásban. Holott a magyarországi cigányság évszázadok óta e kultúra, e történelem, e nemzet része. Anyám nem volt gonosz, és nem volt tudatos abban, amit csinált. Csak követte azt a logikát, amelyet a környezete tanított neki gyermekként és felnőttként a közoktatási intézményekben és a társadalmi létben, ahol megkülönböztették a cigányt a nem cigánytól. Azt a túlélési stratégiát, amelyet sok generáció csiszolt olyanra, amilyen. Apám családjában a magyar és a roma identitás erős maradt, mindkettőnek vallják magukat. Noha, amikor történetet mesélnek, akkor azért megkülönböztetik magukat, mint romungrókat a többi cigány és nem cigány csoporttól.

Romungrók, zenészcigányok, magyar cigányok... Ezeket a szavakat anyám sosem mondta ki. Én tettem hozzá őket felnőttfejjel, amikor már olvastam róluk. Unokabátyámmal való beszélgetések közepette lett ez az egyik kapaszkodó: az apai ágat zenész romungróként emlegette, és név szerint sorolta, ki miben volt jó. Ebben a felsorolásban benne volt az a természetesség, amellyel náluk a mesterség, a hang, a hangszer a család vagy ahogy ő hívja, a „família” része volt. Apám például kosarakat font nádból, nem csak dísznek, hanem azért is,

mert kellett a háztartásba. Apám az apja révén megtanult gombászni is, egyszer én magam is mentem vele szedni.

Anyám különvált apámtól 2008-ban. Testvérem apámmal maradt, én anyámmal mentem anyai nagynanyámhoz. A korábbi táj adta szabadságot és a nyitott kapuajtót a zárt udvar, zárt kapu váltotta fel. Faluvégről be a városvégre.

Pár éve jutott eszembe, hogy a „Népzenei Gyűjtemény: MTA–BTK Zenetudományi Intézet” oldalán tárolt archív felvételeken utánanézsek a családom nyomainak. Találtam is egyet, melyen az éneklő asszonyt apai nagynéném felismerte. Egy felmenőm hangja, archív felvétel a hatvanas évekből, ahogy népdalokat énekel. Hallgattam, és nem ismertem. Számomra a hang, a dal... mind idegenek maradtak. Ráadásul egy másik, távolabbi tiszamenti településen készült, ahonnan az apai nagyapai ág származik. Hallottam anyámtól és apai nagynénémtől arról, hogy máshol is élnek rokonaink (például más magyarországi és romániai településeken), de nem tudok azóta sem semmit róluk igazán. Ez a fajta ismeretlenség nem csak a fizikai távolság következménye, hanem az identitásvesztésé is. Amit nem neveznek meg, arról tudomásunk sincs, így emlékként, vagy örökségként sem vihetem tovább. Valamiért a testvéremnek erősebb a roma identitása. Talán azért, mert a nagyszülők még éltek akkoriban, amikor ő született, és mert ő abban a közegben maradt felnőttkoráig. Nem lett onnan kiszakítva.

Egyik nénémmel is beszéltem arról, hogy mennyire bánt, hogy nem igazán ismerem behatóan az apai ágam. Válaszul egy levelet írt nekem, amiben leírja, hogy sajnálja, ha rosszul érzem magam az apai ágról szóló foszlányos emlékeim miatt, és javasolta, hogy töltsünk együtt néhány napot, hogy jobban megismerhessem a családfánkat és azt, hogy honnan származom. Elmondta, hogy apám jó szívű, jó lelkű ember volt, akinek persze voltak hibái, mint mindenkinek, de rengeteget dolgozott, nagyon szerette a gyerekeit, sőt védte

is őket. Szerinte érthető, hogy nyolcévesként, akit hirtelen „elvisznek”, kevés emlékem maradt a velük való életről, és hogy ez nagy trauma volt nekem és apukámnak is, aki belebetegedett abba, hogy elmentünk, hisz nagyon szeretett engem. Ha bárkit megkérdeznék róla, nem hallanék rosszat: segítőkész volt, értünk élt és dolgozott, munka után otthon is mosott, főzött, ha anyukám olvasott vagy feküdt a betegsége miatt, ő vette át, és hiába mondták neki, hogy ne csinálja, mindig azt felelte: „Én bírom, erős vagyok. Ő beteg, ne szóljatok bele.” Néha kiakadt a fáradtságtól, és voltak konfliktusok – állítása szerint –, mint minden családban. A származásomról elmondta, hogy igen, apukám „félvér” volt, a nagyapám magyar, az ő édesanyja is az. (Ez a keveredés valós, és büszkén vállalt része a családtörténetnek. De ettől függetlenül is: a roma ember magyar ember. Nem metaforikusan, hanem egészen konkrétan, hiszen a személyi igazolványban is az áll. A két identitás nem oltja ki egymást, és nem is „fele-fele” arányban oszlik meg: a magyarság és a romaság egyszerre, egymást nem kizárva van jelen.) Sok mindent mesélnének rólunk, de ahhoz idő kell. Hozzátette, hogy nincs nap, amikor ne emlegetnék őt a férjével. Szerinte apám a bánatba halt bele, és nem értette, miért történt ez meg vele.

Anyai ág: a nem roma família

A történet Budapesten kezdődött, jóval a születésem előtt. Anyám a főváros egyik déli kerületében született 1968-ban és ott is nőtt fel, tánctanulással, olvasással töltötte hétköznapijait. Nagyanyám, akinek maga is sok bajlódás jutott osztályrészül, anyám betegsége, az epilepszia (melyet nővérem is örökölt anyámtól) miatt a széltől is óvta őt, jobban figyelt rá, mint anyám nővéreire, nagynénémre. Ebből konfliktusos viszony alakult ki a testvérek között: nagynéném volt az idősebb gyermek, mégis úgy érezte, hogy

nagyanyám anyámat részesíti előnyben. Ez a sérelem ott dolgozott köztük évtizedeken át, soha egészen el nem simult, sok másik mellett.

Nagyanyám egy karakán, erős, hatalmas szívű, kedves, szókimondó és vicces asszony volt. A testvérei szerint mamám kereste a családjukban a legtöbb pénzt, hiszen „férfimunkát” végzett, mert dolgozott a pénzverdében is és a téglagyárban is. Mindkettő nehéz fizikai munka. Azonban nem tudta sohasem beosztani a pénzét (a testvérei szerint), könnyedén folyt ki a kezéből. Azt mondták, hogy mamám mindig tudta, hogy az anyukája mit tanított, mondott a gyerekeinek, de ő maga mégsem tartotta be azokat. Gyermekként a világháború után még Dániába is volt lehetősége kimenni egy nyárra. Emlékszem, mindig boldogan és nosztalgiával tekintett vissza arra az időre, visszavágyott oda.

Nagyapámat a fővárosban ismerte meg. Bár a faluban, ahonnan nagyapám származott, az anyja már kinézett a fiának egy lányt onnan, de nagyapám mégis nagyanyámat választotta, ami egy hosszú haragos viszonyt eredményezett nagyanyám és dédnagyanyám között. Bármit csinált is nagyanyám, sehogyan sem volt képes az anyósa kedvére tenni.

Nagyapám szelíd ezermester ember volt, aki a hetvenes években könyvek alapján képes volt tapsszerű hangokra ki-be kapcsoló televíziót barkácsolni, amivel aztán jól el tudtak szórakozni a gyerekek. Bármihez is ért hozzá, azt képes volt némi túlzással élve: midászi módon arannyá változtatni. Mégis, a nyolcvanas évek derekán, harmincas évei közepén, többszöri sikertelen kísérlet után végül befejezett öngyilkosságot követett el: felakasztotta magát az udvari kútba, s mivel a kötél nem bírta el, a mélyére zuhant. Ezzel a traumával kellett tovább élnie az akkor még gyermekkorú anyámnak és nagynénémnek, nagyanyámmal egyetemben (aki mindaddig sikeresen megakadályozta, hogy a férje öngyilkos legyen, de aznap este nem ébredt fel arra, hogy nagyapám

felkelt és kiment a házból) akik látták, ahogy az apjukat/férjét kiemelik a kútból. Az anyai ági családi emlékezet szerint nagyapám életét erősen meghatározta az a feszültség, amely az édesanyja és a felesége között húzódott. A visszaemlékezések úgy őrizték meg, hogy e két kapcsolat között őrlődött fel, miközben mindkettejükhöz ragaszkodott, és egyiküket sem akarta elveszíteni. Halála körülményeiről mamám és családjá úgy emlékeztek, hogy a temetés idején nagyanyám különösen nehéz, rendkívül ellenséges légkörben volt jelen a faluban. Ez azonban már családi elbeszélésekből összeálló történet, amelynek a másik oldalát nem ismerem. Az anyai nagyapai ággal gyerekkorom óta alig volt kapcsolatom, azóta pedig közülük is sokan meghaltak. Talán egyszer az ő nézőpontjukat is meghallgathatom. Mert ennek a történetnek is több arca lehet, és a teljes képhez bizonyosan nem elég egyetlen családi emlékezet.

Anyám aztán sok év elteltével, amikor már tizennyolc lett, azután, hogy nagyanyám összehozta őket a téglagyárban, egybekelt apámmal és elkerült falura, epilepsziával élve, és egyúttal hirtelen ott állt háziasszonyi szerepben, amihez addig semmi köze nem volt, s ahol elvárások viszont annál inkább irányultak feléje. Nagynéném és anyám visszaemlékezései szerint is nagyanyám csak meg akart szabadulni anyámtól, tehernek élte meg a jelenlétét. Bár, mikor egyszer anyám ezt nagyanyám szemére hányta a jelenlétemben, azt mondta csak, hogy: „Hát, te hülye vagy, édes lányom! Miért lettél volna teher?!“ Erre anyám: „Hát azt te tudhatod!“ Mamám elmondta neki, hogy mindig is szerette, nem érti, hogy anyám miről beszél. Lezárta végül az egész beszélgetést annyival, hogy „Inkább hagyjuk a hülyeséget, mielőtt felidegesítem magam.“

A házasságról anyám nehezen tudott szépet mondani. Azt mesélte egyszer, hogy apám az esküvő után azt mondta neki: „Csak azért vettelek el, hogy meg tudjam mutatni a testvéreimnek, hogy én egy magyar nőt is megkapok.“

Ha egy házasság ezekkel a szavakkal indul, könnyen így is folytatódik. Azzal a természetességgel, ahogyan az elejtett tárgyak, melyeket kiejtünk a kezünkből, esnek le a földre. A női szerep hamar háztartási teljesítménnyé zsugorodott, amit mégsem neveztek munkának, csak kötelességnek. Amelynek vagy megfelelsz, vagy nem. Anyámat mindig a konyhában láttam sűrőgni-forogni: recepteket írt ki, sütött, főzött, takarított, tette a dolgát szinte megállás nélkül. Az, hogy olykor leült és olvasott, csak rövid szünet volt ebben, nem maga az egész nap. De, aki éppen akkor lépett be hozzánk – s ez könnyen megeshetett, mert a kapunk mindig nyitva állt mindenki előtt –, az máris úgy láthatta, hogy anyám megint csak pihen. Emlékszem, egyszer szó is érte emiatt a ház elejét, s ez azért fel is háborít rendre, mert a háziasszonyi munka éppen azért marad megbecsületlen, mert amikor jól el van végezve, szinte láthatatlanná válik. Tilos megpihenned ebben a munkakörben, mert akkor könnyen a lusta címkével leszel megbélyegezve. Sőt, az még idegesítőbb, hogy ezt rendre női munkának titulálják, holott a férfinak sem esik le a karikagyűrű az ujjáról, ha rendet tesz maga vagy épp mások után. Mindez azonban nemcsak a női szerepről szólt, hanem arról a hallgatólagos rangsorról is, amelyben az embereket egymáshoz mérték. Apám mondata anyám felé lesújtó. A „magyar” ebben a világban nem pusztán jelző volt, hanem mérce. A „cigány” meg – kimondva vagy kimondatlanul – alacsonyabb foka annak. Nem azért maradtak fenn ezek a különbségek, mert valaki újra és újra, nap mint nap kihirdette őket a családban (legalábbis tudatosan nem igazán, sokkal inkább tudattalanul), hogy így kell élni ezen szabályok mentén, hanem mert mindenki a készen kapott minták szerint élt. A gyerekek ezt tanulták meg, a felnőttek ezt adták tovább. Így szilárdul a különbség megszokott hierarchiává, vagyis egy olyan rangsorrá, amelyet senki nem mond ki, mégis mindenki igazodik hozzá. A megbélyegzés hazajár. Beül a konyhába, a szobába, ott ül a tekintetekben, a félmondatokban, a némaságokban. Azt hisszük, a seb csak kívülről látszik, pedig

sokszor belül vérzik tovább, s jut el egészen a legszemélyesebb viszonyokig. Ez a világ is így gyűrűzött tovább a saját otthonunkba is. Persze azt is hozzá kell tennem: nem tudom, milyen pillanatban hangzott el mindez. Lehet, hogy apám épp dühös volt. Lehet, hogy összeszólalkozás volt, nem hidegvérű kijelentés. De anyám úgy mesélte, hogy közvetlenül az esküvő után mondta neki ezt apám. Ezt talán sosem tudom meg már.

III. A látható és a láthatatlan

1999. október 15-én láttam meg a napvilágot Egerben, de élni egy kis faluban éltünk, s ott, a római katolikus templomban kereszteltek meg. Apám számára elképzelhetetlen lett volna, hogy református legyek, hiszen az apai ági családban mindenki római katolikus volt. Emlékszem, egyszer, mikor 8–10 évesen elmentem hozzá a városból a falura (erről értekezek később), akkor a református templomba mentünk el, a kérésemre. Apámtól meg is kérdezték az ottani gyülekezeti tagok, hogy hát ő nem tán' református? Apám pedig a kérdéstől is megsértve érezvén magát, csak annyit mondott, hogy „Nem! Bolond az anyja. Az bolondította meg a gyereket. Katolikus vagyok.”. Édesanyám családjában meg egyébként mindenki református. Én ezt a mondhatni „feszültséget” úgy oldottam fel magamban, hogy római katolikusként lettem ugyan megkeresztelve, de később, fiatal kamaszként a konfirmálás révén reformátussá lettem. A kettősség ebben is megjelent. Így református is vagyok, meg katolikus is.

Nagyjából ez az életem ívének gerince: 1999-ben megszülettem, s egy Tisza menti kis faluban éltem nyolcéves koromig. 2008-ban édesanyámmal elköltöztünk apámtól egy távoli középvárosba, anyai nagyanyámhoz. Apám 2012-ben hunyt el, egy héttel a válás jogerőssé válása előtt. Végigjártam az általános iskolát, majd a szakiskolát. 2017-ben kerültem a fővárosba, ahol

leérettségiztem, majd 2019-ben felvételt nyertem az egyetemre. Anyám 2024-ben halt meg. Mindaz, ami a soron lévő fejezetekben következik, e mögé az életrajzi váz mögé értendő.

Szülőfalumban a kétezres évek elején körülbelül 90–92% magyar, 8–10% roma ember lakott (legalábbis, ha a 2001-es cenzust vesszük alapul), s mi ennek a falunak a déli részén, annak utolsó előtti házában laktunk: apám, anyám, nővérem és én.

A ház maga egyszerű vályogház volt, két előszobával (s így két bejárattal), folyósóval, fürdőszobahellyel (tehát csak a helye volt meg, mert kamraként funkcionált), két nagy hálósobával, egy kishálószobával és egy kis konyhával, s a házban kívül volt található egy nyári konyha, egy fából készült toalett, és ólok. Azt a szociokulturális miliőt, amiben éltem, ezen túlmenően az emlékeim is jól leképezik: Télen apám, amikor egyik este nagyon fájt a hasam, akkor kiment az udvarra, behozott egy téglát, a forró kályhára tette és megmelegítette azt, majd rárakva a hasamra elmulasztotta a hasfájásom. Vizet a ház előtti kék közkútról hoztunk egy vajsínű fémvödörben, s úgy ittunk belőle, hogy poharat merítettünk bele, egymás után, vagy egyszerre. A fürdés lavórban zajlott nálunk, de sokszor kádnak mondtuk. Akkor tudatosult bennem a különbség, amikor átmentem apám testvéréhez, akinél volt kész fürdőszoba, hogy a kád az mit takar valójában. Ezek az egyszerű dolgok akkoriban természetesnek tűntek; csak jóval később, már egyetemen értettem meg, hogy a természetesnek tűnő dolgok mögött is van egy társadalmi valóság. Akkor kapott fogalmi keretet mindaz, amiben felnőttem.

Az utca túloldalán a legelő terült el, amelyről mindig a szabadság, a nyitottság, a végeláthatatlan határ jutott és jut eszembe azóta is. Gyerekként imádtam minden egyes percet, amit ott tölthettem el a szabad ég alatt, gondtalanul játszva az apai unokatestvérekkel. Az Alföld végtelen rónáit, a

napfényt, mely bőrömhöz ért, a lágy szelet, a forró aszfaltot nyaranta, amely mezítelen talpamat égette, a biciklis fagyiskocsi finomabbnál finomabb, de nagyjából napról napra ugyanazt kínáló fagyaltjait és kellemes csengőjének hangját, melyet hallva minden gyermek az utcára rohant; a búzatáblákat és kukoricasorokat, ahol kedvemre futkározhattam és elbújhattam, megélve ott is a szabadságot. Persze, kivéve akkor, amikor a gazda elől kellett menekülni, mert nem tetszett neki, hogy mi ott játszunk, az ő tábláin. Olyankor átfutottunk unokatestvéreimmel a szomszéd utcában lévő orgonabokorsorhoz. De ha nem ott voltunk, akkor a villanypóznákra másztunk fel, s onnan fürkésztük a távoli vidéket, s láttuk, ahogy a legvégén az alattunk lévő pusztá, s a felettünk lévő kék ég végtelenje találkozik, és együvé lesznek. Majd rohantunk tovább, s hazafelé menet még egyszer utoljára belekiabáltunk a faluvégi szennyvíz-csatorna csövébe, és csodálkoztunk rá a visszhangra. Hazaérve pedig ettünk, és néztem az MTV-t, Viva TV-t, a VH1-csatornát, vagy a Kölyöklubbot Ördög Nórával. Máskor szintén a tévé előtt állva, a szememet le se véve róla, s közben minden mozdulatot megjegyezve bámultam L.L. Juniort, és később azokat leutánozva és a saját ötleteimet is belevéve kezdtem el táncolni tanulni magamtól.

Ha már tánc és zene, akkor a kocsma zajáról sem szabad megfeledkezni, az is a gyerekkoromhoz tartozott. Nem volt állandó része annak, de jelen volt. Apám néha bevitt magával, büszkén mutogatott: „Ő az én fiam” – mondta. Én imádtam bejárni a zenegép miatt; ő adta az aprópénzt, én meg zenéket kértem, és már messziről lehetett hallani az akkoriban újként megjelent Nótár Mary & Bódi Csabi dalokat, vagy épp Shakira „La Tortura”-ját. Az alkohol szaga, ami körbelengte a helyiséget, máig megmaradt a tudatomban.

De ez csak az egyik helyszín volt. A másik az otthon, ahol a zene ugyanúgy jelen volt, csak más formában. A rokonok szilveszterenként mindig hozzánk

jöttek át bulizni. Szólt Bódi Guszti Roma Sztárparádé albuma, közben az asztal roskadásig tele anyám által sütött süteményekkel, megfőzött ételekkel. Egész nap arra készült olyankor az egész család. Az volt a kedvenc napom az évben mindig, és talán apám is azt várta a legjobban, mert akkor újra együtt volt a család. Ámbár, jobban belegondolva, azért hasonlóan telt az év többi napja is, mert a nagy pletykálások, cigizgetések, kávézgatások a házunk előtt folytak, az árokparton a betonáteresen és a kihozott székeken ülve, s egész nap, a háttérben Bódi Gusztiék, Csóré Béla, L.L. Junior, Shakira, vagy épp Sean Paul dalaival, de az előbbi ünnep azért volt különlegesebb, mert vidámabban, gondtalanul és táncolva telt az este, perlekedés nélkül.

A nap azonban nemcsak otthon és a kocsmában telt. Ott volt az iskola is, amely minden reggel összekötötte a kettőt: akár apám, akár anyám, akár a testvérem vitt, mindig el kellett mennünk a kocsmá előtt, mert útba esett. Apám vagy a testvérem a bicikli csomagtartóján vitt, anyámmal viszont gyalog mentem, mert az epilepsziája miatt nem biciklizhetett. Szerettem iskolába járni. Ott voltak az óvodai barátaim is, ami nem volt különös, hiszen a faluban egyetlen óvoda és iskola működött. Tanulnom sokáig alig kellett, legalábbis én így éltem meg. Szivacsaként szívtam magamba a tudást. Egyszer másodikban egy osztálytársam átjött hozzánk, és megkérdezte: „Neked már kész a házid?” Azt sem tudtam, miről beszél. Nem is tudtam, hogy volt házi feladat. Nem ismertem hírből sem a házi feladat fogalmát, jelentését. Nem azért, mert nem érdekelt az iskola, hanem mert otthon nem volt kialakult rendje a tanulásnak. Nem ült le mellém rendszeresen senki, nem kérdezett ki, nem nézte át a leckét, és nem tanított meg arra sem, hogyan kell tanulni. Anyám néha segített, amikor volt ereje, de ebből nem lett mindennapi szokás. Sokáig azt hittem, a tanulás annyi, hogy az ember bemegy az iskolába, figyel valamennyire, aztán hazamegy. Ma már látom: nem a képesség hiányzott, hanem a rendszer, a keret és a felnőtt jelenlét.

Felnőttként derült ki, hogy ADD-s¹ vagyok, s visszatekintve sok minden más fényt kap ettől. Nemcsak kívülről hiányzott a rend, hanem belülről is nehezebben tudtam létrehozni. Ami másnak természetes volt – leülni, ismételni, befejezni, másnap újra elővenni –, az nekem nem vált magától értetődő mozdulatsorrá. A tanulás így sokáig nem munkafolyamatként, hanem ráhangolódásként működött: ha benne voltam, ment; ha kiestem belőle, nehéz volt visszatérni.

Később azt is megértettem, hogy a tudás nemcsak örömforrás, hanem fájdalom is: kitárja a világot, megmutatja például a társadalom működését, és azt is, milyen nehéz a strukturális hibákat közös akarat nélkül helyrehozni.

Gyerekként ebből még semmit sem láttam. Az iskola akkor egyszerű, biztonságos közegnek tűnt. A tanítónéni kedves volt, a padtársam barátságos. Senki nem kérdezte, honnan jövök, és senki nem nézett úgy rám, mintha nem lennék odavaló.

Iskola után az utca, a tévé és a mező várt mindig. Nyaranta pedig sokszor mezítláb jártam-keltem az utcákon, s nem egyszer léptem rá a forró nyári

¹ Az ADD (attention deficit disorder – figyelemzavar) kifejezés a DSM-III-ban jelent meg diagnosztikai kategóriaként, mégpedig két formában: hiperaktivitással és hiperaktivitás nélkül. Később a köznyelvben az ADD megnevezést főként azokra kezdték használni, akiknél a figyelmi problémák látványos hiperaktivitás nélkül jelentkeztek. Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az érintett nem feltétlenül „pörög”, nem feltétlenül zavarja látványosan a környezetét, de nehezen tartja fenn a figyelmét, könnyen elkalandozik, feledékeny, nehezen szervezi meg a feladatait, halogat, és gyakran nehezen kezdi el vagy fejezi be azt, amit meg kellene csinálnia.

Az ADHD (attention-deficit and hyperactivity disorder) a mai diagnosztikai rendszerben használt tágabb kategória: olyan idegrendszeri fejlődési sajátosságot jelöl, amelyben a figyelemszabályozás, az impulzuskontroll és/vagy a túlzott aktivitás szabályozása okoz tartós nehézséget. Fontos, hogy ez nem egyszerű lustaság vagy akaratgyengeség, hanem a figyelem, a motiváció, a végrehajtott működések és az önszabályozás eltérő működésével függ össze.

A DSM-III (1980) még az ADD fogalmát használta, és ezen belül különbséget tett a hiperaktivitással járó és a hiperaktivitás nélküli forma között. Az 1987-es DSM-III-R revízió ezt a rendszert átalakította, és az addigi tüneteket egyetlen ADHD-diagnózis alá vonta (Lange et al., 2010). A DSM-5 (2013) már nem külön ADD-diagnózissal beszél, hanem az ADHD különböző megjelenési formáiról: túlnyomórészt figyelmetlen, túlnyomórészt hiperaktív-impulzív vagy kombinált megjelenésről. Ez azért fontos, mert ugyanannál az embernél is változhat, hogy az életút különböző szakaszaiban melyik tünetcsoport kerül előtérbe (American Psychiatric Association, 2013).

aszfaltra, ahol sokszor teszteltem is, hogy meddig bírok rajta állni. Nem volt mindig kellemes, ámde mégis szabadság volt ebben is. Az az érzés, amikor a gyerek azt hiszi, hogy bármit megtehet, bárhová eljuthat. Nincsenek kötöttségek, szabályok, amik gátat szabhatnak neki. Mintha nem lenne fölötte semmi, csak a kék ég. Mintha a világ az övé lenne, s minden út nyitva állna előtte.

Egyszer a nővérem tizennyolc évvel idősebb párjától kaptam egy használt, kilencvenes évekbeli számítógépet. Unokatestvéremmel napokat töltöttünk a Bombermannel és a Mortal Kombat 4-gyel; én Tanyával voltam a legjobb, és úgy hajtottam a győzelmeket, mintha minden ezen múlna. A verekedős játéktól közben sokszor teljesen felpörögtem, dühösen püföltem a billentyűzetet. Éjjel-nappal ment a gép, mígnem egy este apai nagynéném – talán idegességében, talán figyelmetlenségéből – megnyomta a gépház gombját, és a képernyő végleg elsötétült. Így ért véget a villogó gépi világ, mi pedig újra több időt töltöttünk odakint. Unokatestvéremmel felmásztunk a legelőn átívelő villanypóznák egyikére. Ahogy megfogtam a rücskös betont, éreztem benne azt a különleges, számomra misztikus remegést, mintha az egész pusztá ereje átszivárgott volna a tenyerembe. Unokatestvérem ment elől, én mögötte. Onnan néztük a már említett, de elégszer le nem írható, gyönyörű, végtelen sík terepet, a semmi határát, ahol a föld és az ég egyetlen vonallá olvad össze. Lemásztunk, majd hazamentünk, s unokatestvérem külön vonult a barátaival a szobájába, én meg követtem őket oda is. Náluk horrorfilmeket is néztünk, amiket nem lett volna szabad. A Kaptár, az Ördögűző, a Mézember, a Kör... Olyan képek vésődtek belém, amiket azóta sem tudok teljesen kivenni a fejből: egy kutya felakasztva egy szekrényben, alatt csöpögő vér; egy nő, aki aktus közben újra meg újra lesújt a késsel, villan a penge, ömlik a vér, aztán megjelenik a rendőrség. Gyermeki félelem szorította össze a mellkasomat, és ma is ott szorít, ha csak egy pillanatra is felbukkan egy hasonló kép.

De felnőttfejjel már látom: sokkal többet adott a személyes kontakt, mint a gép vagy a televízió. A természetben lenni a társaimmal, az volt az igazi élmény. A zöld fű érintése, a szántók illata, az erdő nagysága, amely a legelő mögött húzódott, távol, de mégis láthatóan. Mesélték is egyszer unokatestvéreim, mikor épp az aszfaltútról meredt tekintettel bámultunk a távolba, hogy ott lakik egy boszorkány – mutatva a távoli erdősor felé –, akinek a fájának lombkoronája maga a boszorkány fejének formáját rajzolja ki; egyszer egy véres fehér lovat küldött apai nagybátyámékhoz, és a frissen mosott lepedő is véres lett. Gyermekként elhittem, s kicsit féltem is tőle, de valami adrenalin-hajtotta izgatottság is került belém ettől. Rendkívül kreatívak voltak a rokonaim, hisz a valóságot képesek voltak átfonni a képzelettel, hogy elviselhetőbbé tegyék a hétköznapiok sivárságát.

Szerettem eltűnni a búza- vagy kukoricatáblában, a magas fűben, bár utóbbi esetében a bogarak hamar visszakergettek az útra. Szerettem a bunkerünket, amit a villanypózna tövéénél ástunk a bokrok közé, persze épp egy hangyaboly kellős közepén. Aztán mindenki hazáig szedte le magáról a hangyákat, nevetve, szitkozódva. Szerettem a bolond bátorságpróbákat is: ki meri megfogni pusztán kézzel a villanypásztort; ki mer felmászni a padlásra, és kémlelni a szomszéd házat; ki mer apuval egy elmozdított cserép résén át nézni egészen a távoli tanyáig, mintha az a kis nyílás volna a világot kémlelő távcső, s majd onnan kiültetve a tetőre nézni tovább a távolba.

Ahogy a világot játék közben fedeztem fel, úgy kezdődött nálam a tanulás is. A TV2 teletextjén olvastam ki az első szót, folyékonyan: „SZARVAS”. Nem voltam benne biztos, megkérdeztem anyámat és apai nagynénémet. Onnantól az összeolvasás ment, még iskolakezdés előtt. Büszke voltam. Megdicsértek. Később, amikor nagymamám testvére meglátogatott, anyám eldicsekedett, hogy már folyékonyan olvasok. Mamám nővére nem hitte el, ezért odaadta

anyám gyógyszerének tájékoztatóját. Elolvastam valóban folyékonyan. Meglepődött. Később mesélte csak, hogy látta rajtam, hogy érdekes vagyok a segítségre, ezért karolt fel.

Persze az iskolában meg az a furcsaság ért, hogy mások nem tudtak, csak akadozva olvasni, és mivel azt hittem, hogy ezt így kell, ezért én is leutánoztam a többieket. Viszonylag hamar ért arconcsapásul az, hogy valójában ezt nem így kéne csinálni, és hogy elestem attól a lehetőségtől, hogy első legyek és a legjobb. Emlékszem, hogy dühös, csalódott és szomorú voltam emiatt. De mindez hamar elsimult. A nagyobb, nehezebb dolgok hangosabban voltak jelen körülöttem az emberek zajában, melyet anyám és rokonsága keltett a pénzhiány miatt, ami állandóan jelen volt az életünkben.

A szegénység nem kiabált, csupán belesüppedt a karosszékbe és nézett. Szúrósan, mozdulatlanul, mint aki tudja, hogy nem kell sietnie. Ott volt, mint a legyek a konyhában, amik mindenre rászálltak, s ha elzavarták őket, visszajöttek. Hogy mennyire voltunk szegények, azt csak később mértem fel igazán, amikor felnőttként, egyetemistaként más közegekben is láttam, milyen fokai vannak ennek, és mennyire éles különbségek húzódnak a szegénységen belül is családok között. Nem voltunk a legrosszabb helyzetben, de a szegénység jelen volt. Tartoztunk a boltosoknak, akik az utcánkban laktak, és egy kis füzetben vezették, ki mennyivel adós nekik. Persze azért őket sem kellett féltetni. Ha érdekük úgy kívánta, hozzáírtak pár plusz összeget a tételekhez, hogy több legyen a bevételük a hitelből is. Az a füzet ott lógott a pult mögött, vaskos, zsíros lapokkal, ceruzával és tollal vegyesen firkált sorokkal, s amikor anyám belépett, a boltosné már mosolyogva emelte is a tekintetét, mintha számolta volna a lépteit a küszöbtől a pultig várakozón, kedvesen. Nem szólt senki semmit, csak a ceruza sercegett halkan, vagy néha egy kis sóhaj szakadt ki, mint aki már előre tudja, hogy ma is maradni fog valami a rovásán, de azért örül,

hogy újra itt van a vevője. Anyám számolt és osztott, ahogy tudott, én pedig gyerekként azt láttam, hogy a pénz sokszor meg sem érkezik rendesen, mert mire az ember megszokná, hogy van, már megint valahol hiányzik. Huss, elúszott. Unokabátyám úgy emlékszik, apám a keresetét többnyire letette anyámnak, csak közben volt, hogy a pénz „elment a boltra”, s ő ezt azzal magyarázza, hogy anyám nehezen bánt a pénzzel. Ebből lett a vita, s előkerült a rend kérdése is, meg a takarítás, mint afféle mérce, amin azt mérték, hogy anyám, mint háziasszony mennyire állja meg a helyét, s hogy szerintük ebben nem jeleskedett anyám. A rokonság azt mondja, szerették anyámat, tisztelték is, s mégsem volt könnyű vele. Itt előreutalnék apám kezességvállalására, ami szintén csorbította a bevételeinket, tehát ez nem egyoldalú jelenség volt. Nem volt bűnös és ártatlan ebben a helyzetben, hanem közösen nem tudták ezt megoldani, hogy ne ússzon el a pénz, amit apám sok munkával megkeresett.

Én, amit unokabátyám mesél, azt úgy hallgatom, hogy közben igyekszem komplexen átlátni minden oldalt. Apám vitte a maga terhét és a családját is, s én ebből gyerekként annyit fogtam csak fel, hogy a pénz a felnőttek körül idegességet szül, és a boltos füzetében a nevünk csak számonkérendő dolgot jelentett. Ráadásul apám naivitásával sokan visszaéltek. Sok embernek kezességet vállalt, s így mások adósságát is fizette, és nem értette, hogy ezzel mit csinál. A szegénység így nemcsak anyagilag nyom le, hanem a szűkösség olyan szokásokat és kényszereket is termel, amelyek – egy egyenlőtlen társadalmi struktúrában – tovább mélyíthetik a hiányt, és az ember maximum csak kaparni tudja a falat kínjában. Én magam is emlékszem, amikor apám másik rokona beállított hozzánk, s az udvaron próbálta meg apámat meggyőzni arról, hogy vállaljon kezességet iránta. Anyám kiabált, hevesen tiltakozott, hogy ne csinálja. Apám meg csendre intette anyám, hogy apám majd jobban tudja. Én is, látva anyám kétségbeesését, kiabáltam apuhoz, hogy ne menjen bele. Arra már nem emlékszem, hogy a végső kimenetele ennek mi lett.

Gyerekként ritkán kértem bármit is. Nem illett volna, s főként, mert féltem attól, hogy egyetlen kívánságom is adóssággá válhat. Emlékszem, hogy egy másik alkalommal, amikor apámmal ismét a kocsmában voltam, és megkérdezte, hogy mit kérek, én pedig kértem egy chipset, a zsebéből kivett aprókat számolgatta, megvan-e rá a pénz, s az arcán láttam, hogy vagy épphogy kijön, vagy adós marad. Ez bennem azt az érzést hagyta, hogy én nem akarok neki fájdalmat okozni azzal, hogy kérek. Tudtam, hogy megtenne értem bármit, s még örülne is, ha örömet szerezhethet, de én nem kértem, mert láttam a boltban a füzeteket, a nevünket, mellette a számokat, és nem kellett, hogy bárki magyarázza, mit jelent ez. Végül persze apám megvette, és mondta, hogy majd rendezi, amivel adós maradt. A kocsmáros mondta neki, hogy hagyja csak azt a húsz forintot. Éreztem, hogy a kérésnek ára van. Hitelünk volt a boltban. Ez az ördögi kör ugyanúgy folytatódott később is, amikor anyám vette át a pénzügyek kezelését mamámtól. Emlékszem, hogy mamám előre szólt a boltosoknak, mielőtt megérkeztünk hozzá, hogy ne adjanak anyámnak hitelt. Anyám vérig volt sértve, mikor ezt megtudta és szégyellte magát. Később azonban ez megváltozott, és mégis kapott élelmiszereket hitelre ugyanúgy.

Ez a tapasztalat nem múlik el attól, hogy később több lesz a pénz. Beivódik. Aki szegénységben szocializálódott, felnőttként is viszi magával: a szűkösség diszpozícióként él tovább, akkor is, ha az anyagi helyzet megváltozik. Vagy úgy, hogy képtelen kérni, mert a kérésben nemcsak teher van, hanem az elutasítás lehetősége is fenyeget, és a méltóságát őrző ember inkább nélkülöz, mintsem kiszolgáltatja magát. Vagy úgy, hogy egyszer csak a másik végletbe csap át, és vásárol, mintha le kellene élni mindazt, amit éveken át nem lehetett, s a döntés pillanata nem tűr halasztást. Én magamon ezt tapasztaltam. S azt is tudom, hogy nálam ez nem csak a szegénységből jön: az ADHD-val együtt élő ember idegrendszere az azonnali jutalomra van behangolva (ez a késleltetett jutalom iránti alacsony toleranciaként írható le), a halasztás fizikai feszültséget

szül. A szűkösség logikája és az idegrendszer logikája ugyanabba az irányba mutatott.

De volt egy másik világ is, egy láthatatlan, amely ugyanúgy jelen volt, mint a látható, sőt, talán még jobban. Mert a pénzhiány is jelen volt, a füzetet is be lehetett csukni, de a szellemeket nem lehetett eltüntetni, kívül hagyni. Azok ott maradtak, akár akartuk, akár nem.

A hit nálam nem a templomban kezdődött, és nem is tanítással. Inkább babonákban, jóslásokban, kártyavetésekben, szellemtörténetekben. Azokban a dolgokban, amelyeket anyámtól hallottam, és amelyek jobban megültek bennem. Ötévesen részt vettem egy szellemidéző szeánszon az unokatestvéreimmel. Ők akkor négy és tíz év között jártak valahol. Nyár volt, tűzött a nap, és mi a ház első bejáratának ajtajában ültünk, szélcsendben. Papírba tekertünk evőeszközöket, s azokat egy kisebb befőttesüveg köré raktuk le, valamiféle sorrendiséget kialakítva, ahogy az ilyenkor szokás. Elkezdték mondani a Miatyánkot, kántálva, egyre magabiztosabban, s én egyre jobban féltem, miközben egymás kezét is fognunk kellett. A szél se járt, semmi és senki nem rezzent. Én le sem vettem a szemem az üvegről. S egyszercsak: eldőlt. Mindenki elengedte a másik kezét, és futott, amerre látott. Persze, én csak hátráltam egy picit, mert eszembe jutott egy film, ahol azt mondták, hogy ha elengedik az idézők egymás kezét, akkor ottragad a szellem. Na, de addigra már mindegy volt.

Anyám sokat mesélt ezekről mikor még kisgyermek voltam. Egyszer mosott az udvaron, és ott állt előtte a halott apai nagyapám. Csak nézett rá csendesen, nem szólt, nem mozdult. A másik rokon is látta ugyanekkor. Nem bántotta őket. Máskor az anyai nagyapám jelent meg, botot forgatott a kezében, fenyegetően. Anyám rákiáltott: „Ez az Isten háza! Nincs itt semmi keresnivalód!”, és eltűnt. Mindig hozzátette: ezek nem az elhunytak voltak. Az

ördög szórakozott vele. Bárki arcát fel tudja venni. Gyerekként egyszer elmeséltem valakinek, aztán anyámat kértem, hogy erősítse meg a történetet. Letagadta. Dühösen. „Jaj, kisfiam! Miről beszélsz? Fejezd be ezt a hülyeséget!” – csattant fel. Biztos nem akarta, hogy zakkantnak nézzék.

Ezeket a történeteket mindig valami belső reszketéssel hallgattam, mintha nem a mi világunkból valók lennének, hanem abból a másikból, amelyik a falak mögött lakik, s csak néha nyit rést magának. Én soha semmit nem láttam úgy, ahogy ők. De a többiek láttak. Keresztapám is. Én legfeljebb furcsa dolgokat tapasztaltam: kamaszként egyszer azt, hogy az ajtónk magától, ritmusosan ki-be nyitogatódott éjjel a félhomályban, majd, amikor felkapcsoltam a villanyt, abbamaradt; máskor pedig a konyhaszekrényből fényes nappal lassan kicsúszott egy jénai tál, megállt egy pillanatra a levegőben, aztán az alatta lévő felmosóvödörbe csattant.

Keresztapám a korábban említett ominózus estén kilépett tőlünk az ajtón, aztán a folyosón megállt, s a túlsó végébe nézett. Ott állt valaki. Egy menyasszony. Fehér ruhában, támaszkodott az ajtófélfának, s nézte őt. Nem mozdult, nem szólt, csak nézett. Keresztapám, aki addig soha nem futott hazáig tőlünk, az udvarra a folyosóról nyíló ajtót becsapta maga után, és most rohant. Át az udvaron, szinte repülve. Mi bent értetlenkedtünk: mi lelte? Másnap jött a magyarázat: meghalt egy kislány nővérem osztályából, tizennégy évesen. Emlékszem, hogy nekem akkor azt mondták, hogy borsó akadt a torkán és azért halt meg. Később kiderült, hogy rákban halt meg, ami, ha a memóriám nem csal, gégerák volt. Azt kérte a szüleitől, hogy ha meghal, menyasszonyi ruhában temessék el, kisminkelve. S ők teljesítették. Testvérem mondta el, keresztapámtól függetlenül, hogy valószínűleg nővéremtől jött volna elbúcsúzni, mert barátnők voltak.

Én mindezt mesének véltem. Kitalálásnak. Mert nem láttam soha semmit, s ezért könnyű volt legyinteni rá. De anyám nem hazudott soha. Ha ő mondta, akkor úgy volt. Ha ő látta, akkor igaznak kellett lennie. Amit anyám mondott, az szent volt.

Apai nagyapám halála talán ennek az okkult világnak a legtisztább példája. A nyolcvanas évek vége felé járhatunk, tél volt, mínuszok, csontig hatoló hideg. Tanakodtak, ki menjen ki fáért az ólba. Anyám mondta a nagyapámnak, hogy idős már, ne menjen ki, majd ők kimennek, de az öreg makacs volt, és csak azért is ő indult el. Ahogy kinyitotta az udvarra nyíló folyosó ajtaját, meghalt. Nem tudom, hogy mi vitte el. Anyám azt mesélte, hogy a ház előtt, a földön egy fakereszt feküdt, amely előtte nem volt ott. Nem tudni, ki tette oda. De anyámnak ez nem rejtély volt, hanem jel. Mintha valami nem evilági lény ment volna az öreg elé, s fogadta volna őt, mint az élők sorából elmenőt.

IV. Szakadás

A 2007 körüli évek sok perpatvarral teltek. Emlékszem, hogy épp a szobában néztem a mesét unokatestvéreimmal, amikor anyámat elkezdték megint piszkálni a rokonok, és ő végül egy kést ragadott, hogy nekik támad. Ezt valószínűleg a sikító, térdre rogyó, síró gyerek láttán abbahagyta. Annyira hátrafeszült a gerincem, hogy évekig fáj a hátam, és emlékeztetett arra a napra. Persze rögtön anyut okolták: „Nézd, hát a gyereket is felzaklatod, he’!” Szegény anyunak az évek során egyre többször volt rohama. Még szívinfarktusa is volt 2008-ban. Nagyon sokat sírt, már látszott rajta, hogy nem bírja.

Egyik nap csak közölte velem, hogy elköltözzünk mamához. Hirtelen minden megváltozott bennem. Elhagytam azt a helyet, ami egykor a boldogságot, szabadságot és a békét – ámbár az utolsó években csak stresszt és félelmet – jelentő otthont jelképezte. Nem is tudtam elbúcsúzni apámtól

igazán. Megöleltem, mondtam neki, hogy szeretem. Anyu elküldte őt nokedlit venni, és egy darabig nem látott minket. Legközelebb már csak két évvel később, mikor volt annyi pénze, hogy eljöjjön meglátogatni. Aztán még egy évvel később én is vele tartottam, és egy hetet töltöttem ott. Nagyon jó élmény volt. Kicsit úgy éreztem, mintha én vittem volna az emberekbe életet ismét. A boldogságom, örömöm volt az, ami képes volt újra összehozni kicsit a családot. De már mégsem volt olyan, mint azelőtt.

Rá pár évre eljött volna még egyszer, de sajnos már nem tudott. 2012. január 6-án, a válóperük előtt egy héttel elhunyt, nővérem elmondása szerint tüdőembóliában és hátsó fal szívinfarktuszban. Próbálták újraéleszteni a mentősök, egyszer sikerült is, de aztán ismét leállt a szíve. Sajnos a temetésre nem tudtam elmenni, mert nem hívtak meg minket. Azt sem tudom azóta, hogy pontosan mikor is temették el. Állítólag a Roma Jilo zenekar kísérte apámat utolsó útjára. Nővérem karjaiban halt meg, és az utolsó szava az volt, hogy: „Jaj, mi lesz Zolikával?” A halála után kezdtem el igazán összerakni apránként azt, amit anyám az évek során elmondott arról, milyen volt az az élet, amit én már csak töredékesen, vagy egyáltalán nem ismertem. Akárhányszor visszaemlékezett erre a korszakra, mindig elmondta, hogy apám verte őt. Azt is, hogy egyszer, 1989-ben, nővérem születésekor azt mondta neki: – Te még erre se vagy jó, hogy fiút szülj!

Persze nővérem lett utána a hercegnője apámnak, s a verések anyám állítása szerint végleg akkor álltak le, mikor én, egyszem fiúként megszülettem, 1999-ben. A verésekre sokszor tanúként apám testvérei is jelen voltak, de közbe nem avatkozott senki. Apai néném ugyan egyszer rászólt, hogy hagyja abba, de még apámnak állt feljebb: hazazavarta, hogy foglalkozzon magával inkább, mert ő is kap. Összeszorul a gyomrom, akárhányszor belegondolok, hogy az az ember, akit én már gyerekként ismertem, ilyen szörnyűségeket tett a

feleségével. Azzal a nővel, akiről mindenki tudja, hogy a légynek sem tudna ártani. Egyik néném mindehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy ezt nem úgy kell érteni, mintha napi szinten bántotta volna: ha meg is ütötte, vagy megpofozta anyámat, sokszor a kimerültség határán állva történt meg, s „nyilván kikelt bizonyos dolgokon”. Nem mondja, hogy ez mentség, s mondta is neki egyszer, hogy fejezze be. Apám szerintem nem volt rossz ember, és anyám sem.

Anyám csendes volt, szeretett főleg Romana-kat olvasni, megpihenni. Édesanyám olyan ember volt, aki még a hangyákat is átugrotta, nehogy kárt tegyen bennük. Naiv, szerény, önbizalomhiányos, ugyanakkor végtelenül kedves, szelíd, hatalmas szívű. Nincs még egy a földön, aki úgy szeretett, támogatott, pátyolgatott volna engem, mint ő. Folyton hangoztatta, hogy büszke rám, hogy tanuljak, mert az visz előre, bár ezt is úgy mondta sokszor, ahogy nagyanyám szokta volt: „Mindegy, csak görbüljön!”

Ami igazán hiányzott az életemből, nem pusztán anyagi természetű volt. Nyolc-kilenc éves korom körül, a szüleim különválása után, már éreztem, hogy valami alapvető nincs jelen az életemben: egy stabil, kiszámítható felnőtt, aki valóban odafordul, meghallgat, és érzelmi biztonságot ad anélkül, hogy közben a saját terheit is rám rakná. Mintha akkor tört volna el bennem valami véglegesen, vagy talán csak akkor vált láthatóvá a törés, amikor már nem voltak ott az unokatestvérek, akik korábban játékkal, nevetéssel és a közös világunkkal valamennyire betöltötték ezt az űrt. A szegénység ugyanis nemcsak a napi betevőt veszi el. Aki maga is fuldoklik a betegségekben, anyagi bizonytalanságban, családi feszültségekben és saját fájdalmaiban, sokszor nem tud úgy jelen lenni, ahogyan egy gyereknek szüksége lenne rá. Anyám és apám is így járt. Nem ítélem el őket ezért, mert ma már látom: ők is sérült emberek voltak, akik a maguk terheivel próbáltak továbbmenni az útjukon. A teljes képet azonban csak lassan, töredékesen tudtam összeraknom. Édesanyámat 2008-

ban kevert típusú szorongásos zavarral és depresszióval is diagnosztizálták. Pszichiáterhez járt emiatt. Egyszer kamaszkoromban azt is mondta nekem, hogy állítólag én nem tervezett gyerek voltam. Erőszakból születtem. Levezette a felgyülemlett frusztrációit anyámon apám. De ahogy unokabátyám szavaiból is kivettem, anyámat lényegében apám azért bántotta, mert nem végezte el jól a család normái szerint megkövetelt háziasszonyi feladatkört, és erre történt utalás korábban néném levelében is. Emlékszem, anyám egyszer azt mesélte, hogy apai nagyapám azt mondta a rokonoknak, hogy nincs otthon mit enni, és az adott rokon ezen felháborodva átment anyámhoz, hogy számonkérje. Anyám épp főzte a már majdnem kész ételt, mikor a rokon lekapta a tűzhelyről és kidobta az udvarra. Csak azért, mert az apai nagyapám a rokonnál csirkepörköltöt tudott volna enni nokedlival, és ezért inkább ezt a feszültséget teremtette meg anyu és az apai ági rokon között. Mai eszemmel és anyám helyében biztos, hogy örökre kitiltottam volna a rokont és mindenki mást is, aki így viselkedik velem és játszik a pénzzemmel, ami anyám esetében alapjában véve is kevés volt. És biztosan nem hagytam volna, hogy kiöntse. Vagy ha meg is tette volna, biztosan a fejére húztam volna a maradékot, csak hogy érezze a törődést.

Anyám 2024-ben, a halála előtt, huszonöt éves koromban osztott meg velem olyan dolgokat, amelyeket évtizedeken át magában hordozott. A legnehezebb pillanatok egyike az volt, amikor elmondta, hogy tizenhat éves korában súlyos szexuális erőszak érte egy este a hazafelé tartó úton, amit hosszú évekig szégyellt bevallani, mert önmagát okolta érte. Csak negyven évvel később, egy televíziós műsorból jött rá, hogy a szégyen nem az övé, hanem azé az emberé, aki bántotta. Ez a felismerés felszabadította, de fájdalmasan meg is mutatta, mennyire későn érkezett el hozzá. Az ő hallgatását az a társadalmi közeg kényszerítette rá, amely sokáig a szexuális erőszak áldozatát tette felelőssé azért, ami vele történt.

Az én tapasztalatom más természetű volt: a segítség akkor sem ért el hozzám, amikor szükségem lett volna rá. Jártam gyermekpszichológushoz, kisgyermekkoromtól körülbelül tizennégy éves koromig tartó ágybavizelés miatt, amelynek oka mindkét esetben lelki volt, nem fizikai elváltozás, és amelyet nagyanyám is átélt annak idején. Egyetlen alkalom után azonban soha többé nem tudtam megbízni a gyermekpszichológusban. Nyolc-tíz éves voltam, amikor az, akinek bizalmas dolgokat adtam át, azokat mind továbbadta anyámnak, akit azért nem akartam terhelni velük, mert tudtam, hogy úgysem tud semmit tenni. Ez a titoktartás megsértése a személyes sértettségen túl egyben megmutatta azt is, hogy az a rendszer, amelynek biztonságos teret kellett volna biztosítania, éppen akkor hagyott cserben, amikor a legnagyobb szükségem lett volna rá.

V. A város peremén

Nyolcéves voltam, amikor először beültem az egyházi iskolai tanterembe. Nem kellett szót váltanom senkivel ahhoz, hogy megértsem: nem vagyok közéjük való. A szűrős szemek mindent elmondtak. Az undor, ami az arcukról sugárzott, olyan volt, mint amikor az ember rothadó húst szagol.

– Ne ülj mellém! Foglalt. – mondta az egyik lány hangosan nekem, majd a másik is hasonló, de azt már nem nekem, hanem a tanárnak és a többieknek: „Nem ülök mellé, mert bűdös.”

Nem éreztem magamon semmi különöset. Reggel mosakodtam. Ma is úgy gondolom, hogy azon az első napon ez nem rólam szólt, hanem a helyzetemről: az új gyerekről, a szegényebbről, arról, aki máshonnan érkezett, és akinek még rendes iskolatáskája sem volt. Az enyém még a nyáron elszakadt, anyám pedig nem tudott újat venni. Így a könyveimet műanyag szatyorban kaptam meg a teremben, miközben a többiek mellett ott voltak a

legkülönbözőbb táskák. Egy ilyen különbség önmagában is elég volt ahhoz, hogy az emberre ráragadjon valami. Nem kellett hozzá bizonyíték, csak egy mondat, egy fintor, egy nevetés, és máris kijelölték, hogy ki hová tartozik. Később persze voltak időszakok, amikor a szégyen, az otthoni gondok, a válás és az állandó belső feszültség olyan testi-lelki válaszokat hívott elő belőlem, amelyeket egy kívülálló könnyen ugyanennek a címkének az igazolásaként olvashatott volna. De ez már nem annak az első mondatnak az igazsága volt, hanem annak a sérülésnek a következménye, amelyben akkor éltem.

A tanár sem volt jobb. Gúnyos megjegyzések hagyták el sokszor a száját. Egyik nap az ablakon néztem kifelé, gondolatban még a szülőfalumban jártam, majd épp az új otthonomban, azon tanakodva, hogy vajon minden rendben van-e anyámmal, mert féltettem őt nagyon. Gyakran aggódtam amiatt, hogy meghal egy epilepsziás roham közepette. De hamar észhez tértem, amikor kulcscsomóval dobott fejen az osztályfőnök. Nem szólt előtte, nem kiabált, hanem csak egy hirtelen mozdulat, aztán a fájdalom a fejemen, és a nevetés az osztályban...

A fogalmazás volt a legrosszabb. Nyári élményekről kellett írni, s hát nekem volt bőven miről írnom. Úgy éreztem, hogy végre megmutathatom, hogy én ki vagyok. Hogy én is értékes tagja lehetek az osztálynak. Hogy én mennyi mindent tapasztaltam. Egy ponton, a lap aljára érve, visszaolvastam, hogy hol jártam a gondolatmenetben, mi maradhatott ki, eszembe jutott valami, amit kifelejtettem a történetem elejéről, hát betűzdeltem a már megírt sorok közé, benyilazva. Azt hittem, így helyes. A tanár másnap behozta a lapot, körbeadta az osztályban. Ő másképp gondolkodott erről. Nem tartotta helyesnek a betűzdeléseim. Mindenki olvasta, mindenki látta.

– Azért adom körbe – mondta hangosan –, hogy lássátok, milyen fogalmazást nem szabad írni.

Nevettek mind. Összetörve ültem ott. Megalázva. Ráadásul sohasem kaptam még azelőtt egyest. Most kaptam. Az első egyest az életemben, az első napjaimon az új iskolában. Harmadikosként. Minden motivációm elillant azon a napon. Haza sem mertem menni. A napközis tanárnőt kértem meg, hogy ne mondja el mamám testvérének, hogy én egyest kaptam. Hatalmas szégyenként éltem meg. Ráadásul az addigi életemet értékelték egyesre. Ezt éreztem. Hogy az, aki vagyok, az semmit nem ér. Anyai nagybátyám végül jól reagált rá, nevetett. Nem volt gond az egyesből.

Egy másik alkalommal, a negyedik osztály végén, hazafelé tartva, megállított az előző történetben szereplő lány osztálytársam. Az, aki rögtön az első napomon megbélyegzett, aki nem akart mellém ülni.

– Bocsi, hogy megkérdezem – mondta, de a hangjában nem volt bocsánatkérés –, de miért lógsz a césekkel? Azért, mert cigány vagy? Nem baj, ha igen, csak kérdezem.

A gyomrom összeszorult. Nem tudtam, mi a helyes válasz. Apám az. Ez biztos. Így félig én is. De mi van, ha visszaél az információval? Ha holnap az egész osztály tudja? A lány várt. Vállaltam a kockázatot.

– Igen – mondtam halkan –, cigány vagyok. De csak félig.

Utólag értem most meg, honnan jött ez a válasz. Anyám ugyanezt mondta mindig, ha szóba került: „Mi magyarok vagyunk. Nem cigányok. Vagy csak félig.” A fél nála is túlélési stratégia volt, amit a környezete tanított neki, s amelyet én, anélkül, hogy tudtam volna, abban a pillanatban ösztönösen megismételtem. Próbáltam magam előnyösebb pozícióba helyezni. Azt hittem, a fél talán kevésbé rossz válasz, mint az egész. A lány válasza készen állt már a válaszomra.

– Jaj, hát akkor azért lógsz a césekkel. Azért hallgatsz mulatóst, meg cigány zenét, és azért vagy bűdös, mert te is cigány vagy.

Másnap az iskolában már mindenki tudta. Hidegzuhanyként ért a negativitás. Onnantól fogva tagadtam. Nem mondtam el senkinek, nem vállaltam fel sem másnak, sem magamnak. Nyolcadikban már csak Rudi Úr voltam. Az akkori osztályfőnököm használta rám ezt a gúnynevet a vezetéknemem miatt, mások előtt. Ugyanezen osztályfőnököm – szintén a társaim előtt – egyszer azt is megkérdezte tőlem, hogy a szüleim miért nem Rudolfnak nevezték el, mert most lehetnék Túró Rudi. Rudi Úr. Én csendben tűrtem mindezt. Ebben a csendben mamám és a családja jelentette ekkor még az egyetlen biztos pontot; az egyetlen helyet, ahol nem kellett magyaráznom, ki vagyok, mert ott egyszerűen önmagam lehettem a magam természetességében.

Nagybátyám, mamám testvére, 1928-ban született, és fejben tartotta a teljes anyai ági család történetét: ki kicsoda, mikor mi történt, honnan jöttünk, merre sodródtunk, ki volt hétszilvafás nemes a családban. Sok helyre elvitt, megtanított sok mindenre, s én szívtam magamba a tudást, akár a levegőt. Néha mesélt a második világháborúról is, s akármikor mentem hozzá, mindig tudott valami újat mondani.

Egyik vasárnap eljött hozzánk, és csak ennyit kérdezett:

– Na, kölök! Van kedved templomba jönni?

Fogalmam sem volt, miért kellene, mégis belementem. Onnantól minden vasárnap jártam a helyi református gyülekezetbe, s ezért díjakat is kaptam az iskolától, amiért egyetlen alkalmat sem hagytam ki. Nagy-nagybátyám vitt mindig a bicikli csomagtartóján, és még 80 évesen is tekert, vitt magával, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga.

A templomban bekerültem egy körbe, ahol kedveltek, elfogadtak. Szerettem járni. Ifjúsági bibliaórákra is elmentem: ott volt két ikerlány és egy barátnőjük, velük ültünk le sok este beszélgetni, idősebbek voltak nálam,

sokszor haza is kísérték. Jólesett, mert adott egy támaszt. Mi négyen barátok voltunk. Később kiegészült egy ötödikkel is, egy fiúval. A helyi új lelkésszel is jó kapcsolatom lett, az irodai dolgozókkal is, sőt, már-már VIP tagnak éreztem magam. Érdeklődtek irántam, a családom iránt, és mivel otthon sosem volt igazán jó a légkör, legalább ott volt kinek kiventilálnom magam (bizonyos keretekig).

A városba költözésünk után eleinte négyen laktunk a házban: mamám, anyám, az unokatestvérem és én. Az új otthon reménynek indult, hogy végre együtt vagyunk, hogy talán most jobb lesz, de az hamar feszültséggé alakult. Anyám és az unokatestvérem között egyre mélyülő ellentét alakult ki, s ebbe én is belesodródtam, így kialakult az első frontvonal. Abban az időszakban olyan dolgok történtek velem és anyámmal is, amelyekről sokáig nem tudtam, nem mertem, nem akartam beszélni, még magamnak sem. Sőt, sokáig még nekem volt büntudatom miattuk. Pedig semmiről sem tehettem, hiszen csak gyerek voltam. Valahogy túléltem ezt az időszakot. Menekültem otthonról, amennyire lehetett: a templomi közösség mellett jártam az ifjúsági könyvtárba, a felnőtt könyvtárba, ott olvastam inkább, csak ne kelljen a stresszes közegben lenni. Kellott egy hely, ahol ventilálhatok, barátokat szerezhetek hasonló háttérrel, és ahol azt érezhetem, hogy tartozom valahova, hogy vannak emberek, akikre számíthatok, és akik rám is számíthatnak. Sokat jelentett az is, hogy az általunk sokszor csak „Tyúkanyó”-nak hívott ifjúsági könyvtáros felkarolt minket, és a legsúlyosabb terheinket is megoszthattuk vele. Erről a bizonyos dologról mondjuk még neki sem beszéltem akkor, mert nekem is feldolgozatlan volt. Apámat nem sokkal azelőtt vesztettem el, hogy elkezdtem volna járni oda, és akkor még fogalmam sem volt, mekkora űrt hagyott maga után.

Kamaszként a férfiasságot főként abból raktam össze, amit magam körül, vagy épp a médiában láttam: a férfi legyen határozott, erős, hallgasson a

fájdalmáról, bírja a fizikai munkát, tartsa el a családját, és ne omoljon össze. Akkor még nem tudtam, hogy ezek nem pusztán személyes tulajdonságok, hanem készen kapott társadalmi minták, amelyeket az ember otthonról, faluból, tévéből, rokonoktól és elejtett mondatokból rak össze magának.

Apámon keresztül ezt a mintát láttam töredékesen. Ami látható volt: egy ember, aki dolgozik, intézkedik, megold, erős, dolgos, nem mutatja, ha valami fáj, mert „katona dolog”. Ami nem volt látható, az az, hogy a tágabb világban apám maga is sokszor kiszorított helyzetben mozgott. Roma származása, siketsége, félbeszakadt iskolai útja és szegénysége olyan falakat emeltek köré, amelyek miatt nem ott volt a kijárat, ahol másoknak. A munkahelyén megbecsülhették, a faluban tisztelhették, de a lehetőségek, amelyek másoknak természetesebben nyíltak meg, ő azokat csupán távolról szemlélhette. De így is elmondható, hogy a hátráltató tényezők ellenére egészen magas pozícióig jutott el (budapesti téglagyár, legkiválóbb dolgozó díj).

Otthon azonban más rend érvényesült. Ott ő intézkedett, ő döntött, hozzá kellett igazodni, miközben anyám szerepe egyre inkább a háziasszonyi kötelességekre szűkült. Felnőttként ezt a kettősséget látom a legélesebben: apám a külvilágban sokszor félretolt ember volt, a családban mégis ő testesítette meg azt az erőt és tekintélyt, amely köré a mindennapok szerveződtek. Gyerekként ebből csak annyit éreztem, hogy ő az erős, magabiztos, tettekre kész ember, aki mindent megold. Azt nem láttam, hogy ez a rend anyám láthatatlanná tett munkáján és alárendelt helyzetén is nyugodott. Apám halála után ezt a bennem kialakult férfiképet kezdtem el összekaparni magamnak. Azt hittem, mostantól csak magamra számíthatok, és épp ezért kell helytállnom, keménynek maradnom, nem összeomlanom. Ami azonban hiányzott, azt semmiféle elhatározás nem pótolta: nem tudtam, hogyan lehet

úgy férfinak lenni, hogy közben ne kelljen sérthetetlennek látszani. Vagy egyáltalán tudni arról, hogy van más út.

De nemcsak az apa hiányzott. Hiányzott a figyelem, a szeretet, a gondoskodás, az elfogadás, a támogató légkör. Mindaz, amire egy kamaszodó gyereknek szüksége lett volna. Otthon mindenki a saját csatáit vívta, a felnőttek egymással civakodtak, és ez csak egyre rosszabb lett. Én meg kapaszkodtam, amibe csak tudtam. Bárki, aki két jó szót szólt hozzám, máris fontossá vált, és bármit megtettem volna azért, hogy szeressen úgy, ahogy vagyok. Kamasz voltam testben, de a fejemben az anyagi gondok és a nélkülözés nyomasztottak. Az anyai figyelmet és gondoskodást is igényeltem volna, csak éppen akkor érkezett anyám mellé egy új ember, aki nem megoldást hozott a már meglévő problémáinkra, hanem inkább még több gondot. Alkoholista lett (vagy már az volt), és mindenféle taknyos kölyöknek elhordott. Folyamatosan viszályt teremtett, feszült légkört generált. A piaszag, a gusztustalan, taknyanyála egybefolyó férfi képe ott volt esténként anyám új párja személyében. Nemcsak engem degradált, hanem volt, hogy anyámat is. Kiálltam érte, csendre intettem, de részegen nem tűrte, hogy nála fiatalabb „ossza az ész”.

Csak hogy fokozzuk a sort, az alkoholproblémákkal küzdő nagynéném is odaköltözött hozzánk. Onnantól már tényleg több irányból jött a feszültség. 2015 körül úgy éreztem, hogy öt nagyobb fronton zajlik a csata: anyám párja, nagynéném, az unokatestvérem, anyám, s ráadásul anyám élettársa és az ő iszákos baráti köre is rátelepedett a házra. Volt, hogy anyám párja szándékosan kikapcsolta éjszaka a bojler, hogy reggelre ne legyen melegvíz, csak hogy borsot törjön nagynéném és fia orra alá. De őket sem kellett féltetni: folyton volt valami keserű megjegyzésük, benéztek az ajtónkon, odaböfögtek valami primitívet, sértőt. Mindegy volt, csak bánthasson valakit.

A könyvtár és L.L. Junior dalai lettek a legfontosabb menedékeim. Az iskolában eleinte cigányként néztek rám, mert a „c” osztályban lévőekkel bandáztam többet (emlékszem, hogy a többiek bántalmazása során egyszer pont ők voltak azok, akik az udvaron megvédték és támogattak az osztálytársaimmal szemben). A bullying mindennapi valóság lett. Mire hazaértem, egyetlen rituálém maradt: bementem a szobámba, elővettem az anyai ági unokatestvéremtől kapott walkmant, és hallgattam Junior dalait. Nem pusztán hallgattam, hanem figyeltem, rajongtam érte, minden dalát ismertem, és mindent, amit a médiából kaphattam róla: interjúkat, történeteket, azt is, hogy hol, kivel volt, merre járt. Sűrűvé tette a jelenlétét az életemben, mert az ember így rakja össze magának azt, akit nem érhet el, s a hiány helyére részleteket illeszt, amelyek hangot, arcot, mondatokat adnak. Így magyarázom magamnak. A dalokhoz azt rendeltem, amit egy egészséges környezetnek kellett volna elvégeznie: vigaszt, visszaigazolást, mintát. Volt dal, amely erőt adott a következő naphoz; volt, amelyik az űrt tette lakhatóbbá. A menekülésvágy egyre erősebb lett bennem. A toxikus légkörből ki akartam szakadni, ahol állandóan volt valami balhé valakik között. 16 évesen már az öngyilkosságon gondolkodtam. Nem láttam kapaszkodót, fényt magam előtt. Megfogalmazódott bennem az is, hogy szerhez nyúlok, de a kapott erkölcsi nevelés, a Biblia tanításai, és legfőképp Junior „Tedd le” című dala nem engedték, hogy megtegyem. Persze kelletttem hozzá én is, és a saját erőm, hogy ellenálljak, de ezek kapaszkodók voltak akkor, amikor úgy éreztem, egyedül vagyok.

Ez az állapot kamaszkoromtól lassan épült fel bennem. A telefon sem egyszerű tárgy volt többé: amikor anyám hívott, már a kijelzőn megjelenő „Anyu” felirat is gyomorgörcsöt okozott. Többnyire nem azért keresett, mert valami jó történt, hanem mert otthon megint baj volt – valamilyen panasz, félelem, pénzhiány, veszekedés –, amit nekem kellett meghallgatnom és

megoldanom. Nem bántani akart, egyszerűen nem volt kinek elmondania a bajait. De ettől még én gyerekként nemcsak a fia voltam, hanem lassan a félelmei egyik tartóedénye is, a sajátjaimon túl.

Később ugyanez a gyomorgörcs más nevekhez is hozzátapadt: főleg anyai nagynénémtől érkező üzenetekhez, kioktató hangnemekhez. A sértő megjegyzések lebénítottak: a testem előbb reagált, mint én. Összeszorult a gyomrom, leblokkolt az agyam, és hiába tudtam volna megvédeni magam, belül már nem voltam jelen teljesen. Azóta is előfordul, de igyekszem tudatosabban kontrollálni. Bizonyos nevek, hangnemek, értesítések ma is előbb érik el a testemet, mint az eszemet, hiszen a gyomrom hamarabb jelzi, hogy félek, mint ahogy én magam felfognám.

Kamaszkoromban a református istenhitemnek is megvolt a maga csendes visszatartó ereje, de a legfőbb erő énmagam voltam, és egy gyermekkori emlék: 5 éves voltam, amikor anyám azt mondta, hogy „Fiam, neked egyetemre kell menned, hogy kihozz minket a szegénységből!” Ez a mondat pörgött le bennem újra és újra, ha erőt kellett gyűjtenem. Anyut meg kell mentenem, segítenem kell rajta. Óriási stresszforrás volt ez az életemben. Azért küzdeni, hogy anyádnak, a családnak saját jólétet biztosíts, miközben te magad felőrlődsz ebben a közegben. A legrosszabb az egészben talán az, hogy hiába szereztem meg végül a diplomát, már nem tudok rajta segíteni, mert meghalt.

[GAME OVER]

Egyik estén anyám új élettársa összeveszett az unokatestvéremmel. Ha nem állok közük, a mamám ágya végéből kikapott tömör fa fejtámlával arcon csapja anyám párját. Egy centire az orromtól állt meg a támla. Ez adott akkora erőt, hogy elordítva magam, rendre utasítottam mindenkit 16 évesen, s onnantól csend és béke volt arra az egy estére. Mamám csak annyit mondott: „Na, végre! Erre vártam. Köszönöm! Büszke vagyok rád!” Nem sokkal később,

talán 2016 körül végül nagynéném és a fia elhagyták a csatamezőt. Ehhez az én ordibálásom kellett.

Akkoriban (2016–2017) nemcsak a közvetlen környezetemtől távolodtam el, hanem az egyháztól is, amelynek addig oly sokat köszönhettem. Olyan belső válság csúcsosodott ki bennem, amelyre akkoriban nem mertem volna szavakat találni magam előtt sem, és amelyből ugyanakkor egyedül nem tudtam volna kikeveredni sem. Kamaszként álomba sírtam magam, és imádságban azt kértem, hogy reggelre ne legyek az, aki vagyok, mert úgy éreztem, a társadalom nem hagy más utat. Csoda persze nem történt, de Isten mégis jelen maradt az életemben, csak már nem az egyház falain belül, hanem a saját magam által épített hitem révén. Ebbe a folyamatba lépett be keresztanyám, aki bár fizikailag távol volt, mégis mindig ott volt, valahányszor segítségre volt szükségem, és aki talán elsőként segített abban, hogy önmagamot ne teherként, hanem adottságként lássam, és megismertetett azzal a világgal, amitől annyira ódzkodtam.

Arról is beszélnem kell, hogy 2017 nyarán a református lelkész által egy Balaton-parti falura kerülhettem és dolgozhattam. Mikorra innen visszaértem az otthonunkba, kiderült, hogy nincs helyem. Anyámék használt bútort kaptak valakitől, amivel ágyi poloskákat hoztak a házba. El kellett égetni az ágyamat, mert az lett a központi helyük. Sírtam. Emlékszem, hogy akkoriban a volt szakiskolai osztálytársam – és egyben azóta is barátom – szobájában húztam meg magam egy éjszakára, s később a templom irodájában kaptam helyet, ahol aludhattam. Ott sírtam éjjel és nappal, s imádkoztam az Istenhez apámért, hogy láthassam még egyszer utoljára legalább az álmaimban; anyámért, hogy legyen jobb a helyzete és be tudjam váltani az ígéretem; és magamért, hogy megtaláljam a helyem abban az érzésben, amiben elveszettnek éreztem magam. Teljes válságban voltam. Talán érthető az is, ha ebben a közegben

megjelent az öngyilkosság gondolata. Ennek megelőzése céljából egy ponton felkerestem 17 évesen magam a lelkészt, és elmondtam neki, hogy szeretnék nevelőszülőkhöz menni, mert már nem bírom az otthoni közeget. Akkor elvitt egy családhoz, ahol azt mondták, hogy már csak 1 év van a felnőttkorig. Bírjam ki a családi légkört. Nem sok van addig. Bűntudatom is volt, hogy egyáltalán otthagynék csapot-papot, mindent és mindenkit, és így nem tettem meg. Szerettem volna segíteni mamán, anyámon, de tehetetlennek éreztem magam. Volt, hogy egy családi eseményen sírtam el magam nagyanyám húgának a karjaiban. Nagyon sokat köszönhetek az anyai ági rokonaimnak, hiszen sokan és sokszor támogattak minket anyagilag, élelmiszerekkel vagy szóbeli tanácsokkal. De ezt a korszakot már nem bírtam elviselni. Túl nagy volt a nyomás rajtam.

Mamám ajándékozás jogcímén szeretne volna a nevemre íratni a házat, és ehhez a nővére, a másik néném (aki korábban gyermekként segítségre érdemesnek tartott) anyagi segítséget is adott, de a közjegyzőre félretett pénz eltűnt a szekrényből. Ez máig feloldatlan, fájdalmas emlék maradt bennem. Ott volt a lehetőség a jövőbeli bajok elkerülésére, de ellopódott.

Közben anyám élettársától megszabadultunk egy időre, de visszafogadta, annak ellenére, hogy a férfi megcsalta. Nagyon jó volt az a pár nap. Minden stresszforrás megszűnt. Imádtam azt a három napot, amit mamámmal és anyuval tölthettem a házban. Erre anyám visszafogadta minden baj forrását. Én meg egyre inkább azt éltem meg, hogy nekem mindenki érzelmeivel foglalkoznom kell, az enyém meg valahogy mellékes. Anyámat szerettem, tudom, meggyötörte az élet, és nem akartam plusz teher lenni. Büszke volt rám, dicsért, bátorított a tanulásra. Mindig azt mondta az embereknek, hogy „Doktor lesz belőle!”. De közben kellett volna az a plusz beszélgetés is, ahol én is

kiadhatom a fájdalmamat. Próbáltam erről beszélni vele, de süket fülekre találtam.

Szintén még 2017-ben megjelent a testvérem, akit a Tisza menti faluban bántalmaztak, de úgy, hogy még a bordája is megrepedt. Az új párja és annak a lánya tették ezt vele. Ráadásul akkor már gyereke is volt a férfitől a nővéremnek. Félttem, hogy megölik előbb-utóbb. Az én kérésemre odafogadtuk magunkhoz őt. Abban reménykedtem, hogy újra együtt lehet a család, ki tud alakulni egy nyugodt légkör. Nem vágytam semmi többre, csak arra, hogy anyám, nagymamám és én legyünk együtt, a testvéremmel egyetemben. De ez az idill nem jött létre. Nagyot tévedtem ebben is. Anyám már az első nap összeveszett a testvéremmel, sőt, később még meg is pofozta nővérem anyámat, aki sírva vonult be a szobába, és ott sírt tovább, akár egy gyermek, s mondta, hogy „Mindig csak én vagyok a rossz, ugye?! Engem kell bántani mindig, mi?! Felkötöm magam aztán majd jobb lesz és örülhettek!”. Borzasztó volt ezeket hallani anyám szájából. Ilyenkor bekapcsolt bennem a szülői én és a megmentő újra és újra. Nagyon szerettem volna neki megadni mindazt, amit az életben nem élhetett meg vagy nem kaphatott meg. Az életemet adtam volna azért, hogy anyám és mamám boldogok legyenek és olyan legyen az életük, ami az ő mentális egészségüket szolgálja. Én közben vágytam valamire, amit addig nem éltem meg: testvéri bajtársiasságra, összetartásra, a Junior dalaiban jelen lévő „Ott leszek melletted én mindig, meglásd” élményre. Ez a vágy vitt bele abba is, hogy egyszer kiszöktünk az ablakon át nővéremmel, elvittem a városközpontba, csellengtünk, dumáltunk, de még a pofon előtt. Az hazaérkezésünk után történt meg. Vágytam kitörni a jófiú szerepből, legalább csak egy estére. Anyám felhívott aznap este, és azt mondta, nagyot csalódott bennem. Rosszul éreztem magam. Sajnálatot éreztem, és közben azt is, hogy ő sem ért meg. Dühös lettem. Hazamentünk.

Később, 2018-ban Pestre kerülve élveztem, hogy végre önmagam lehetek, hogy szabad vagyok, és költöttem eszem vesztve a pincérként naponta megkeresett pénzt. Szakítani szerettem volna anyámék világával, és így elzártam magam elől azt. Ma már látom, hogy akkor hibát követtem el. Még egy utolsó lélegzetre vissza kellett volna mennem segíteni rajtuk, és az egész ajándékozást is el kellett volna intézzem, mely mamám kérése volt, de halogattam. Ugyanabba a csapdába kerültem, amiben anyámék voltak: a homokba dugtam a fejem, és próbáltam nem észrevenni a problémákat magam körül. Nyilván örültem annak, hogy végre nem kell az otthoni problémákkal foglalkoznom, és szabad lehetek újra, de ez hiba volt, amit soha többé nem lehet helyrehozni, és amit örökké bánni fogok.

VI. Budapest: A tiszta lappal indulás esélyteremtője

A vidéki általános iskolában és a szakiskolában is voltak tanáraink, akik azt mondták: ne próbáljam meg a gimnáziumot, úgysem fog sikerülni. Ha mégis sikerülne bejutnom egy fővárosi gimnáziumba, biztos, hogy kiesek az első két hónap után. Ez végül nem így alakult, hiszen ehhez képest egy ötven fős osztályból hárman maradtunk, mert fizikából mindenki más megbukott, s csak három fiú maradt talpon. Emlékszem arra is, milyen volt az a fizika óra: a tanár úr felírta a táblára az anyagot, és amint befejezte, rögtön le is törölte. Olyan gyorsan kellett írni, hogy csak úgy füstölt a toll a kezem alatt, azért, hogy a lényeg megmaradjon. Esti iskola volt, az érettségit 2 év alatt szereztem meg, s közben mellette pincérként dolgoztam Pesten egy jazz klubban. Akkoriban rajongtam a jazzért. A szakiskolában megszerzett pincér tudást tudtam hasznosítani, hiszen sok munkalehetőség volt a városban. Más kérdés, hogy sosem voltam bejelentve. Naiv és túl jószívű srác voltam, kevés önbizalommal, félszegen kezdtem a munkát. A jazz klubban a többiek sokszor elnyomtak, de

akadtak ott építők is: egy nálam alig idősebb egyetemista srác felkarolt, később egy kolléganő is a szárnyai alá vett. Segítettek építeni az önbizalmam, a magabiztosságom. Jólesett, hogy a rombolók között azért voltak, akik építettek.

2017 decemberében ismertem meg a páromat, aki azóta is kitartóan, önzetlenül jelen van az életemben. Ő képviseli bennem a szárnyaló énem racionalitását: azt az erőt, amely két lábbal a földön tart. Hogy ki tudtam kerülni az otthoni légkörből, részben mamám testvérének, részben neki köszönhetem. Ha ők nincsenek, talán egészen más irányt vesz az életem. Nekik volt házuk, illetve lakásuk Pesten, így előbb mamám testvéréhez, majd a páromhoz költöztem. Azóta lassan kilenc éve együtt vagyunk. Ő bátorított, erősítette az önbizalmamat, és ha baj volt, gond nélkül mellettem állt, és az ő családja is. Ez számára is sok stresszel járt, de igyekeztünk mindent együtt megoldani. Budapest számomra a tiszta lapot jelentette: azt a helyet, ahol elkezdhettem újra felépíteni magam, és megismerni azt, aki vagyok, illetve aki voltam.

2019-ben felvettek az egyetemre, és a párom ösztönzésére egy roma szakkollégiumba is jelentkeztem. Ott kezdtem újra megélni romaságomat: felfedeztem önmagam, összeraktam a múltam darabjait. Új barátokra találtam, akikkel együtt nevettünk, sírtunk, s jártuk esténként a várost, cigiztünk, ittunk, ahogy sok más egyetemista is tette ezt. Részt vettünk szakmai programokon, csapatokat vezettünk, közösen zenéltünk, és közben erősítettük roma identitásunkat. Az Uccu Roma Informális Oktatási Alapítványtól és az ott megismert cigány barátoktól is rengeteget kaptam. Kinyílt előttem a világ: megértettem a társadalmi összefüggéseket, azt, hogy a világ sokkal bonyolultabb annál, mint korábban hittem, és jobban megértettem önmagam és a családomat is. Már nincs bennem harag: a cigányságomat, amelyet a többségi közeg sokáig teherként rakott rám, idővel büszke vállalássá alakítottam. Ennek egyik csúcspontja volt, amikor Reims-ben, az Institute of

European Democrats fiataloknak szóló politikai rendezvényén képviselhettem magamat és a cigányságot az európai uniós választásokhoz kapcsolódva párom családtagja révén, majd 2022-ben a Phiren Amencia által Brüsszelben, az Európai Parlamentben is jelen lehettem, szintén a cigányságot képviselve. Később egy akkori vezető politikus is felkért, hogy roma ügyekben segítsen az egységesített pártot itthon, de végül nem éltem a lehetőséggel. Ezekre a sikereimre máig büszke vagyok. Miközben kívülről úgy tűnt, egyre inkább megtalálom a helyem, belül tovább dolgozott bennem mindaz, amit otthonról hoztam. Az egyetem, a roma közösségek és a szakmai sikerek sokat adtak, de nem törölték el a veszteségeket, a családi terheket és a bizonytalanságot, amelyből elindultam. Ezek a régi sebek különösen akkor szakadtak fel újra, amikor 2024-ben meghalt anyám. Az az időszak padlóra küldött. Gondolkodtam, hogy feladom, és otthagynom az egyetemet. Írtam is a szakdolgozatomért felelős tanár úrnak, hogy mi a tervem. Végül több tanárom is meggyőződött, hogy fejezzem be, ha már elkezdtem. Nem lehetek eléggé hálás nekik, hogy hittek bennem, amikor én egyre kevésbé hittem magamban. Anyámat végül eltemettem. Én intéztem párommal a temetést, mert senki nem volt olyan állapotban a családban, hogy ezt végigvigye. Sajnos volt már benne rutinom, hiszen anno nagymamám temetését is én intéztem, szintén a párommal. Mindkét temetést az anyai rokonság állta, ők dobták össze a pénzt rá. Anyám temetésébe a Civil Bázis gyűjtése is besegített. Koporsós temetés volt zenével, nyitott koporsóval, így könnyebb volt a búcsú, hogy még utoljára láthattuk anyámat.

Folytattam az egyetemet, de nem volt könnyű a családi háttér miatt: sértések, vádak, s a diplomámat a származásommal, anyámmal együtt az asztalról lesöprő mondatok, melyek azóta is ugyanúgy a napjaim részei. Nagynéném szavai felém: „Látszik, hogy cigány diplomával nem jár ész!” vagy épp, amiért akkorra már végezvén az alapképzéssel, a CEU-ra jártam, „Soros-

bérenc, Soros-ösztöndíjas, Brüsszel-párti” lettem. Akkor értettem meg igazán, hogy a diploma önmagában nem oldja fel azokat az előítéleteket, amelyekbe az ember beleszületik, és amelyek mások tekintetében makacsul tovább élnek.

Anyám azt hitte, magától megoldódik minden. Mindig csak annyit mondott: „Jól van, kisfiam.” De soha nem oldódott meg semmi. Anyám nem tudott kiállni magáért, én pedig azóta is ezt tanulom. Apámról nincsenek összefüggő emlékeim, csak foszlányok és másoktól hallott, gyakran ellentmondó történetek. A „Kismadár” dala, amelyet siketen is énekelt nekem, az első és legmélyebb kapcsolódásom hozzá: ez apám jelképe. Egy hangé, közelségé és a megmaradt szereteté. Nem tudom biztosan, mi igaz abból, amit a szüleim születésem előtti életéről hallottam. A legnehezebb maga a kétely: hogy gyökereim egyik ágát mélyebben ismerem, a másikat alig. A roma ág a gyermekkori kihagyás után ma már újra jelen van az életemben, de még mindig szeretném jobban megismerni, mert hiszem, hogy meghatároz bennünket, ahonnan jövünk. Ehhez nem apám emléke, hanem későbbi találkozások vezettek vissza: roma közösségi programok, a szakkollégium, régi cigánydalok, valamint L.L. Junior és a Fekete Vonat dalai.

A szegénysor végi házunk után kezdődő végtelen mező gyerekként határtalan szabadságot jelentett nekem. Valójában azonban ma már látom, hogy az, amit én határtalannak érzékeltem, az pontosan körülhatárolt tér volt; egy olyan mezőé, amelynek játékszabályait nálam hatalmasabb erők írták, s amelybe a megfelelő tőke híján nem volt bejárásom. A nélkülözés, a krónikus stressz és az otthoni feszültségek kétségtelenül nyomot hagytak rajtam, de ez a küzdelem nemcsak sebeket adott, hanem szívósságot is. A boltos füzete, a bizonytalanság és a családi törések mellett ott élt anyám rendíthetetlen mondata is bennem: „Neked egyetemre kell menned.” Ez lett az én belső iránytűm. Az iskolai törések, az otthoni válságok és az identitás körüli

bizonytalanságok ellenére ma már diplomásként, roma származású magyar emberként építem a saját jövőmet, s hiszem, hogy a múltam nem börtön, hanem erőforrás.

Kovács József Hontalan szavaival élve: rajtam valóban „két aranypánt van: az egyik a magyar kultúra, a másik a cigányságom” (Roma Produkciós Iroda, é. n.). Sokáig azonban, mint megannyi ember, akit hamis választás elé állítottak, azt hittem, hogy e kettő közül választani kell, mintha az egyik csak a másik rovására lehetne az enyém, mintha a világ rendje úgy volna megszabva, hogy ami bennünk kettős, annak szükségképpen hasadttá is kell válnia. Mert ami bennem magyar, nem gyengíti azt, ami bennem cigány, és ami bennem cigány, nem teszi kisebbé azt, ami bennem magyar; együtt adnak súlyt a szónak, emléket a múltnak, tartást a jelennek. Együtt tesznek azzá, aki vagyok. Talán Illyés Gyula mondja ki a legpontosabban azt az utat, amelyet nekem is be kellett járnom: „Szívet és tüdőt kell cserélnie annak, aki a puszták levegőjét elhagyja, különben elpusztul az új környezetben. S szinte a világot kell megkerülnie, ha újra vissza akar jutni” (Illyés, 1936/é. n., „Tájékozódás” fejezet). Nekem is át kellett alakulnom ahhoz, hogy túléljem mindazt, ami mögöttem volt, s ez az átalakulás minden trauma után újra meg újra végbement bennem. Meg kellett tanulnom azt is, hogyan lehet úgy visszafordulni a múlt felé, hogy az ne újabb sebet üssön rajtam, hanem a gyógyulás kezdetévé váljék. Mire visszatalálok, már nem ugyanaz az ember leszek, aki egykor elindult. Nem is lehetnék az, s ez így van rendjén. A szorongás helyét reménykedve és lassan átveszi bennem a megérkezés biztonsága. A „Kismadár” bennem már nem csupán messze száll. Sokáig csak a távolodását hallottam, s a kérdést, amely utána maradt: látlak-e még valahol? Most azonban mintha visszafelé is elindult volna. Lassan, makacsul, egyre közelebb. S ha egyszer valóban megérkezik oda, ahol minden elkezdődött, nem menekülök majd előle, hanem meghallom, amint vígan dalol és akkor majd tudni fogom, hogy hazatértem

Irodalomjegyzék

American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

Elérhető: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Illyés, Gy. (é. n.). Puszták népe (Eredeti mű megjelent 1936-ban). Digitális Irodalmi Akadémia. Elérhető: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02028_kv.html

Lange, K. W., Reichl, S., Lange, K. M., Tucha, L., & Tucha, O. (2010). The history of attention deficit hyperactivity disorder. ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders, 2(4), 241–255. Elérhető: <https://doi.org/10.1007/s12402-010-0045-8>

Roma Produkciós Iroda. (é. n.). Kovács József Hontalan.

Elérhető: <https://amenca.hu/kovacs-jozsef-hontalan/>

Szécsi, P. (1974). Kismadár [Dal]. Hungaroton/Pepita.

A Kocsma

Bársony Viktória

Pest vármegyében létezik egy település, amiről talán csak az hallott, aki átutazóban járt arrafelé. A városnak több kocsmája is lehet, én egyet látogattam rendszeresen, mert épp szoros rokonságban álltam azokkal, akik fenntartották abban az időszakban, mikor ott laktunk. Egy kocma volt, de sosem éreztem magam veszélyben, sosem éreztem magam kellemetlenül, el is mondom, miért.

A kocma a legalsó utcában állt, közvetlen egy horgásztó előtt. Itt lehetett megvenni a jegyeket, bérleteket és bérelni szobákat a kocma hátsó épületében. Természetesen nyáron pörgött a kiszolgálás, a horgászok fel-alá járkáltak, de pár percnél tovább nem is időztek ott, azonnal mentek a túloldalra, hol nyugodtabb volt a víz. Noha félig-meddig számukra üzemelt a kocma, mint hobbijukhoz szükséges intézmény, mégsem róluk szólt az egész.

Egy idő után, az utolsó ott töltött nyár beköszöntével rendelni is lehetett a horgászoknak, a csomagokat pár perc leforgása alatt ki is szállította az egyik kiszolgáló vagy tulaj. Ez is egy következménye volt annak, hogy a kocma lassan kinőtte magát a tó körül lakók kis közösségévé, ahol minden felnőtt szemet hunyt tizenéves gyermekeik jelenlétéről az alapvetően negatív megítélésű épület légkörében. Bántalmazás sosem ért senkit, még a legagresszívabb alkoholisták sem tudott célozni annyira, hogy eltalálja vetélytársát. Tehát egy családbarát közösség jött létre. Olykor egy zacskó chipsért, üdítőért sétáltam le a tőlünk két percre lévő épületbe, ritkán azért, mert unalmas volt az élet egyedül a házban.

Egy fedett terasz állt rendelkezésére a dohányzóknak és igazából mindenkinek, aki betért az épületbe egy-két csapolt vagy dobozos sörért. Egy

falra szerelt lapos tévé biztosította az éjjel-nappal tartó futballmeccsek közvetítését, az ennek okán kialakult vélemények és nézeteltérések sokszor a házunkig is felhallatszottak. A víz rendkívül felerősített minden hangosabb szót. A teraszt egymás felé néző padokkal rendezték be, így nagyobb csoportok is tudtak együtt beszélgetni, de nem kapott senki furcsa pillantást, ha idegenként leült valaki társaságába. Az ilyen pillanatokból adódtak az ismeretségek: egy első koccintásból, az adások kibeszéléséből, az azon való egészséges vitákból, és az alkohol mámorító hatásából, amiktől nem csak gátlástalanok lettek, hanem barátságosabbak és vidámabbak is. Volt aki oroszul is „beszért” barátaival, pedig sosem tanulta.

Gondolhatja az olvasó, mit keres egy gyerek a helyi kocsmában, miért lézeng a felnőtt emberek körében, miért ugrik le egy csomag chipsért és egy dobozos üdítőért. Az igazság, hogy a legnehezebb időszakokban is próbál az ember helyet találni magának, hogy minden nap legyen kávé a konyhaszekrényben. Legalábbis nekem akkor ezt mondták, mikor apám bérbe vette a kocsmát. Főnök lánya és főnök fia lettünk a bátyámmal, akik olykor be is segítettek a kiszolgálásba. A hely nem kocsmá volt, elsősorban nem is alkoholisták gyülekezőhelye – eltekintve néhány kivételtől – hanem közösség. Jó volt tartozni valahová, minden korosztálynak, az ott lakóknak és a központból délután jövőknek is tudva, hogy ott lesznek a többiek, ott lesz a sör és ott lesz a péntek esti buffalo csirkeszárny is. A kocsmát által több olyan embert ismertünk meg, akik miatt érdemes lehetett azon a helyen élni. Arra viszont már kevésbé, hogy ilyen gyorsan mindent magunk mögött hagyjunk, ahogyan mi tettük.

„A törzsközönség”

Sosem voltam még olyan közösség megfigyelője, mint a kocsmának. Könyvekbe illő emberek jártak oda, többnyire munka után beesve, beszélgetve

egy-két szót az akkor már mosolygósan részeg vendégekkel, majd tovább álltak, és hazamentek mindennapi dolgaikat végezni.

Mindenkinek volt egy-egy beceneve, és biztos vagyok benne, hogy volt, akinek igazi nevét sokan nem is ismerték, de ahogy felidézem őket egytől egyig, nosztalgikus érzés kerít hatalmába.

Az egyiket úgy hívták, hogy Cirmi. Cirmi egy két méteres, közel százharminc kilogrammos, erős orgánummal rendelkező férfi volt, és senki nem értette, miért hívják Cirminek. A következő, akivel családjával együtt nagyon jó barátságot alakítottunk ki, Motoros R. volt, értelemszerűen azért, mert motorja volt. Aztán ott voltak a Hegylakók.

– Ők testvérek voltak, igaz? – kérdeztem egyszer anyámtól, mire megrázta fejét.

Hegylakók ketten voltak, szinte ugyanúgy néztek ki, azonban a rokonságnak hitt több mint húsz éves barátság hitette el sokakkal a környéken, hogy egy családból származnak. Hegylakók azért voltak Hegylakók, mert az egyik lejtős utcában laktak. Ők bontották ki a bátyám, és az én szobám közti falat, majd törték el véletlenül az állótükrünket is.

Ott volt még Hosszú T. is, aki feltűnő termete miatt kapta a „Hosszú” ragadványnevet, és akit még Gargának is becéztek a helyiek, hiszen hasonlított a Macskajaj című filmben az ugyanígy nevezett személyre.

Kis R. szintén R. volt, csak alacsonyabb, mint a nagyobb R.

Laci P. pedig LAC rendszámú autót vezetett, és egy szinte luxusvillában lakott. Hozzá kapcsolódik az a történet, hogy egyszer, mikor télen leengedték a tó vizét, észrevett egy hatalmas fagyökér maradványt az iszapba ragadva. Kijelentette: neki kell az a fagyökér maradvány. Összefogtak öten-hatan a kocsmból, rákötötték egy autóra, majd nagy nehezen kicsörlőzték és kihúzták.

Ezt hatalmas ünneplés követte, ahogy felvitték a fagyökér maradványt Laci P. amúgy is grandiózus kertjébe.

Létezett még egy Kutas G. is, aki régen benzinkúton dolgozott, és a Zaccos, akinek kávégépei voltak szerte Budapesten.

Dobi A.-nak rendkívül elálló füle volt, viszont neki ez volt a neve.

V.-t csak V-nek hívták, talán mert ő nem érdekelte ki egy becenév tekintélyét, hiszen visszaemlékezéseim során is úgy éreztem, talán ő volt az egyik, akit a társaság vagy félkegyelműnek vagy egy zseninek tartott, ezt viszont senki nem tudta, hogy melyik a kettő közül.

I. pedig ronda volt, olyan nagyon ronda, hogy mikor a traffipax megpillantása során jól láthatóan bemutatott a kamerának, nem sokkal később a hatóságok kijelentették, hogy elengedik büntetését, ha beleegyezik, hogy felrakják képét egy rendőrségi felületre, mert annyit nevettek rajta.

J. bácsi pedig egy hetvenéves, két foggal rendelkező asztalos volt – ő készítette a galériaágyamat – aki minden reggel jött és két feles szilvát megivott.

Hétköznapiak

Anyám nagy kedvelője volt – még most is – a nagy orosz klasszikusoknak. Tolsztoj, Dosztojevszkij, Puskin és Gogol rendszerint helyet kapott a könyvespolcokon vagy éjjeliszekrényen a reggeli kávé mellett. Csakúgy, mint a kocsmapulton, a hétfő délelőtti nyugalomban. Olykor, ha valaki mégis betért a hét első munkanapján, anyám mindig a konvektor mellett melegedett, kezében egy történettel. Ha visszaemlékszem, nem egy könyvem maradt a kocsmablakában, amiket többet nem láttam, viszont főként azért, mert egy idő után már szándékosan kerültem a térséget.

Egy magányos és nyugalmas téli hétfő délelőtt volt, egy-két vendég lézengett csak a parkolóban, nézte a televíziót, talán lassabban is kortyolták a habzó sört, miközben anyám a pult mögött olvasta épp Tolsztoj Családi boldogság című művét. Mint utólag megtudtam, nagyon tanulságosnak találta, és nagyfokú késztetést érzett, hogy a hamarosan lerészegedő vendégeivel megossza a történetet. Kiállt a pult mögül, a vendégek felnéztek, köztük Hosszú T. – aki magas volt – és elkezdte felolvasni a részletet.

A kocsmá „tele” volt irodalomra éhező „baracklevet” szürcsölő férfiakkal, kik boldogságukat a nagy műfüves focipályában és a fel-alá repülő labdában látták. Mondhatom, a lelkesedés még annál is alacsonyabb volt, mint amit anyám elképzelt – pedig nem tette magasra a lécet. Ezután pedig kihúzva magát, határozottan ezt jelentette ki:

– Mostantól nem vagyok hajlandó bekapcsolni a tévét egészen addig, amíg nem hagyjátok, hogy felolvassak. Fejlődnötök kell valamerre! – mondta, majd kedvesen hozzátette addig nem is tud itallal szolgálni.

A hétfői orosz irodalmi felolvasó délutánok noha nem tizedelték meg a napi látogatók számát, de nem is hozták a legtöbb bevételt.

Hosszú T. rendszerint aludni tért az egyik sarokbéli padban kint felejtve magát a szomorúfüzek árnyékában, míg anyám kedvére olvashatott, egyáltalán nem bánva a kevésbé tolongó, inni vágyó férfiak és esetleg nők társaságát.

A másik jellegzetes, azonban merőben a hétfői naptól eltérő közösségi összejövetel napja természetesen a péntek volt. Olykor én is más elfoglaltságaim helyett itt töltöttem az estét, vagy alig vártam iskola után a hazatérést, volt, hogy egyből a kocsmába indultam, miután leszálltam a buszról. Ezeken a délutánokon már méterekről lehetett érezni a levegőben szálló jellegzetes buffalo szósz, a ropogós csirkeszárnyak és sült krumpli illatát. A felkészülés már előző nap elkezdődött: tucatnyi zacskószámra vásárolt

csirkeszárny hevert a kocsmá fagyasztójában, a buffalo szósz pedig fent, a mi házunk hűtőjében várta a másnapot. Ilyenkor az egész ház erős csirkeszósztól illatozott, hátrahagyva a maradékot egy-egy foltban a járólapon, a pulton és a mosogatóban maradt mosatlan tányérok. A takarítás végül szinte mindig anyámra maradt. Apám szeretett főzni, így a péntek számára nem csak a bevételt tekintve volt egy sikeres, örömteli munkanap. A receptet, amit akkor kitalált, a mai napig tudom, hogy szeretem, azonban az íze már nem emlékszem. Azóta nem volt rá alkalom, hogy újból megkóstoljam.

Ha valaki arrafelé indult a késő tavaszi estén sétálni a családjával, nagy zenebona, nevetések, üvöltések szakíthatták meg az amúgy nyugodt környéket. A felnőttek továbbra is alkoholba fojtották bánatukat, de többnyire jókedvüket, a gyerekek pedig gyümölcslével oltották szomjukat a fenséges vacsora után.

Talán az éjszakák akkor váltak igazán hosszúvá és hangossá a kocsmával szemben lakó öregúr számára, mikor elfoglalta méltó helyét a karaoke gép. Felnőtt emberek egymást ölelve, ide-oda mozgatva csípőjüket, kezükben egyensúlyozva poharukat énekelték, visították a nagy slágereket fiatal korukból. Olykor egy-egy barátságosabb „viadalra” is lehetett számítani.

„Családi boldogság”

Egészen addig nem volt semmi problémám azzal, hogy a szüleim kocsmát üzemeltetnek. Noha az iskola, amibe jártam akkor, mélyen hívő katolikus tanárokkal volt tele, így nem hangoztattam, de mégis, ha muszáj volt, kocsmá helyett a „söröző” szót használtam. Úgy gondoltam, halványabb képet festek le, hiszen, a kocsmát, mint intézményt, mint légkört, a társadalomban egy olyan réteg képviseli, akiket könnyen nevezünk bármi fajta háttértudás nélkül alkoholistáknak. Nem tagadom, - noha nem említette számomra senki, - de biztos vagyok benne, hogy ők is jelen voltak ebben a közösségben, talán

olyanok, mint J. bácsi, aki a reggelt képtelen volt elkezdeni a két feles szilvapálka nélkül, vagy azok, akik minden este csendben ültek a teraszon a sokadik dobozos sör után.

Egészen addig tudtommal nem találkoztam, és nem ismertem alkoholistát. Talán kivétel ez alól az az eset, mikor anyámmal az első otthonunk falujában sétáltunk sötétedés környékén, és egy ház sarkán befordulva hirtelen szembe találtam magam egy idős férfival, akinek hosszú, ősz szakálla és haja volt, és aki vörös arcával csak mosolygott azon, mennyire megijedtem jelenlététől a sötétben.

Egészen addig nem gondoltam róluk semmit, nem sajnáltam életüket, családjukat, nem ítéltam el tetteiket és viselkedésüket, amíg szembe nem találtam magam egyikükkel. A folyamat meglepően rövid volt az egészséges állapot és aközött a vodkás pohár között, ami jelentette az „egyszeri alkalmat”. Hirtelen, mostani szemmel pedig egy nap leforgása alatt váltam tizenhárom évesként szinte felnőtté, akinek el kell fogadnia a tényt, apja alkoholista és ezzel a tudattal élni és a problémához igazságosan hozzáállni.

Azon az estén, mikor eldőlt a családunk sorsa és jövője, szintén a kocsmában ültem, nyár révén a teraszon, egy-két vendég körében. Arra vártam, hogy anyám bezárjon, és hazamenjünk. Ehelyett mindez elhúzódott, és annak ellenére, hogy ő volt soron a kiszolgálásban, fel-alá járkált az otthonunk és a pult között. Az én feladatom mindaddig, amíg ő távol volt, hogy közöljem az emberekkel, ő mindjárt jön, és ki tudja őket szolgálni.

Azután pedig, a történet tetőpontján túl, a kocsmá bezárása utáni cél nem a két percre lévő házunk, hanem számomra legjobb barátnőm, anyám számára nagymamám otthona volt. Mikor kiderült, hogy a lehető legkevesebb időt fogjuk tölteni innentől kezdve nem csak a kocsmában, hanem azon a helyen, ahol majdnem három évig éltünk tettett boldogságban, számomra

csak egy percre volt kétségbeejtő. Kétségbeesésem tetőfokán, mikor könnyeimmel küszködve próbáltam nem kimutatni, hogy valami nagy baj történt, a törzsközönség egy tagja, V. – akiről senki nem tudta eldönteni, hogy zseni vagy bolond – odaült mellém és vigasztalni kezdett. Alig két szót beszéltem vele addig életemben, mégis ő volt az első és utolsó ember, aki megpróbálta helyettem is helyrehozni azt, amit az alkohol tönkretehetett.

Egyszer mindennek vége

Mikor írásom témáját vettem fontolóra, tudtam, hogy Róluk fogok írni valamilyen formában. Róluk, akiket minden sarkon megtalálunk, minden kocsmába betérve üdvözlünk hideg és távolságtartó tekintettel. Azokról, akikről érdemes lenne bővebb tudást átadnom. Idővel rájöttem, hogy a szociográfia műfajának nem felelne meg csak a személyes történetem, mert az a tóparti közösség érdekessé vált arra, hogy végül róluk is írjak. Többek voltak, mint akiket kocsmába járók lévén általában alkoholistáknak nevezünk. Nevezi a társadalom.

Olyan emberként nőttem fel, aki látott alkoholistát élni, tagadni, tönkretenni, de igenis kiállnék azon emberek mellett, akik abban a kocsmában tengették idejük nagy részét munkából hazaérve, akik Tolsztojt hallgattak a csendes téli hétfőkön, akár addig is, míg italuk teljesen át nem melegedett a konvektor melegében, és azon emberek mellett, akik számára nem egy újabb részegségbe fulladó éjszaka volt a nap fénypontja, hanem a baráti csevegések, a kialakult társasági események, a nagy vacsorák és nevetések.

Nem jártam sok kocsmában, azelőtt sem, hogy ebbe a kis városba költöztünk volna, és azután sem, hogy olyan gyorsan elköltöztünk onnan. Talán mert az emberben – akár bennem is – benne marad, hogy egy kocsmá, csakis lepukkant, szegény és magukra szerényen adó negyvenes férfiakra szólhat.

Mert ha elmegyünk egy ilyen kisvárosi, falu-béli épület mellett, kiket látunk? Fiatalos csoportokban nevetgélő, egy-két sörnél megálló embereket? Ha így is van, nem látjuk be, és nem is látjuk sokan, hogy ezek a közösségek milyenek is igazából. Én sem tudhatom teljesen.

Abban biztos vagyok azonban, – és arról pontos leírást is tudok adni – hogy milyen volt a közösség a horgásztó partján, mely valami módon mindig emlékeztetni fog egy család szétszakadására. Végül azt is tudom, hogy miután elhagytuk a várost, az emberek már csak lézengtek arrafelé, és félbeszakadtak a péntek esti hangoskodások és éneklések. Az odajárók újra megszűntek igazán maguk lenni, és ahogy a nagykönyvben megvan írva, visszatértek a kocsma előtti életükhöz.

Szociográfia a fiatalok szemével

Pályázat

ZUBEK NINA: DOKTORNŐ

Doktornő

Zubek Nina

Ha más nem is, egy biztos: én doktornő soha, de aztán meg azután sem leszek. Az elmondásuk szerint ők sem lennének azok még egyszer, megbánták, elfáradtak. Ami nagyon nagy kár, mert egy borzasztóan szép munka. Mert ha doktornő vagy kivívod az emberek tiszteletét, azt gondolják, milyen okos, kedves, odaadó és önzetlen lehetsz. És ha doktornő lennék, de biztos, hogy nem leszek, hiszen ők maguk is visszacsinálnák néha, segíthetnék a családtagjaimon, akik betegek, vagy esetleg felszólalhatnék egy repülőn, ha éppen orvost keresnek egy egészségügyi probléma miatt. Nagyon menő lehetnék, de nem leszek, amikor sétálnék a sztetoszkóppal a kórházban és gyerekeken segítenék, hogy újra gondolhassanak a jövőjükre.

De nem leszek, mert látom ám az igazságot, a valóságot, a nem szép részeket is. Elmondtak nekem minden apró igazságot, nedves szemekkel egy csendes kórházi szobában, lenge függönyökkel és régi matricákkal díszített falak között. Intő szemekkel és baljós megjegyzésekkel, mondták nekem, hogy ne tegyem. Meséltek a teljesíthetetlen óraszámról az elégedetlen szülőkről és férjeikről, ahogy elképzelték, hogyan várnak rájuk otthon miközben a papírmunkát fejezték be. És akkor én is elképzelttem, milyen lenne, ha pont úgy lenne, mint ahogy ők mondták. Az elején minden izgalmas és inspiráló. Letenném a diplomámat, az egész család nagyon büszke rám, és az első pár évet nagyon élvezném, mert igazából ezért küzdöttem egész odáig, hosszú-hosszú éveken át. Akkor még nem zavarna, hogy alig van szabad időm, vagy hogy a főorvos úr enyhén szexista megjegyzéseket tesz. De az sem, hogy folyamatos ember és pénzhiányban szenved az egész kórház. Még csak

kapizsgálnám, hogy a kórházi rendszerben is annyira mélyen fut a politika, mint az élet többi aspektusában. Nem fogom nagyon magamra venni azt sem, amikor a feletteseim vagy a kollégák lekezelően viselkednek velem, mert ekkor még nem fog feltűnni, hogy ez nem azért van, mert gyakornok vagyok, hanem azért, mert nő. Mert még fiatal lennék, tele életkedvvel, lendülettel, hittel. A problémák csak egy kicsivel ezután kezdődnének, áttörve a lelkesedés és naivitás rózsaszín felhőjén, napról napra, évről évre. Pont, mint nekik is.

Találnék magamnak egy kedves fiút, aki talán az egészségügyben dolgozik, de talán nem, szerencse kérdése. Ha az első, akkor legalább az elején jobban meg tud érteni, mert ő is ebben a laikusok számára értelmezhetetlenül terhelő rendszerben tölti mindennapjait. Kezdetben még jól meg tudnánk beszélni, milyen idegesítő, amikor munka után is hívogatnak, mekkora teher egy-egy veszteség ügyeletben. Ez még azelőtt lenne, mielőtt ő is csak nőként, feleségként, anyaként tekint rám, de semmiképpen sem doktornőként. Meg is kérné a kezemet, gyerekeket is szülnék neki.

A gyerekek mellett töltött évek után, annak ellenére, hogy nem vonz majd a stresszes, hangos, környezet, visszavágynék, mert megint önmagam szeretnék lenni, visszakapni az önbecsülésemet, amit az otthonlét alatt elvesztenék. Ott viszont azt érezném, hogy fáradtabb vagyok, mint valaha.

Azt mondták, borzasztóan fogom majd érezni magam. Úgy, mintha a gyerekkel együtt az eddig megszerzett tudásom nagy része is elhagyta volna a testem. Lassan visszatanulnék a munkámba, de jó lassan, mert már én sem olyan vagyok, mint régen, könnyebben fáradnék és többet fájna a derekam. De látnám, hogy a többi munkatársam mennyivel gyorsabban halad, mert ő nem szült gyereket, vagy mert férfi. De nagyon kedves lenne a családom és a barátaim is, sokat segítenének és jobban igyekeznék, mint valaha. A munkában viszont ez nem sok mindenkit érdekelne. Ugyanúgy be kell járnom ügyelni,

hiába van gyerekem. Ugyanúgy kell teljesítenem, mint mindenki másnak, akkor is, ha nekem otthon még két adag mosást is meg kell csinálnom.

Egy picit ideig nem is lenne zavaró, hogy én beadtam a gyerekemet bölcsődébe, míg a Kriszta nevű barátnőm otthon nevelné, nagy hangsúlyt fektetve a személyre szabott nevelésre. Sőt, még azt is megtanulnám ignorálni, hogy én vagyok az utolsó anyuka, aki fölveszi a gyerekét a nap végén, vagy azt, hogy nem kézi készítésű bio pürét viszek be neki uzsonnára. Megmagyarázom majd, jobb is így, ha nem veszek részt az anyukák folyamatos versengésében. Azt fogom mondani, teljesen felesleges ilyeneket csinálni, mert így is, úgy is fel fog nőni a gyerekem. Hisz én is felnőttem és nekem sem csináltak ilyeneket a szüleim, sőt.

De aztán napról napra bekúszik majd a tudatomba, elrontottam. De úgy igazán. Nem azért, mert rossz anya vagyok, hanem mert doktornő. A hibám velem fog élni minden percben és lélegzetben, amit a kórházban töltök ezután. Amikor erről meséltek, mindig kicsit elakadtak, ki-kinéztek az ablakon, vagy le a székre, de soha nem rám. Majd folytatták, szépen lassan válogatott szavakkal, kicsit csendesebben, mint azelőtt.

Mondjuk elfelejtenék elmenni a gyerekemért az iskolába, pedig beteg, mert egy másik gyerekkel, egy beteggel foglalkoztam. Csak kiröpülne a fejemből a saját gyerekemért érzett felelősségem, mert magával ragadna a kórházi munka hulláma. Vagy behoznám a gyerekeimet a kórházba, mert nem tudnék több szabadságot kivenni. Egy betegágyon hagynám őket, amíg elmegyek dolgozni, mert ennél jobbat nem tudnék értük tenni. És ezek után nagyon rosszul érezném magam. Mert tudnám, hogy elrontottam és azt is, hogy egy másik anyának, egy jobb anyának, aki nem orvos, talán ez mind jobban menne. Sokat gondolkodnék azon, hogy mi lett volna, ha nem doktornő lennék, ha mondjuk maradtam volna a gyerekkori ábrándjaimnál és tanár lettem

volna vagy fodrász. Vagy ha csak jobban beosztanám az időm, ha jobban próbálkoznék, akkor nem történne meg mindez. Akkor talán tudnék a gyerekeimnek egy jobb gyerekkort adni, ahol nem kell minden reggel egyedül ülniük az osztályteremben, mert korán megyek dolgozni, vagy velük tölteném a hétvégét, ahol nem fáradtan, hanem vidáman tudnám fogadni, amikor este még játszani szeretnének.

De azt is elmondták, hogy bár nagyon figyeltek, ezután még sokszor megtörtént valami hasonló, valami kis apróság, és velem is megtörténne. Mert nem lehet megakadályozni, mert tévedni, rontani emberi dolog. Minden munkához fel kell áldoznod valamit, ha jól akarod csinálni persze, csak ehhez a munkához kicsit több szükséges, ez a munka egy kicsit jobban széttép, mint a többi. Jobban elgondolkozol rajta, miközben csinálod, egy késő este, amikor már rég otthon kellene lenned, hogy igazságos-e ez így? Csak azért, mert szerettél volna segíteni másokon, valami jót tenni a világban, sikeres lenni, mint nő, ezt kapod cserébe. Egy folyamatosan rosszul működő libikókát, aminek az egyik oldalán a családot, a barátaid, a szabad idő áll, a másikon pedig a siker, a tudat, hogy te igenis fontos vagy és számítasz. De ebben a játékban csak neked van súlyod, és mindegy, hova ülsz, melyik oldalát választod, a libikóka a másik oldala azonnal kiesik az egyensúlyból és kezdheted az egészet előlről. Megint felmászhatasz középre és megpróbálhatsz egyensúlyozni, de ha nem választasz a kettő út közül, csak még nehezebb lesz, senkinek nincs annyi ereje, hogy sokáig ott maradjon.

És ekkor megkérdeztem, megérte? Újra csinálnád? Azt mondták, nagyon nehéz ezt megmondani, és sokszor meg is bánták, meg akartak állni, de aztán egy idő után végre előre léptették őket, és a gyerekekkel is kevesebb felelősséget kellett vállalniuk, mert felnőttek. A férjük is jobban megértette őket és többet segített. Realizálták, hogy egészen idáig nem adták föl, küzdöttek

érte, akkor is, amikor szinte lehetetlennek tűnt a felelősségek között egyensúlyozni, akkor is folytatták. Mert ez nekik tényleg, igazán fontos volt. Azt mondták, hogy később a gyerekek is megértik. Nem vetik a szemükre, hogy keveset voltak otthon, nem töltöttek velük több időt, nem játszottak együtt eleget. Lehet, időbe telik, de ők is megértik majd, megtapasztalják, hogy bár nehéz ilyen áldozatokat hozni, a családot a háttérbe szorítani, de mindenkinek kell valami az életében, ami csak az övé. Amit ő építette fel a legelső téglától az utolsóig, amire büszke, amiért küzdött. Vagy akár ők is viccesen néznek majd vissza rá, milyen izgalmas volt gyerekként a kórházban, milyen jó volt olyan dolgokat tudni biológia órán, amit mások nem. Elmesélték nekik, hogy milyen büszkék voltak régen, milyen mosollyal mesélték az osztálytársaiknak, hogy orvos anyukájuk van, egy igazi doktornő. Aki életet ment és szülőket támogat, és sorsokat változtat meg.

Szerintük, ha eljutok erre a pontra és egy beszélgetés alatt, egy csendes kórházi szobában, lenge függönyökkel és régi matricákkal díszített falak között egy kislány megkérdezné tőlem, hogy legyen-e doktornő, megéri-e, azt mondanám rá, hogy igen.

Szociográfiák

CZIBAK ILONA: MARIKA TÖRTÉNETEK

SZACSVAY ÉVA - SÉRA LÁSZLÓ: RÓZSADOMBI
TÖRTÉNETEK

Marika történetek

Czibak Ilona

Mindannyian hordozunk magunkban a copfos, masnis kislánykorunkból tulajdonságokat, őrizzük hajdani önképünket. Marikában ez másképp van jelen, mint a többségben. Talán naivabb, tájékozatlanabb, jámborabb, csacsibb? Nem tudom. Amikor az együtt töltött első hét után kiderült, hogy az okostelefonján mindent tud, amire szüksége van, elbizonytalanodtam. Lehet, hogy nekünk, a betegtársaknak volt szükségünk arra, hogy segíthessünk, hogy gyámolíthassunk, s ő pontosan érzékelve ezt, a magában hordozott kis copfost hagyta teljesen felszínre jutni és terebélyesedni? Ha ez utóbbi az igaz, ő volt közülünk a legbölcsebb.

Már több mint egy éve kínoz és mozgásomban akadályoz a lumbális csigolyáim megbetegedése. A remélt javulás okán orvosok, gyógytornászok és más, ezekre a betegségekre szakosodott gyógyítók segítségét veszem igénybe. Az ambuláns kezeléseken túl már két alkalommal is befeküdtem gyógyintézetbe, hogy még hatásosabbak legyenek a terápiák. Egy ilyen kéthetes gyógykezelés során ismerkedtem meg Marikával. Róla és az intézményben folyó munkáról, az összezártságból fakadó egymásra figyelésről és törődésről szólnak ezek a kis történetek.

Marika és a cigarettázás bűne

Egy régi típusú nagy, hatágyas kórteremben öten voltunk betegek. Hétágyas volt valamikor, de erre már csak az ágyak fölé szerelt lámpák és a keskenyke, hosszú ajtós vas öltözőszekrények száma emlékeztetett. Öten. Öt asszony, öt sorssal, öt egyéniséggel, de azonos, csillapításra váró fájdalmakkal

és gyógyulni akarással. Szorongtam, vajon hogyan bírjuk ki együtt az előttünk álló napokat, heteket, ugyanis kéthetes kúrára jöttünk a reumás megbetegedéseinkkel. Bíztam azért a józanész erejében, a távolságtartás áldásos voltában és a könyv, az olvasás védőfalában. Már az első nap kiderült, hogy fölösleges az aggodalmam, segítőkész, nemeslelkű nőssel hozott össze a jó sorsom. Segítőkészségünket, emberbarátságunkat minden nap megélhettük, gyakorolhattuk. A mellettem lévő ágyat kapta meg Marika, aki a legidősebb (80 éves) volt és nem Budapesten lakott. Magas, természetes, erőteljes mozdulatú, valamikor lenyűgöző megjelenésű hölgy lehetett, s ez határozottan látszott úgy is, hogy két bottal, meggörnyedve közlekedett. A súlya jócskán gyarapodott az egykorihoz képest, s ez a mozgását eléggé megnehezítette, de feltételezhető egyéb betegségei forrásául is. Megjelenése pillanatában is egyértelmű volt, hogy fizikailag segítségre szorul, tehát amit csak tudtunk, az ágyához vittük, támogattuk, mindent a kezébe adtunk, vagy a keze ügyébe helyeztünk – s ezek a kis gesztusok, kapcsolatot építettek közöttünk. Nem hagytuk magára, átadtuk a figyelmet és megosztottuk a feladatokat egymás között, ha a kezelések okán el kellett hagynunk a kórtermet. Marika pedig hálás volt, de milyen hálás! Örömmel és boldog mosollyal fogadott mindent... lubickolt a törődésben és a nem várt szeretetben, mint a fürdetőkád meleg, habos vizében a csecsemő. Igen! Marika arca, szeme és a tekintete megőrzött valamilyen gyermekséget, de a lelke is. Már első órákban a szívembe zártam. Halk volt és szelíd, soha nem tolakodott, egyfajta megfogalmazhatatlan belső tisztaságot sugárzott.

Adatfelvételre jött a doktornő. Mindenki ágya előtt megállt és egy előre nyomtatott papírról felolvasva várta kérdéseire a választ, s azokat jegyezte is. Marika ágya előtt is megállt. Ő szépen, igazat mondva válaszolgatott. Amikor elhangzott az a kérdés, hogy: – Dohányzik? Határozott nemmel válaszolt. – Korábban sem dohányzott? Marika lesütötte a szemét, látható zavarban volt, feszengett, egyik kezével még a hálóinge aljának szélét is pödörgette. – Háááát,

fiatalasszony koromban szíjtam – mondta. Helyesebben nem mondta, hanem bevallotta, mint amikor egy tolvaj vagy bűnöző vallomásra kényszerülve, restelkedve tárja fel vétkét, mert őszintén megbánta a cselekedetét. – És mennyi ideig dohányzott? Marika, tekintetét nem tudta a padlózatról felemelni, képtelen volt a doktornő szemébe nézni. Megélt szégyen látszódott a nyolcvanéves asszonyon. – Lehetett az egy év is, vagy tán másfél.

Szánalommal vegyes tisztelettel, és biztató mosollyal figyeltem betegtársam minden szavát és testbeszédét. Ő, érezvén rokonszenvem, kitekingetett rám a doktornővel folytatott párbeszédből. Egy beteg ember gyónása volt ez, aki abban a pillanatban hitte, hogy feltárta az igazságot, a betegsége forrásának legfőbb gyökerét. Nyilvánosan vállalta „szégyenfoltját”, így minden akadály elgördült a sikeres gyógyítás előtt.

A doktornő távozása után Marika még mindig látható zavarban volt, bár teljesen tisztán tudta (csak abban a pillanatban el akarta hinni), hogy betegségei egészen más töről fakadhatnak. – Mi volt ez a cigarettázás, hatvan évvel ezelőtt, mondjad csak! – kérdeztem incselkedve, s egyben nyújtva „a feloldozás ostyáját”. Tudtam, hogy át kell szakítani a „gátat”, hogy szabad folyást adjak a testét, lelkét uraló romboló feszültségnek. Azonnal oldódott, huncutságra huncutkás szemmel válaszolt: – Az asszonyokkal a műanyaggyárba jártunk dógozni, állandó éjszakai műszakban. Ők cigarettáztak minnyájan és állandóan szekáltak, hogy Marika mindenki szíjja, ne legyén más te se olyan kihúzó, szíjjad te is velünk! Aggyig aggyig erősködtek, hogy csak hagytam magam! Nem kérttem tovább magamat. Ők atták a cigarettát, én nem adtam érte píz, egy forintot se. De még hazára is attak. Csak rászoktam, ugye, otthon az uram meg nem tudta. Egyszer aztán csak lebuktam. Ekkor már én vettem magamnak a cigarettát. A WC-nk az udvarban vót, ott füstölögtem, amikor nem vót otthon. Egyszer csak hallottam, hogy csapódott a kapu. Hát nem meggyütt az uram

váratlanul? Hű, azt a betyár mindenit! Gyorsan-gyorsan, bedobtam a cigit a pottyantóba és jó nagyokat lihegtem, hogy ne érezze a számbul a füstszagot. Aggyig nem is vót baj, míg ki nem ment a budira! Dógavégeztelenül gyütt vissza, rohant üvöltve, mint a sakál: az anyád jó Istenit, ki vót itt? Ki után búzlik a budi? Ott valaki cigerettázott, ki vót az a kurafi? Mondta, mondta, mert a féltékenység elborította az elméjit. Hát, oszt így buktam le a lopva cigerettázásommal. Olyan ember vót az uram, hogy azt mondta, csak a kurvák dógoznak, egy ember tartsa el a családját, az a kötelessége, az asszony meg legyen a házná, törődjön azzal, ami az ő dóga. Gondolhatod, milyen véleménnyel vót, hogy mehettem a munkába! Ő traktoros vót, Zetorral járt. Olyan egyenes sort senki se húzott, mint ő! Pedig ivott rendesen! Mégis mindenki őtet híjta, mert egyse vót olyan, mint ő! A fácán fejit is mindig úgy eltanáta, hogy sohase tévesztette. Mert járt vadászni is. Azt mondta, hogy pont a fejinél kell eltanáni, mert ha nem, csak szenved és vergődik a madár. Nem is tévesztette soha! Hiába vót az a nagy akarása, csak el kellett mennem dógozgatni, mert ugye a píz keves vót. A gyerekek nőttek, egyre több kellett mindenre. Nem bántott az engem soha, meg nem ütött soha, de sokszor meg nem állhattam előtte, mert nagyon dühös tudott lenni. A gyerekeket is úgy szerette, úgy etette az ölibe őket, mint madár a fiókákat. A szájukba csepegtette, vagy rakta a falatkákat. Jó ember vót. Levágták a lábát, tolókcocsiba kerűt. Ivott is, de cigerettázott is erősen, nem bírt parancsolni magának. Amikor mentünk felülvizsgálatra, azt mondta az orvos: Mondja mán meg, hogy mié gyün ide? Ha nem hagyja a cigerettát, mié gyün? No, az én uram többet nem tette be a lábát hozzá, hiába rimánkodtunk neki. Nagy forróság vót, én a diófa alatt pucoltam a ződbabot, ő meg odabent a szobába pihent. Gyere ki, itt jobb hűsölni – hívogattam, de csak nem gyütt. Egyszer csak a szomszédasszonyom nyitotta rám a kaput. – De jó helyet tanátá magadnak! Hát az urad hun van? Intettem a fejemmel és mondtam is, hogy ott bent a szobába, hiába híjom.

Bement hozzá a szomszédasszony és ott tanáta meghalva a kocsijába. Szélütést kapott. Kivittük a temetőbe szegényt, ki a hűtőházba és intéztük a temetést. Hát váratlan vót ez nekünk, nagyon ríttunk, de semmit nem tehettünk. Elgyütt a temetés napja. Hát úgy képzeld el, hogy az uram teteme elfolyt a nejlonzsákba. Azt ugye tudod, hogy nejlonba teszik a testet, cipzáras nejlonba. A hűtés helyett fűtötték a hullaházat! Szegíny uram! Én annyi döglegyet életembe nem láttam, fekete felhőkbe hömpölyögtek... na, meg az a bűz! Hát alig bírtuk, mindenki rosszul vót! Meg is fogadtuk, hogy bepereljük a temetkezési vállalatot, mert ezt a gyalázatot és embertelenséget! Megsemmisítő vót, ha mondom! Nem is fájdalom mán magamat! Oszt jófurmán még el se temettük, szaladtak az orvostul, hogy a kisgyereket, a kisunokámat, azonnal vigyük Pestre a Heim Pál kórházba, mert a cukra 36, életveszélybe van. Gondolhatod! Csuda, hogy az eszünk nem ment el! Nem pereskedtünk, mentettük a kicsit minnyájan, ahányan vótunk. Azóta ő mán felnőtt, de a mái napig súlyos cukorbeteg.

Marika szíve olyan volt, mint egy nagy, súlyos poggyász, melyen kinyílt a cipzár. Gyorsan visszazárta a nyílást, hogy ne uralkodhasson el rajta a húsíghatóló, maró fájdalom. Azt akarta, hogy repüljön tovább a nyomorúság, mint ahogyan egy madár, vagy a bárányszerű, vagy a szélnek zizzenése. Nem tudom, hogyan csinálta, de sikerült erősnek maradnia! Nem tudtam megszólalni, de úgy vélem, nem is kellett megszólalnom, csak jelen lennem – elég volt a jelenlétem.

Marika és a vörös foltok

Marika édesanyja varrónő volt. Kislány, vagy fiatal lány korában, minden településen, majdnem minden második utcában voltak varrónők és suszterek. Akkor még varratták a ruhákat, hisz a falvak kis üzletei többnyire vegyeskereskedések voltak, ruházatért, cipőért, a közeli városokba kellett

utazni. Drága portékák, sokaknak megfizethetetlen és a méretekben nem megfelelő konfekciós termékek uralták az üzletek polcait. A télikabátokat, kosztümöket, többször is újravarratták: kifordították, betoldatták, átalakították, de még foltoztatták is. A cipőket nem lehetett ki-be fordítani, de sarkaltatták, talpaltatták, foltoztatták, elől pedig az orrát levágatták, hogy ne nyomja a lábat a nem megfelelő méretű lábbeli. Megbecsültek és újrahasznosítottak az emberek mindent. Marika anyukájának tehát a falu volt a munkaadója, s ha nem is fényűzően, de megéltek belőle. Vallomása szerint, bár nem tartozott az éltanulók közé, szívesen járt iskolába.

– Én a mái napig úgy beszélek, mint gyerekkoromba beszélünk. Ugye, meg lehet érteni? Hát, akkor mért beszéljek másképp? Vannak, akik urasan beszélnek, én nem akarok, csak ha muszáj... mert tudom mondani úgy is, de ahhoz nekem figyelem kell, meg nem is esik jól. A mái napig nem tudom kimondani, hogy Lenin. Ki tudom, de nem az gyűn a nyelvemre. Úgy mondom, hogy Lelin. Na, hogy a tanítónő mit szenvedtetett ewel! Állj fel Marika, mondjad, hogy Lenin. Felálltam, mondtam, hogy Lelin. Betűzzed, Marika, minden betűt hangosan mondj ki! Én el is mondtam: ell, e, enn, i, enn. Jó van Marika! Most mond ki egybe! Én meg mondtam, hogy: Lelin. Azt hitte, bugyuta vagyok, pedig nem, csak úgy esett jó a nyelvemnek, hogy Lelin. Amikor a lelkemből, a fájdalomamról kell mondanom valamit, úgy mondom: nem fájdalom magamat. Nem hallottad ezt még? Pedig falusi vagy te is! (Igaza van! Nem ismerem ezt a kifejezést, de milyen gyönyörű és milyen kifejező: nem okozok fájdalmat magamnak, nem szaggatom fel a gyógyuló sebeimet!) Szóval nem volt különösebb bajom az iskolával, de nem tanútam tovább. Jelentkeztem Gödöllőre mezőgazdasági szakmunkásképzőbe, de nem mentem egy napot se. Anyám azt mondta: Jó van ez jányom, mennyé csak a többiekkel gyümölcsöt szedni. Amikor már kicsit nagyocskák vótunk is jártunk, idénymunkára. Jó elvótunk, bandáztunk, főleg már iskola után! Hajaj! Vígán vótunk, vittek

bennünket vidékekre is. De dógóztam Pesten is, Csepelen. A nővéremmel együtt vótam, mindenhova együtt mentünk. Egyforma, piros télikabátunk vót. Ő is magos, fajin jány vót, hát vót is körülöttünk udvarló, bőven. A munkahelyen nagyon akarták, hogy kézilabdázzunk a csapatjukba. Nem, dehogyis mentünk! A főnököm azt mondta, hogy: Aki egyszer a Pesti aszfaltra hugyozik, az ott is marad, nem vágyik haza többet. Én rettegtem ettől, nem akartam, Isten őrizz, Pesten maradni! Férhő is mentem már 18 évesen. Ott a munkahelyen vót egy asszony, aki mindenről beszét nekünk. A menstruációról, a gyerekszületésről, mindenről. Furcsa vót hallgatni. Ő látta, hogy mink semmit se tudunk ezekről, vérszemet kapott és csak mondta, mondta, szemérmetlenül. Mink, ugye szégyenkeztünk még a havibajunk miatt is, nemhogy beszéljünk róla! Az anyánk és az urunk előtt is restelkedtünk, de az az asszony, nem ismert szégyent. A templomról is azt mondta, hogy ő oda nem jár, mert aki oda nem visz, nem is hoz ki onnan se szerénységet, se tisztességet, se becsületet... minek az imáccság.

– Így nem lettem se kézilabdás, se pesti lakos. Menekűtem a falusi életembe, hogy szolgáljam az uramat meg a gyerekeimet, unokáimat. Most is azt teszem, a mái napig főzök rájuk.

Több betegségtől is szenvedett Marika. Tüdőembóliája is volt, s emiatt vérhígítót kellett szednie. Hogy ettől, vagy mástól, de az egész testén hatalmas kék és vörös foltok éktelenkedtek és viszkettek éjjel-nappal. A kék foltokat valószínű, hogy hajszáleres bevérzések okozták, melyek nehezen szívódtak fel. Állandóan vakarózott, kézzel, körömmel, s mindennel, ami a közelébe került, még késsel is! El kellett mennie bőrgyógyászatra. A város egy másik pontján volt az intézmény, személygépkocsival vitette a kórházunk. Előző nap jött a gépkocsi vezetője, hogy ugye le tud menni Marika a kórház bejáratához fél kilencre, mert akkor ő nem jön fel az emeletre. Várjon ott rá, ő pontosan jön, és már mennek is a bőrklinikára. Mindannyian segítettünk. Az iratait, a meleg,

réteges öltözködést, az ivóvizet, az étkezést... mindent felügyeltünk, ellenőriztünk, hogy rendben legyen. Egy betegtársammal kísértük le a bejáratához és vártunk a sofőrre. Nem jött. Biztos, hogy jó helyen állunk, nem értettünk félre valamit? Többször is átbeszéltünk és végiggondoltunk mindent. A társunknak már el kellett menni kezelésre, így egyedül maradtam Marikával. Háromnegyed órán át vártunk a huzatos, dermesztő hideg bejáratnál, mikor úgy döntöttem, hogy: Marika, nem várunk tovább! Felmegyünk, jelezzük a nővéreknek és majd megvárjuk a kórteremben a szállítót. Így is tettünk. Ő azonnal le is dőlt az ágyára, mert annyira kimerült és átfagyott. Én szóltam a nővéreknek, akik intézkedtek is, azonnal hívták a szállítót. 11 óra után érkezett meg betegünkért a fiatalember, de még jó, hogy nem jött időben, mert beutaló nélkül mentünk volna. Az ő érdeklődése után írták meg, de azt kora reggel már a beteg kezébe kellett volna adni.

– Na, készüljön, Mamika! Vagy már kész is van?

Kezébe vette a reklámszatyrot az összekészített holmikkal.

– Hova utazik, Mamika, és hány napra? Mi ez a rengeteg holmi és mitől ilyen nehéz? Hogy pénztárcaaaaa? Meg ne tudjam! Tudja maga milyen emberek közé megyünk? Minden náció lesz ott, a bűnözőktől kezdve a hajléktalanokig, mindenki! A maga pénztárcájának nem lesz maga a gazdája, ha elhozza! Na, ugye, hogy pénztárca nélkül máris könnyebb? Semmit ne hozzon, csak az igazolványait, a beutaló itt van nálam!

Élelem és víz nélkül nem engedték el, de megértvén az elhangzottakat, megmerevedtünk. Tudtuk, hogy nem rövid időn belül látjuk viszont a szobatársunkat. Nem tévedtünk, késő délután, majdnem este hozták vissza. Azonnal forró teával kínáltuk, segítettük a vetkőzésben és öltözésben és hallgattuk szájatva, hogy mi történt. Egy emelettel fentebb is volt egy beteg, akivel együtt szállították a bőrgyógyászatra.

– Azt képzeljétek el, hogy a fiatalemberen nem vót rendes cipő. Most, január derekán! Mindkét lábán fel vót válva a cipője talpa és rá vót húzva egy nejlonzacskó, ami át vót kötözgetve madzaggal. Szegínkém, rám bízta a sofőr. Azt mondta, Mamika maga felel azé, hogy itt ez az ember meg ne szökjön, amíg nem gyüvök maguké, mert én nem maradhatok itt, vinnem kell a többi beteget is másfelé! Hallottatok már ilyet? Én, aki lépni is csak botokkal tudok! De nem kellett szegínkémre vigyázni, esze ágába se vót a szökés. Össze vót húzódkozva és didergett. Mintha még a leheletit is láttam vóna, pedig ez nem lehet, hát ott vót, ahun én. Na, nem fájdalom magamat, megesett a szívem rajta nagyon. Minden ennivalót neki adtam és ő meg is ette. Fajin, elesett ember vót. Azt mondta, nemesek, urak vótak valamikor, csak kisiklott az életük. Kérdezte is a sofőrt, hogy ő úgy szeretne egy nyugodt, jó munkahelyen dógozni, de nem kell sehova, van-e felvétel, tunna-e neki segíteni. A sofőr hosszasan nízte oszt azt mondta: Te? Te dógozná? Itt? Hát olyan egyszálbélű vagy, hogy a huzat is elvisz! Hogy tunná te betegeken segíteni?

Arra a kérdésre, hogy hogyan vizsgálták, mit javasoltak, azt mondta:

– Kivágtak belőlem két darab húst, oszt beragasztották a helyét. Azt mondták, hogy ne fürdjek, nem érheti víz a kötést. Mást nem mondtak, meg orvosságot se adtak. No, gyere, nézzed! – intett a fejével felém.

– Gyere, olvasd! Nincs a papíron se semmi!

– Ezt az orvosnak kell odaadni, egyelőre pedig a nővéreknek, de ha már kértél, megnézhetem én is – feleltem. Írtak fel kenőcsöt a viszketésedre és a szövettani minta eredménye két hét múlva lesz meg.

– No, látod milyen okos vagy! – mondta, és őszinte öröm csillogott a szemében.

Mi olyan némán, lélegzetvisszafojtva hallgattuk, hogy a csendnek még a vénáját is tapintani lehetett. Amikor megnyugodott és újra komfortos

biztonságban érezte magát, egy betegtársunk a látogatóitól kapott sült kacsacombbal és lila káposztával csábította. Az a hölgy, akivel együtt kísértük le reggel a bejáráshoz, azon tanakodott, hogy vajon milyen méretű cipőt hord a szerencsétlen életű férfi, mert szól a férjének, hogy szedjen össze meleg holmikat és hozza be. Marika volt a mi kisgyermekünk, akit dédelgethettünk és szerethettünk minden kötelezettségvállalás nélkül... de ő volt az is, aki szárba szökkenett és virágba borította a bennünk hordozott jószág magvait. Elalvás előtt mesélte, hogy milyen szép város is Budapest. Milyen szelíden folyik a Duna, látta ismét az országházat, hát attól szebbet és csodálatosabbat még a mesében sem építhettek, s neki még az is megadatott, hogy belül is láthatta.

Másnap délután már meg is érkezett a kenőcs. Senki nem merte vállalni a sebek és a foltok kezelését, csak én. Az igaz, hogy ez nem a mi feladatunk lett volna, de közben már olyan szálak szövődtek közöttünk, hogy dehogy bíztuk a nővérekre, hisz e nélkül is volt feladatuk bőven. Betegtársaimban volt egy egészséges távolságtartás, hogy talán ragályos ez a kór. Én úgy véltem, hogy a bőrgyógyászat azonnal elkülönítésre utasították volna az intézményünket, vagy ott biztosítanak neki helyet, ha ez így van. Gumikesztyűt kértem és minden foltot bekentem az előírás szerint. Alig maradt valami a kis tubuskában, hisz nem egyetlen pöttyöt kezeltem, hanem az egész testfelületét – s hatalmas volt ez a test. El is múltak a vörös foltok, s velük a viszketés is. Másnap, sajnos újra jelentkeztek, bár kevesebb. Jeleztem mindent és kértem, hogy rendeljenek még a csodaszerből, mert a maradék, egy kenetre is csak szűken elég.

Marika az országházban

A kórházi lét érzelmileg nagyon intenzíven hat ránk. Idegen helyen, betegen, a megszokott komfort nélkül – főleg, ha nem csupán néhány napot kell ott tölteni – számos nyugót kell elviselni: nem kis kihívás. Nehéz napok,

melyeket túl kell élni a gyógyulás érdekében. Sokan tizenévek óta járnak vissza az intézménybe nem a gyógyulást, hanem fájdalmaik enyhülését remélve. Hajlamosak lehetünk tehát a kesergésre, önsajnálatra is. Kapaszkodókat kell találni, lelket kell verni magunkba és magatartásunkkal a betegebbekbe is – még akkor is, ha a mi lelkünk is tele van bőrkeményedésekkel. A „meggyógyulás” a legtöbbünk esetében csak remény, mely, ha nem vigyázunk, olyan hamar elhagyhat bennünket, mint lyukas korsót a víz. Marika jelenléte, lénye, elhessegette, vagy inkább elfedte, takarásban tartotta a fenti ártó gondolatainkat. Bízott bennünk, támaszkodott ránk, a barátunk akart lenni és mi a bizalmasai, támaszai és a barátai lettünk.

A vizsgálatok már reggel hat órakor elkezdődtek. Mindenkinek kötelező volt a nővérszobába megjelenni fél nyolcig, ahol megmérték a vérnyomását. Többeknek kellett menni a kezelőbe éhgyomri vérvételre, Marikának is. Az ő teste olyan volt, mint egy több betegséget összezáró hatalmas, élő kapszula, elég nehéz feladat lehetett a gyógyítása. Már az első napon félálomban mindenki tudta a nővérke kérdéseire a választ. Vérnyomásmérés előtt nevet kérdeztek, és azt, hogy hányas szobában, hányas ágyon fekszünk. Az asztalon, egy tálcán sorakoztak a gyógyszeres tartályocskák, tetejükön a kórterem és ágyszám, bennük pedig a személyre szabott napi tabletták. Ezeket mérés után megkaptuk és vihettük magunkkal. A második nap már nem is vártuk a kérdéseket, leültünk a székbe és a nevünket elhagyva, hogy gyorsabban haladjunk, csak a kórterem- és ágyszámot mondtuk, hogy a nővérke odaírhasa a mért adatokat a megfelelő rubrikákba. Már az ötödik reggelen ültünk a székben, névre nem is várt a nővér. Marika is beült a székbe, felhúzta a hálóinge ujját és várta a mérést, a maga csöndességében. A nővér ránézett és miután a beteg csak visszanézett rá, egy mukkot sem hallatott, kérdezte:

– Neve?

Marika válaszolt.

– Hányas kórteremszám?

Marika mukk nélkül ült tovább.

– Azt kérdeztem, hányas kórteremben fekszik?

– A 205-ös, ha jól tudom.

– És hányas ágyon?

– Azt nem tudom, kérem.

– Mi az, hogy nem tudja, hogy hányas ágyon fekszik?

– Hát, az én ágyamra nincsen írva semmi, ha jó tudom, vagy nem vettem észre. Én nem láttam ott semmilyen számot, de lehet, hogy van!

Mikor belépett a kórterembe, senkire sem nézett, de sugárzott róla valamiféle kudarc, vagy balsiker. Pár perc hallgatás után kérésünkre beszámolt a történekről. Nem felháborodás, hanem megbántódás volt a hangjában és a tekintetében. – Még ilyet! Rám ideges, majdnem gorombáskodik, hát hunnan tudjak én mindent? Mié nem elég nekik a nevem? Nem a nevem a fontos, hanem a szám? Mié nem lássa a papíron a nevem mellett, hogy hova írjon? Na, mutassátok már meg, hogy hun van az ágyam száma kiírva! És nem tudtuk megmutatni, mert valóban nincsenek az ágyak megszámozva, de az első napon odakísérnek az ágyhoz és elhangzik az ágy száma is – sok minden más között. A továbbiakban pedig kapunk egy „órarendet”, amelyen keskeny sorokban, kis betűkkel (épp olvasható, de a sortévesztés benne van a lehetőségekben) a dátum, a kezelés neve, a kezelőterem száma, stb. található, legfelül pedig a beteg neve valamint a kórterem és ágyszáma. Többeknek elkél a segítség az eligazodásban, de mindig van segítség, Marikát is segítettük, bábáskodtunk fölötte mindannyian... de nem csak mi. Marika, ha nem jelent meg egy kezelésen, jött a kórterembe pl. a gyógytornász, hogy nincs-e valami

baj? Nem minden beteg részesült ilyen gesztusban! Inkább pirongatásban. Mert nem csak a betegség ragályos, hanem a magatartásunk, a viselkedésünk is. Látták a gyógyítóink, hogy ha tehetjük, elkísértük őt, vagy vártuk a kezelés végén, hogy visszakísérjük... láthatóvá tettük az ő egyfajta gyermeki létét és tisztaságát.

Nem értettem. Az ötödik napon nem tudja az ágyszámot? Valóban nem tudta, vagy azzal volt baja, hogy egy szám a rendszerben?

A kezelések közötti idők, a délutánok és esték, közös beszélgetésekkel teltek. Hatalmasakat nevettünk, jókat „főztünk”, vásárlási élményekről és tanácsokról diskuráltunk, ahogyan a nők és asszonyok között szokás. Fellebbentek picinykét a magánéleteinket fedő fátylak is. Mutogattunk fotókat is a családtagjainkról, fiataalkori magunkról, utazási élményeinkről. Egy ilyen jókedvű diskurzus alatt hangosan megszólalt egy telefon. Akkor láttam először telefont a kezében. Az unokája felesége hívta, hogy megszületett a dédunoka, már otthon is vannak a kórházból. Marika boldog volt, megfiatalodva ragyogott az ágyán. – Gyertek, gyertek, nézzétek mán, milyen aranyos a dédunokám! Telefonján mutogatta a picit, aki tényleg elbűvölt mindannyiunkat. – Nagyon ügyes vagy! Okostelefonod van? Ki tanította meg kezelni? – kérdeztem.

– Az önkormányzat tartott tanfolyamot az időseknek. A gyerekektől kaptam a készüléket. Aggyig mentem, amíg meg nem tanútam. Nem mondom, hogy könnyen ment, vagy hogy nem vótak idegesek rám, de aggyig mutogatták, hogy a végén csak sikerűt. Otthon meg még többet is tanítottak a gyerekek, még híreket is tudok olvasni. Nálunk törődik az önkormányzat az öregekkel. Az országgyűlési képviselőnk felhozott bennünket Budapestre, hogy megmutassa, hun dolgozik. Az országházban vótunk. Mondhatom, hogy ezt minnyájan megemlegessük, ameggyig csak élünk! Csudálatos vót. Korán érkezünk, sokat kellett várni, hogy beengedgyenek bennünket. Toporogtunk,

mozogtunk, forgattuk a fejünket, vártuk, hogy tejjen az idő. Az őr, aki a bejáratnál állt, aszongya: – Menjenek el, még van idejük megnézni a cipőket. Menjenek csak nyugodtan, bőven van még idő. – Merre menjünk? Az őr fejével intett és mutatta, hogy merre. – Gyerünk no, hátha tanálunk jó, kényelmes cipőt a fájós lábunkra, nagyobb itt a választék, mint nálunk! Mentünk mink, de hiába, nem tanátuk meg a cipőbótot, akarhogy figyeltünk mindenfele! Menjünk vissza, mert a végén még a látogatásról is lemaradunk! Vissza is mentünk. Ott tudtuk meg az őrül, hogy nem cipőbótot kellett vóna keresnünk, hanem öntöttvas cipőket. Ott, ahun a nyilasok belőttek a vízbe sok gyereket meg felnőtteket is. Hát ilyen tudatlanok vótunk minnyájan, mert egyikünk se tudta. Az idő meg eltelt, úgyhogy lassan bemehettünk. Hát, mondhatom, hogy a szánkat alig tudtuk összecsucni, egyik gyönyörűségből a másikba kerűtünk. Ezt minden magyar embernek látni kéne! Elmondani se lehet! Az a vörös szőnyeges lépcsőház, hatalmas oszlopokkal, legalább 100 lépcsővel, híres festményekkel meg díszes, festett üveglakokkal! Azé csak felkapaszkodtunk valahogy a beteg lábainkkal, de mondom: a szánk végig tátva vót.

– A koronázási ékszerek tetszettek? Mi volt, ami a legjobban tetszett? – kérdeztem.

– Megmondom az őszintét, minden nagyon tetszett. A koronán megszámloltam az összes köveket, meg a képeket, az alma olyan vót pontosan, mint a mesében, a mennyezet meg, mint a mennyország, de az őr! Az őr tetszett a legjobban!

Kitört belőlem a nevetés. Annyira váratlanul ért, annyira meglepett, hogy nem tudtam megőrizni a komolyságomat. – Az őr? Nem mondom?

– Na, nem úgy, ahogy te gondolod! Jó van, fajn gyerek vót, nem mondom, meg magos, fajn egyenes tartású, de nem ez a lényeg. Nekem megmeredt a lábam, nem bírtam ellépni elüle. Én még ilyet nem láttam! Először

azt hittem, viaszbul van. Annak semmilye se mozdút. Akármeggyig álltam ott, még a mellkasa se mozgott, mintha levegőt se vett volna. Mert hogy nem mozdul a lába, vagy a karja, jól van, de hogy a szempillája se? Nem pislantott egyet se! Ilyen is van? Azé csak megkérdeztem, hogy van ez? Azt mondták, hogy sokáig válogatják a jelentkezőket, míg megfelelő tanának. Képezik is valahogy őket. Akit én bámútam, mert szó szerint bámútam, egy határmenti faluba való, itt albérletbe laknak, többen is.

Mondhatom, mi, ha nem is szájtátva, de kikerekedett szemmel és síri csendben hallgattuk a beszámolót. A pipázóról, a liftről, az urak ülésterméről kék szőnyeggel, mert kékvérűek voltak... szóval Marika figyelt és mindent megjegyzett, évek múlva is pontosan be tudott számolni az élményéről.

Már több mint két hete, hogy elkészöntünk egymástól. Gyakran gondolk rá szívből, melegen. Felhívtam és érdeklődtem a szövettani eredménye és a viszketéses betegsége felől. Nem csillogott a hangja, de bizonyára arcán és tekintetében is kevesebb már a mosoly. Mindenki dolgozik, nincs, aki hordja orvostól orvoshoz, pedig csak ide-oda küldözgetik. – Nincsen kenőcsöm se, viszketek és kaparódzok, mint a bolond.

Rózsadombi történetek

Szacsvay Éva¹ – Séra László

Absztrakt

Eredetileg két, egymáshoz közeli rózsadombi villa lakói közötti kapcsolatról kért a szerzőktől egy volt egyetemi kollégájuk személyes emlékeket, dokumentumokat készülő tanulmánya kiegészítéséhez; ehhez át kellett nézni a rendelkezésünkre álló családi, hagyatéki anyagokat és albumokat, amelyek fokozatosan a lakókörnyék épületeinek, lakóinak, százados eseményeinek, elkerülhetetlen lábjegyzetekkel kibővített elbeszéléséhez vezettek. Tartalmát a történet egyik első olvasója (jelenleg szintén a környéken lakó folklorista, dr. T. Zs.) így összegzi: „... benne van a 20. század történelme minden tragédiájával, igazságtalanságával. Túlélésről, abszurd történelemről, a kor társadalmi rétegeiről éppúgy szól, mint a hétköznapiokról, a gyermekekről... Hihetetlen, hogy a Rózsadomb néhány épülete milyen embereket, sorsokat rejteget.”

★

Nem tudom, mit szólna Arthur Koestler, a véletlen egybeesések nagy gyűjtője (*A vak véletlen gyökerei*),² vagy a kiváló művészettörténész, Beke László, aki szintén véletlennaplót vezetett, s „jó játéknak találta,”³ ha tudná, hogy a szabadságharc leverése után, 1849. október 24-én kivégzett Szacsvay Imréről⁴ – Kossuth jegyzőjéről – elnevezett utcában született Nagyváradon Heller László.

¹ Szacsvay Éva (1945-2025). *A tanulmány posztumusz megjelenés.*

² Koestler, 1972.

³ Beke László az 1970-es években személyesen (S. L.) nekem is említette ezt a vonzalmát a koincidenciák iránt, amelyről Michalicz Csilla (2004) újságíró is kérdezte 2004-ben.

⁴ Fleisz, 2009.

Hellerrel Szacsvay Éva családja (az 1960-as évek közepén egy ideig Séra László /a visszaemlékező, továbbiakban S. L./ is) ezen az egy-két négyzetkilométeres rózsadombi környéken, a Bimbó úton élt szomszédságban. Miután Pethő László, Szacsvay Éva (a visszaemlékező, továbbiakban Sz. É.) néprajzos évfolyamtársa – aki tanulmányokat írt Heller Lászlóról⁵ – értesült minderről, sőt arról is, hogy Sz. É. édesanyja, Szacsvay Ferencné adminisztrátori munkát kapott a Heller tanszéken, illetve hogy házukkal szemben volt az osztrák nagykövetség rezidenciája, s ennek szerepe jutott életükben, felkért bennünket, hogy állítsuk össze e ezzel a sajátos konstellációval kapcsolatos emlékeinket.⁶

A budapesti II. kerület egy-két négyzetkilométeres dombvidéki területe nagyjából egy kettős S kanyart ölel fel a hozzá kapcsolódó utcákkal a Mechwart ligettől induló Bimbó úton, a Füge vagy az Ady utca kezdete és az Alsó Törökvész utca között. A Füge utca a Barsi utcába torkollik, amely az Ady Endre utca, az Eszter utca, és Szemlőhegyi út összefutásából indul. A Bimbó útról a Füge utcával szemben, a másik oldalon a Ribáry út vezet le a Marcibányi térre. Az Ady Endre utcával nagyjából párhuzamosan fut a Szemlőhegyi utcáig a Rómer Flóris utca, ahonnan az Áldás utca, Berkenye utca vezet a dombnak felfelé. A Barsi utca végén találjuk a Barsi parkot (ma Bibó István park). A kanyar felső végén találkozik a Bimbó út és az Ady Endre utca, ahol a Bimbó út 43. számú ház található, ahol Sz. É. lakott szüleivel. A házzal szemben a Tapolcsányi utca és a Bimbó út sarkán állt lebontásáig az osztrák követ rezidenciája. Abból a célból, hogy erről a rózsadombi történetünkről teljesebb képet festhessünk,

⁵ Pethő, 2019, 2021, 2022.

⁶ Pethő László kezdeményezése eltérte célját: 2023. szeptember elején tartott XXVIII. Partiumi Honismereti Konferencia keretében emléktáblát avattak Heller Lászlónak a város híres feltaláló tudós szülőttjének a Partiumi Keresztény Egyetemen. Lásd: https://www.bme.hu/hirek/20230927/Minden_tenykedese_egyidejuleg_szolgalt_a_hazai_ipart_es_a_muszaki_felsooktatast

érdekes a Bimbó út és a környék néhány villájáról és lakóikról részletesen is szólnunk.

A Bimbó út 43. szám alatti ház, a most is ott lakó Ravasz Ágnes (Sz. É. unokahúga) tudomása szerint 1896-ban épült. Az eredeti telekkönyvi bejegyzésben: „ház udvarral és kerttel a II. ker. Rézmál dűlőben” 32861-es számmal szerepel. 1926-ban vásárolták, harmadik tulajdonosként. Az emeleti bérlő ettől kezdve több mint tíz évig Károly Ervin, az Est-lapok igazgatója volt. Padányi Gulyás Jenő neves építész „bervilla átalakítási” tervrajzán áthúzva a Mész utca 29. eredeti cím és az új 12822 hrsz. szerepel. A tervező kézírásos megjegyzése: „Ravasz László Főtiszteletű és méltóságos püspök megbízásából (1934. VI. 2), három szint – földszint, magasföldszint és I. emelet.”⁷ Ekkor vezették be az etage fűtőrendszert. Ravasz László⁸ és felesége, Bartók Margit 1945. május közepén kezdtek felköltözni a Ráday utcából a Rózsadombra (Bartók Margit meghalt 1947-ben). A villát 1952-ben államosították. A Budapesti Központi Járás Bíróság határozata szerint a dr. Ravasz László, dr. Bibó Istvánné, dr. Uray Sándorné, ifj dr. Ravasz László és dr. Szacsvey Ferencné tulajdonát, a 4741/1952. számú telekkönyvi végzés alapján 1952. március 29-én a Magyar Állam javára kebelezték be (irat száma például: 2014/1952). A végzés szerint: „Dr. Ravasz László tulajdonában lévő Bp. II. ker. Bimbó utca 43 alatt lévő 1.163 m² területű, 12822 hrsz számú ingatlan, a 208 m² alapterületű, 2 emeletes

⁷ Padányi Gulyás Jenő (1900–1982) munkái közül itt csak a *Hunnia Filmgyár* (1939) és a *Kelenföldi autóbuszgarázs* (Menyhárt Istvánnal, 1941) tervezését, a *Lónyay Utcai Református Gimnázium új épületének építését* (Tóth Imrével, 1943), a *Debrecen Hitelbank és bérház* (1938) vagy az *angyalföldi református templom tervezését* említjük. *Néprajzi tanulmányt írt* (1937), *plakáttervezőként is ismert*. 1945-ben Amerikába távozott, ahol tervezéssel foglalkozott.

⁸ Ravasz László (1882–1975) kelementelkei székely családból született Bánffyhunyan; 1907-től a gyakorlati teológia tanára a Kolozsvári Református Teológián (1915-ben jelent meg *A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Homiletika c. tankönyve*), 1921-ben a Duna-melléki Református Egyházkerület püspökének választják meg Budapesten, 1948-ban lemondásra kényszerül; 1937–1948 között a MRE Egyetemes Konventjének és Zsinatának lelkészi elnöke. 1953-ig Kálvin téri lelkész. 1925–1949 között a MTA tagja (1940–1945 között elnöke). 1956. november 1.–1957. február között ismét Konventi és Zsinati elnöknek választják. Püspöki működéséről lásd Kiss Réka (1996) tanulmányát.

lakóházzal, a Telekkönyvi hatóság 4741/1952. számú végzésével az 1952. évi 4. tvr. alapján kártalanítás nélkül állami tulajdonba vette.”⁹

1951. június 21-én a házból kitelepítették Okányba a kétgyerekes Uray családot: „asztalt, széket, szekrényt és négy fekvőhelyet vihetek magukkal.” Urayék 1947-től laktak a rózsadombi házban, amikor a család véglegesen felköltözött. Kitelepítésük előzménye volt, hogy a földművelésügy osztálytanácsos dr. Uray Sándort, Ravasz Vera férjét, mint egyszerűen csak kisöprendő „reakciós elemet” „bevonták... a Földművelésügyi Minisztérium elleni perbe”, s habár felmentették, állását, nyugdíját ítélet nélkül elvesztve hosszú évekig segédmunkából élt.¹⁰ Sz. É. kitelepített unokatestvérei, nagynénje, nagybátyja (magasföldszint. 2. lakás) lakásába Nyáguly Mária ávosnőt költöztették családjával, idős apjával és anyjával, testvérével, Arankával és az ő férjével, Séra Öcsi néptáncossal (nem rokon, véletlen egybeesés). A rózsadombi ház kertjébe libát, kacsát, kutyát hoztak, kutyaóllal és tyúkketrecel gazdagították a szép kertet.¹¹

A Bimbó út 43. házfelügyelője az iszákos Bartha András volt, aki az alagsori szoba-konyhas lakásban lakott feleségével, Erzsi nénivel; valószínűleg jelentett. Bartháék Szabolcska Lászlóéktól kerültek oda, akkor jöttek, amikor Ravasz Mária Márta és lelkész férje (Szabolcska Mihály költő fia) Temesvárról a Budahegyi gyülekezetbe kerültek (Tucsi, ahogy a családban becézték, elhunyt 1948-ban).¹² Ott lakott még a házban, a magasföldszint. 1-ben Tímár Gábor, a korábbi házfelügyelő felesége anyjával és fiával, majd második házassága után új férje,

⁹ Dr. Szacsvay Ferencné Ravasz Éva hagyatéka, a Kárrendezési Hivatal tulajdonunkban lévő iratanyagából; a végzésről az eredeti példány is nálunk.

¹⁰ Ravasz L. 1994, 360–362.

¹¹ A Nyáguly (Neagu, Neagul) elterjedt román eredetű erdélyi családnév, a leggyakoribb Ráduly névhez hasonlóan helynévként (Ozsdola havas, Kézdi szék) is előfordul (Pesti Frigyes, 864/65, 109.). V. ö.: Benő, 2012.

¹² A 60-as években csak Erzsi néninek volt tévéje, Sz. É. apjával nála néztünk meccseket (S. L., amíg mi is ott laktunk).

Pető sportedző és fia, Attila; ekkor négyen voltak az egyszobás lakásban. A kertre néző földszinti lakásban lakott 1949-től Blau Albert mérnök és felesége, szigorú katolikusok voltak. Az ötvenes években kivándoroltak Svájcba leányukhoz. A lakásban most Havasi Zsuzsa lakik családjával, akinek nagyszülei – Szentpétery György volt vezérérkari százados és felesége, Olga – azután költöztek a házba, hogy kitelepítésükből visszatérhettek.

Sz. É. édesapját 1950 januárjában letartóztatták. Ravasz László így írt veje, dr. Szacsвай Ferenc történetéről: „a belügyminisztérium internálási osztályán működött, mint fogalmazó. Egyik kollegája, aki közöttük bizonyos elsőbbséget szerzett magának, kivált a szolgálatból, s mint ügyvéd elvállalta egyes terheltek védelmét. Mikor ebből baj támadt, azzal védekezett, hogy volt kollegáitól kapott információkat, bizalmas baráti beszélgetés közben. Két évet kapott ... Kitöltött belőle másfél évet.” Kiszabadulása után „fizikai munkás, építkezési gépkezelő, villanyszerelő lett.”¹³ Sz. É. szerint inkább rábeszéltek, hogy fogadja el a gazdasági ítéletet (nagyon berzenkedett ellene!), nehogy a politika felé vigyék el. Az erdélyi sokgyerekes szász családból Székelyudvarhelyen született Rajk Lászlót ismerte; ekkor a Rajk-per után vagyunk.¹⁴ Börtönbe kerülése után felesége két gyermekével nagyapja Bimbó úti lakásába költöztek. A négyszobás, I. emeleti lakásba még két albérlőt helyeztek el, az egyiket Illyés Flóra szerezte; ifj. Ravasz László vegyész és ők négyen, Évák apjával kiegészülve összesen nyolcan laktak a lakásban.¹⁵ Az 1960-as években lakott még a családnál az emeleti lakásban – szinte kollégiumként használta – Uray Márton, amikor a zeneművészetire járt és késő estig volt próba (Lacikával, ifj. Ravasz Lászlóval társalogtak sokáig, aki jól olvasott szájról, gyermekkori paralízisben

¹³ Ravasz L., 1992, 360.

¹⁴ Rajk Lászlót és két társát, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást 1949. október 24-én végezték ki; újratemetésük 1956-ban történt.

¹⁵ Sz. É. édesapját fellebbezés után nem mentették fel (még egy véletlen egybeesés, az új tárgyaláson az ügyész dr. Séra Károly volt (AVH), csak névrokon, akit apósom csak „örményként” emlegetett – S. L.)

hallásvesztes volt); később elvette az albérlő Ibolyát, leányuk Ágnes. Ravasz László 1948-ban az állam és az egyház közötti helyzetet mérlegelve lemondott püspöki állásáról, tisztségeiről, és végül 1953-ban a Kálvin téri lelkeszi állásából is nyugdíjba vonult, s a kitelepítésükből¹⁶ szabadult Vera leánya családjával, a tulajdonában megmaradt leányfalui nyaralójába költözött ki, az addig is a hatóság által berakott két lakó mellé.¹⁷

A Bimbó út 43. emeleti ablakából a kert felől kinézve, az *Ady Endre* utca felső végén lévő szomszéd házra és udvarra lehetett rálátni, ahol 1945 után, 1955-ig (vagy korábban) DISZ¹⁸ iskola volt. Sz. É. emlékei szerint egy, a tetején ötágú csillagos, alacsony, vörösre festett betonoszlopot körülállták, mozgalmi dalokat énekeltek („Prics, pracs, rumlibum”, és „Hegyek-völgyek között”). Az *Ady Endre* utca sarkán álló 30. számú ház (Weil Lipót, 1909) közvetlenül a kerítés mellett helyezkedik el, vele szomszédos az *Ady Endre* utca 28. szám alatti tornyos Asbóth villa nagy előkertjével és udvarával. Eredetileg ott egyetlen saroktelek volt három épülettel. Az erdélyi szász vártemplomra emlékeztető társasvillát Asbóth Oszkár (1852–1920), a pesti egyetem szlavista nyelvész

¹⁶ 1951. május 21. és július 18. között Budapestről kitelepítettek az ország keleti részébe 5182 családot, összesen 12 704 személyt. A kitelepítést a Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság végezte egy 1939-es (!) jogszabályra hivatkozva és egy 1948-as minisztertanácsi rendelet alapján, lakás-, lakásrész-lefoglalással és vagyonekobzással. A fővárosi kitelepítések hátterében a lakáshiány és az osztályellenségnek, nem kívánatos elemeknek nyilvánított, a két háború közötti elit (arisztokraták, miniszterek, államtitkárok, tábornokok, rendőrtisztek, gyártulajdonosok, nagykereskedők, bankigazgató, nagybirtokosok stb.) elűzése állt. Ugyanakkor, mint azt a levéltári adatok is alátámasztják, a fővárosi kitelepítés „a pártállam által folytatott egyházüldözés széleskörű eszköztárának része volt” (Erdős, 2023:233), így a református egyház esetében kiterjedt egyházi funkciót betöltő presbiterekre, gondnokokra, főgondnokra, s lekipásztorokra is. Az utóbbi esetben a száműzést az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal az egyház vezetőin keresztül érte el. 1951-ben telepítették ki a nyírségi Buj községbe Szabó Imre esperest és 1952-ben így távolították el Dobos Károlyt is, aki folytatta a Szabó Imre által kezdeményezett szolidaritási akcióit a kitelepítettek támogatására. A történetet feltáró tanulmány Ravasz László Kálvin téri lekipásztor segítő fellépését is említi, aki a reformátusok támogatása érdekében külföldi magyar kapcsolataihoz fordult (Erdős, 2023, pp. 236–237). A kitelepítések evangélikus egyházi vonatkozásaihoz lásd: Köbel, 2018; Palasik, 2015.

¹⁷ Ravasz L., 1992, 344–348.

¹⁸ Dolgozó Ifjúság Szövetsége az 1950-es években, 1956-ban felbomlott. Elődje 1944–1948 között a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, kommunista kezdeményezésre). 1957. márciustól KISZ.

professzora építtette, egy másik házban pedig matematikus tanártársa, Beke Manó (1862–1946) lakott.¹⁹ Az ostrom alatt a villát találat érte. Sz. É. emlékei szerint az Ady Endre utca 30.-ban, az emeleten lakott az 1950–1960-as években Brestyánszky (a név bizonytalan) Júlia családja, akinek egy idősebb testvére is volt, Anna Mária. Sz. É. átjárt hozzájuk játszani. A földszinten volt Domanovszky Endre festőművész lakása,²⁰ akit Sz. É. nagyapja néha meglátogatott.

Az Ady utca másik oldalán, a völgy felé az Ady utca, az Eszter utca és a Barsi utca háromszögében egy dús növényekkel teli hatalmas kertben meghúzódó villa és lakóinak történetét részletesen megismerhetjük Szuhai Barbara várostörténész²¹ leírásából. A Bimbó út eredetileg az Ady Endre útvonalán haladt, így eredeti címe 1923-ban, amikor épült, Bimbó út 39. szám alatt volt. Az alagsorral és két emelettel készült, a háborúban szétlőtt, majd az MKP által újjáépített sarki villa homlokzati része és bejárata az Eszter utca 2., ahová 1947-ben Sólyom László (1908–1950), Ludovikát végzett katonatiszt, 1948-tól vezérkari főnök, altábornagy biztonsági okból költözött, szintén Eszter utcai saját öröklakásukból. A felső lakásba lakónak Révay Kálmánt, a páncélosok parancsnokát választotta. 1950-ben a Honvédségből eltávolították a Ludovikás tiszteket. Egy éjszaka Farkas Mihály személyes parancsára letartóztatták Sólyom Lászlót. Ugyanezen az éjjelen számos magas rangú főisztet is őrizetbe vettek, majd alig két hónappal később, a nyilvánosság teljes kizárásával zajló katonai koncepció perben több halálos ítéletet hoztak ellenük. Az ellenségnek tekintett, halálra ítélt tisztek közül Sólyom Lászlót, Révay Kálmánt – további

¹⁹*Az Asbóth villa és lakóinak története Kozma Tamás oktatásszociológus, egyetemi tanár önéletrajzi emlékezésében olvasható. Lásd: Kozma, 2011, 11, 16, 25.*

²⁰ Domanovszky Endre (1907–1974) értelmiségi családból származott, nagyapja (Endre) filozófus, akadémikus, apja (Sándor) művelődéstörténész, akadémikus, testvérei: Ákos könyvtáros, az Egyetemi Könyvtár vezetője, György művészettörténész, néprajzos, aki a Néprajzi Múzeum igazgatója is volt. Pályája elején Szőnyi István, Aba-Novák Vilmos, Pátzay Pál (olasz novacento) csoporthoz tartozott, 1945-től festőtanár a Képzőművészeti Főiskolán, 1955–1956-ban főigazgató, ismertek („szocreál”) murális munkái.

²¹*Szuhai, 2021.*

fogolytársakkal együtt – kivégezték. Letartóztatták feleségét, elvitték két gyermekét, az Eszter utcába palántákat felvivő apósát. A gyerekeket végül nagyanyjukra bízva együtt kitelepítették Tiszapolgárra.²²

Az Eszter utcai lakásokba Bata István és Janza Károly költözött. Bata István – eredetileg kalauzfoglalkozású, 1950 végén vezérkari főnök – beköltözött Sólyom Lászlóék bebútorozott lakásába; Janza Károly (1914–2001) pedig – eredetileg esztergályos, 1952-től altábornagy, 1956. október 27.–november 2. között honvédelmi miniszter, 1951–56 között miniszterhelyettes – Révay Kálmánék helyére költözött be. 1959-ben kegyvesztetté váltak. 1959-től a házba költözött az 1939-ben Moszkvában kivégzett Kun Béla özvegye. Gál Irén és családja, orvos fiával a földszinti lakásba költöztek, és az emeletre leánya, Kun Ágnes és férje, Hidas Antal „szocreal” író. Gál Irén 1974-ig, Ágnes lánya 1990-ig, halálukig laktak ott. 1992-ben a pécsi születésű, nem rokon, azonos nevű jogász, dr. Sólyom László, 1998-ig az Alkotmánybíróság elnöke költözött, és lakott két évig együtt Kun Béla családjával. A villa tulajdona a 2000-es évek elején a Trigránit elnökének tulajdonába került; azóta több lakásra osztották.

Az Ady Endre utca, az Eszter utca és Szemlőhegyi út összefutásából indul a Barsi utca. A kis téren, az Eszter utca 2. szám alatti ház ékalakú kertjének sarkán – talán nem véletlenül – az 1960-as években még egy utcai telefonfülke volt. A Barsi parkhoz közel, az Ady Endre utca felől, a jobb oldalon, az utca végén látható Münnich Ferenc hatalmas villája.²³ Még egy moszkvai

²² Dr. Papp Jánosné – akinek unokái Sólyom Ildikó színésznő, valamint László televíziós rendező és operatőr – később Andornaktályára, egri rokonaik közelébe költözött; lásd: Sólyom, 1988.

²³ Münnich Ferenc (1886-1967) jogot végzett, kommunista politikus. 1915-ben orosz hadifogolytáborba kerül, ahol a bolsevik párt tagja lesz, részt vesz az orosz polgárháborúban, 1918-ban ezredparancsnok. Hazatérve 1919-ben a KMP alapítója, hadügyi politikai biztos, emigrációban kommunista szervezkedésben vesz részt, 1922-1936 között Szovjetunióban él, Nagy Imre barátja. 1946-49 között budapesti rendőrfőkapitány, 1949-1956 között diplomata (Helsinki, Szófia, Moszkva, Belgrád). 1956. nov. 2-4. között Kádár Jánossal Moszkvában, november 7-től a fegyveres erők minisztere; a karhatalmi zászlóalj és a munkásőrség egyik szervezője. 1958 után minisztertanácsi elnök, államminiszter, az MSZMP elnökségi tagja.

emigrációból hazatért, itthon rendőrtábornoknak kinevezett politikus, Cséby Lajos, a korszakra oly jellemző történetéről érdemes szólnunk. A történet az Ady Endre utca közepe táján lévő 17. szám alatti (15–17. szám) épülethez kötődik, amelyet Vidor Emil (1867–1952), a magyar szecesszió építésze tervezett. 1945 őszén – Bálint Endre közreműködésével – egy tíz művészből álló, baloldali művészkolónia költözhetett be „a romos villába, melynek volt tulajdonosai és egyben lakói, név szerint Hámos Róbert svéd konzul és Merész Gyula festőművész az ostrom előtt Nyugatra távoztak”.²⁴ Cséby Lajos szintén harcolt a spanyol polgárháborúban, akárcsak Münnich Ferenc és Rajk László. Moszkvából hazatérése után kapott lakásával elégedetlen volt, így megfelelő keresve szemet vetett a rózsadombi Vidor villára, amit régi belügyes kapcsolatain keresztül meg is kapott, s a kitelepített művészek helyére beköltözhetett. Sorsa azonban hamar fordulatot vett: 1949-ben letartóztatták, és a Rajk-per egyik mellékperében (Szebeni Endre-per)²⁵ elítélték, 1954-ben szabadult, majd rehabilitálták. 1956 után több országban volt nagykövet.

A régi Rózsadombról említik, hogy a mai Barsi utca és az Ady Endre utca sarkán épült egy nem nagy, földszintes villa a 19. század végén, nagy verandával, amelynek tornya is volt. A ház ma már nem létezik, de egyes visszaemlékezések szerint²⁶ – ha nem téves emlékről van szó – a 60-as évektől a Barsi utca 5. szám alatt egy verandás, földszintes épület állt, ahol Vitányi Iván²⁷ lakott családjával.

A Bimbó út 41. számú szomszédos házban lakott Szalánczy György geológus, kőolaj- és földgázkutató és családja, apja, dr. Szalánczy Károly a Lónyay utcai református gimnázium tanára volt, felesége a horvát származású

²⁴ Részletes ismertetését lásd: Kozák, 2009, 208.

²⁵ Szebenyi Endre (1912-1949/ jogász, Rajk László államtitkára. 1949-ben kivégezték. 1956-ban rehabilitálták.

²⁶ S. L. emlékei szerint.

²⁷ A kilátótornyos házra utal Gál Éva, 2009, 55.

Szidónia (Szidi néni), gyerekeik, Éva és Gyurika (öngyilkos lett gimnazista korában). Szalánszky Károly jó ismerőse volt Szacs vay Éva nagyapjának. Éva szülei vendégeskedtek náluk, ők is jöttek át hozzájuk. Szacs vay Ferenc is Lónyays diák volt, Erdélyből áttelepült, Pécssett élt idősebb orvos bátyja támogatásával. A gimnáziumot 1952-ben megszüntették, állami gimnáziummá alakították.²⁸

A Bimbó út 41. szám alatti épület 1950-től a MASZOLAJ (Magyar-Szovjet Olaj Rt.) háza volt, amely korábban a MAORT (Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság) tulajdonában állt. A MAORT vezetője az erdélyi származású Papp Simon (1886–1970), a „kőolajkutató atyja”, egyetemi tanár, akadémikus volt, aki 1944-ben megakadályozta a zalai olajmező németek általi teljes kirablását. Papp Simont a MAORT-perben (a Rajk-per próbapere!) halálra ítélték, mégis bebörtönözték, és ott szakmai kérdésekben dolgoztatták (1948–1955 között), szabadulása után nyugdíjától megfosztották.²⁹ 1957-től Kőolajipari Tröszt, majd 1960-tól Kőolajipari igazgatóság (OKGT = Országos Kőolaj- és Gépipari Tröszt) létesült, amelynek 1966-tól Szalánczy György lett a geofizikai szakmai vezetője. *A ház földszinti lakásában Radó bácsiék laktak, zsidó felmenőkkel, katolikusok, négy gyerekük volt, szorgalmas templomlátogatók voltak.*³⁰ Az épület melletti Bimbó utca 39. szám alatti házat a konstruktivista építészeti törekvésekhez kapcsolódó Kozma Lajos tervezte 1934-ben.

A Bimbó út 43. szám alatti házzal balra ferdén szemben nyílt a Tapolcsányi utca, itt lakott a Reguly család; Katinka Sz. É. osztálytársa volt az Áldás utcai

²⁸ 1859-ben alapított református gimnázium a Kálvin téren. Híres tanítványai közé tartozott Gárdonyi Géza író, Csonka János feltaláló, Szent-Györgyi Albert biokémikus, Amerigo Tot szobrász. Az 1943-ban készült el az új épülete. „Lónyais” volt Devecseri Gábor költő, Farkas Ferenc zeneszerző, Finta József építész, Jékely Zoltán költő, Borzsák István és Ritoók Zsigmond klasszika-filológusok. A rendszerváltás után 1993/1994-es tanévtől működik újra (felújítás: 2000, Kinizsi utca 1–7.). Történet: Szilágyi, 2009.

²⁹ F. Tóth, 2011; Dr. Csíky, 1971; Hollósi, 2020.

³⁰ Sz. É. emlékei szerint.

Általános Iskolában, szintén itt laktak Straub Juditék. Ádám András teniszbajnok lett; ő volt Éva legjobb barátnőjének, Juditnak a nevelőapja. A két lány sokat játszott együtt, mindketten kitűnő tanulók voltak, de Judit jobban teljesített, és a matematikapéldákban is segítette Évát. Háború előttről megmaradt hajas alvóbabáit öltöztették, sakkoztak, és a nagymamája finom bögresütijét kapták uzsonnaidőben. Straub Judit mamája, „Péter néni” (Straub Petra; a Váci utcában volt divatüzlete, később befogadta magához Rotschild Klára, a híres „vörös”) divattervező volt. Szacsvey Évának szintén Áldás utcai osztálytársa, barátnője volt Komáromi Ildikó a Bimbó út 39.-ből, majd az Ady Endre utcai tanítónőképzőben is. Apja mérnök, gyárigazgató volt, ők vették meg tőlük a zongorát, ezért Évát, mert otthon nem volt zongorájuk, nem vették fel a zeneiskolába. 1956-ban disszidáltak, Kanadában települtek le, egy ideig még leveleztek.

Az Áldás utcai iskola nem sokkal az után épült, hogy Kodály Zoltán és felesége az utca 11. szám alatti egyik villájába költözött, s ott laktak 1910–1924 között (ugyanabban a lakásban lakott később, egészen napjainkig Kodály tanítványa, Sárosi Bálint zeneszerző, népzenekutató is). Az iskola Zrumeckzy Dezső tervei alapján 1911–1912-ben épült, akinek Kós Károllyal is vannak közös munkái (Állatkert, Wekerle-telep), valamint ő tervezte Tormay Cecil és Herczeg Ferenc villáit is.³¹

1951-ben az Áldás utcai iskolában kezdte meg tanulmányait Sz. É. és unokatestvére, Bibó Anna, Bibó István és Ravasz Boriska lánya ugyanabban az osztályban (Szigritz Magdi néni). Anna szívbetegségben meghalt 1952-ben, Sz. É. pedig negyedikben már az Ady Endre utcai Zirzen Janka Tanítóképző gyakorló iskolájába járt (orsolyiták államosított iskolája).

³¹ Zrumeckzy Dezső (1883–1917) az egyetemet Kós Károllyal, Kozma Lajossal és Györgyi Dénessel egy időben végző tehetséges építész az első világháborúban katonaként halt meg 34 éves korában. Lásd: Tóth, 2011; Gál, 2009; Tornallyay, 2010.

Az Áldás utcai iskolába jártak külügyes gyerekek, akik egy közeli Bimbó úti államosított kollégiumban voltak elhelyezve. A Tapolcsányi utcában külügyes családok is laktak (Sz. É. emlékei szerint egy Karádi nevű lány – húga, Kati osztálytársa – is közéjük tartozott).

A Tapolcsányi utca és az Aranka utca között, a Bimbó út sarkán áll József főherceg (József Ferenc királyi herceg) 1924-ben vásárolt kastélya. Feleségével, III. Frigyes szász fejedelem lányával lakott ott a második világháború kitöréséig, majd Statisztikai Hivatal, 1949-től 1964-ig Hóvirág Gyermekotthon, később hetes óvoda, 2005-től kollégium lett.³²

A Tapolcsányi utcában volt az osztrák nagykövetség, róluk később részletesen szólunk, itt megemlíthetjük még Bierbauer István (1861–1939) építész 1912-ben magánmegrendelésre tervezett egyemeletes lakóházát az Üрге (Tapolcsányi) utca 12/a-ban. Korábban, 1905-ben tervezte és építette magának a Zárda (ma Rómer Flóris utca) 57. szám alatti sarokvillát (Levél utca) két család számára, „polgári lakásnak megfelelő” szinten. Az épület ma is áll, ott élt családjával Bierbauer (1945 után Borbíró) Virgil (1893–1956) kiemelkedő építész, építészettörténész, szakíró, akinek felesége, Graul Adrienn (1896–1973) Bibó István nagynénje, édesanyja nővére volt.³³ 1909-ben Bierbauer István tervezte a Bimbó út 45. szám alatti családi házat is.³⁴

³² Gerstenberger Emil építőmester építette 1901-ben, és volt lakója, míg el nem adták. Mai bejáratai: Aranka utca 10. és Tapolcsányi utca 4.

³³ *Bierbauer József (1861–1939) egy építész dinasztia első tagja volt. Részt vett a millenniumi ünnepségek épületeinek tervezésében, és számos középületet alkotott, köztük postaépületeket: Szatmárnémetiben (1910 körül), Marosvásárhelyen, Temesváron és Sopronban, valamint a magyar Királyi Posta Egressy úti járműtelepéte (Hübner Jenővel közösen). Fia Bierbauer Virgil (1893–1956), a müncheni Műegyetemen szerzet építőmérnöki diplomát (1915), emellett művészettörténetet is tanult. Lapszerkesztőként (Tér és Forma), szakíróként tevékenykedett, az MTA tagja volt (1948–1949), majd 1949 és 1951 között a Képzőművészeti Főiskola rendes tanáraként működött. Jelentősebb munkái közé tartozik a kelenföldi hőerőmű bővítése (1925–1934), valamint a budaörsi repülőtér (1936–1937, Králik Lászlóval). Felesége Graul Adrienn (1896–1973) festőművész, rajztanár, író. Mindkét fiuk építész: Borbíró Tamás (1923–1991) és Miklós (1927–1965). Gottdank, 2021; Gál, 2009; Ferkai – Sebestyén. 2022; lásd még: Bibó István levelezését Bierbauer (Borbíró) Virgilnével, 2011a, 2011b.*

³⁴ SZ. É. és S. L. emlékei szerint.

A Bimbó út 45. számú ház első emeletén lakott feleségével Heller László (1907–1980) gépészmérnök, feltaláló, a hőtan és az energetika tudósa, műegyetemi professzor, akadémikus. Életét, tudományos és alkotópályáját Alvári Csaba, Németh József, Pethő László tanulmánya részletezik.³⁵ Nagyváradon született 1907-ben, az 1904-ben Szacs vay Imréről elnevezett (1921-től Cuza Voda, Alexandru Ioan Cuza román fejedelem neve) utca 21. számú házban.³⁶ Schwartz Mór néven jegyezték be. A szőlőtermesztő és borkereskedő apja halála után, 1921-ben költöztek át Budapestre édesanyjával és testvérével együtt. Ettől kezdve használta a Heller nevet. Születése idején Nagyváradon, a Zárda utca – Szacs vay utca környékén lakott a szegénysorsú zsidóság zöme. Egy 1914-ben kiadott, nagyvárad i címtárból kigyűjtött adat szerint „a zsidóság 90%-át kisiparosok, szakmunkások, szatócsok alkották” – az ortodoxok között is.³⁷ Heller László a Zürichi Műszaki Egyetemen szerzett diplomát 1931-ben, ottani tanulmányai során húsz évvel idősebb bátyja, Gedeon támogatta. Műszaki doktori oklevelet ugyanott Zürichben szerzett (1948). Hazatérve, 1934-ben Budapesten önálló mérnöki irodát nyitott 1939-ig, amikor bátyja New Yorkba távozott. Az 1940-es években Magyarországon elsőként tervezett és kivitelezett nagynyomású hőerőművet (ajkai papírgyár).³⁸ 1942-ben szabadalmaztatta az erőművek víz nélküli, levegővel történő hűtésére szolgáló eljárását. A Heller–Forgó-hűtőtorony (elvét Heller dolgozta ki, a

³⁵ Lásd: Alvári, 2014; Németh, 2008; Pethő, 2019, 2021, 2022.

³⁶ Ugyanez a házs zám szerepel, mint „a Kert utca 4. és a Szacs vay utca 21. számú, közös udvarral bíró Buc sánszky-ház”, amelyet 1890-ben vásároltak meg az ipartestület székházának. Lásd.: Dukrét, 2008, 7.

³⁷ Mózes, 1995, 132.

³⁸ Megbízatását az Egyesült Izzótól kapta az Ajkai Erőmű tervezésére, Aschner Lipót jóvoltából, aki „egy igazi bőkezűen adakozó, a munkásaira gondosan odafigyelő, a magyar gazdaságtörténetben párját ritkító, mintaszerű nagyvállalkozó volt” (Szu hai Barbara). Aschner Lipót családjával bent lakott az Egyesült Izzóban, csak 1935-körül vásárolta meg és költözött a Rózsadombra, az Alpár Ignác tervezte Neuschloss-villába (Apostol utca 13/b). A német megszállás kezdetén, 1944 márciusában letartóztatták, elhurcolták, villáját a deportálást irányító Adolf Eichman foglalta le magának. Aschner Lipótot sikerült kimenteni, csak 1947-ben tért haza. Az Apostol utcai villa történetéhez: Rojkó, 2009; Szu hai, 2021b.

berendezést zürichi diáktársa, barátja Forgó László (1907–1985) tervezte). Megvalósulása a soroksári textilüzemben (1946–1947) történt. A találmány 1958-ban a Brüsszeli Világkiállítás nagydíját nyerte el. Szintén Heller tekinthető úttörőnek a hőszivattyúk hazai alkalmazásában.³⁹

1944-ben, a vészkorszakban katolikus hitre tért át, védlevelet kapott a svéd és a svájci nagykövetségektől,⁴⁰ 1945 decemberében kötött házasságot Kun Ilonával, ettől kezdve életük végéig a Bimbó út 45-ben laktak.⁴¹

1945-ben politikai szerepet is vállalt: belép a Nemzeti Parasztpártba (1945. május 9.),⁴² iparügyi miniszteri kinevezéssel miniszteri biztos lesz a Szentendrei Papírgyár Rt.-nél.⁴³ Heller László szakértő tagja volt egy gazdasági bizottságnak, majd a szociáldemokrata Bán Antal⁴⁴ iparügyi miniszter vezette kormányküldöttségnek, amely Svájcban erőmű berendezéseket szerzett be és vállalta beépítését, hogy elkerülhessék, hogy az oroszok által már 1945-ben jóvátételként követelt ajkai és a Nerményi Papírgyár erőműveit azonnal leszereljék, és a Szovjetunióba szállítsák.⁴⁵ Szintén említésre érdemes itt, hogy 1956. október 30-án több száz résztvevő választotta meg a Műegyetemi Forradalmi Bizottságot, amelynek Heller László is tagja lett. 1957 tavaszán Angliában és Nyugat-Németországban volt csaknem két hónapig.⁴⁶

³⁹ Komlós, 2009a, 2009b, 2010.

⁴⁰ Alvári, 2014, 12-13; Pethő, 2019; 2021, 2022

⁴¹ Németh, 2008, 4

⁴² Alvári, 2014, 14; 7. számú lábjegyzet szerint 1945-ös pártkönyve a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Tanulmánytárában található.

⁴³ Bibó István szintén 1945 májusában lépett be a Nemzeti Parasztpártba, de nem tartozott a párt vezetői közé.

⁴⁴ Bán Antal (1903–1951) (1945-ig Rozmayer) eredetileg géplakatos, a jugoszláviai, majd a magyarországi szociáldemokrata párt tagja, egyik vezetője; 1945-ben a nemzetgyűlési, illetve az országgyűlés képviselője lesz. 1945. június 1-jétől iparügyi miniszter. A szovjet típusú tervgazdaság és az államosítás támogatója. 1948 augusztusában ellenzi a szociáldemokrata-kommunista pártegyesítést, ezért kizárják a pártból. Más szociáldemokrata vezetőkhez hasonlóan elhagyja az országot. 1951-ben Zürichben halt meg. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A1n_Antal ; Strassenreiter, 2006.

⁴⁵ Alvári, 2014, 14.

⁴⁶ Németh, 2008, 9.

Heller Lászlóék közeli szomszédságában, a Bibó út 51. szám alatti (hrsz.: 12806) épület⁴⁷ volt a Jó Pásztor Misszió székháza. A Jó Pásztor a Missziós Bizottságot⁴⁸ jelenti, amelyet Ravasz László püspök (a Magyarországi Egyház Egyetemes Konventje) 1942-ben alapított az egyház kötelékeiben élő magyar zsidó emberek lelki gondozására, és a rászorulóknak szociális és karitatív megsegítésére, amely a fokozódó üldözés körülményei között nagy szerepet töltött be a német megszállás után. A missziós szolgálat vezetője Éliás József református lelkész volt, munkatársai között Bereczky Albert Pozsonyi úti és Dobos Károly Fasori lelkészeket, s különösen Hajós Emil és felesége, Médi (Mária) áldozatos munkáját említik, akik tevékenységüket még az intézmény 1953-ban bekövetkező kommunista megszüntetése után is folytatták lakásukon és a gyülekezetben.⁴⁹ Raffay Sándor püspök megbízásából a Jó Pásztorhoz csatlakozott Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész is. Sztéhlo Gábor szervezésében a Nemzetközi Vöröskereszt, valamint a Svéd és Svájci Vöröskereszt védnöksége alatt 1944. október 1-jétől 1955. február 1-jéig 2000 üldözött embert, köztük 1600 zsidó származású gyermeket mentettek meg 32 otthonban, családoknál elhelyezve. A környéken gyermekmentőhely volt az Ady Endre utca 28. számú házban, a Ribáry utca 12. szám. alatti emeletes ház lakásaiban (vezetője Kádár Imre), és a Bogár utcában, a Vérhalom kiemelkedő pontján.⁵⁰

A Bimbó út 51. szám alatti ház bejáratí lépcsőjénél 1990 óta egy emléktábla olvasható Hertelendy Jánosról, aki a Mikó-féle ellenállási mozgalom tagja volt. Egy KISKA-századhoz (kisegítő honvéd karhatalmi alakulat) tartozó huszonegy

⁴⁷ Épült 1934-ben a Goldenberg család megrendelésére, tervező: Deli Imre; bizonytalan adat, forrás: (<https://egyhaztortenetiszemle.hu/ojs/index.php/e/en/article/download/22/16/63>)

⁴⁸A Jó pásztor Missziói Albizottságot 1942 okt. 2-án hozta létre a Magyar Ref. Egyház Egyetemes Konventje (határozat száma: 9465/1942). Elnevezése bibliai citátum. Alapítója Ravasz László, elnöke Muraközy Gyula volt. Az embermentő munkát evangélikus és református lelkészek vállalták. A Bimbó úton 1953-ig működött intézménye.

⁴⁹ Viczián, 2022; Hajós, 1994; Koncz, 2001; Horváth, 2014; Kovács, 2015.

⁵⁰ B. Kádár, 2019; Bartoné Stiasny, 2005; Csatári, 2020; Sztéhlo, 1984. Sztéhlo Gábornak ma emlékműve áll a budapesti Deák téri evangélikus templommal szemben. Készítője: Vigh Tamás, felavatták: 2009-ben.

egyetemi társával itt őrizte a Görgey-zászlóalj bázisát és fegyverraktárját. Mikó Zoltán vezérkari repülőszázados, a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagja különösen alkalmasnak találta körzetének kialakításához a lakásához közeli, elhagyott, volt argentin nagykövetségi épületet, amelynek két bejárata volt (a másik az Eszter utcában). Hertelendy János tizedes az Eszter utca 2. szám alatti ház előtt halt hősi halált, ott is temették el.⁵¹ Mikó Zoltán az ellenállás egyik legfontosabb személye volt, számtalan titkos tevékenységgel, a németekkel való együttműködés szabotálásától a fegyverek szerzésén, katonai akciók szervezésén keresztül az üldözöttek, ellenálló művészek, írók, politikusok hamis iratokkal való ellátásáig. Mikó aláírásával, a Fővezérség pecsétjével ellátott, katonai mentesítést jelentő igazolást kapott Cseres Tibor, Darvas József, Illyés Gyula, Kovács Imre, Tamási Áron, Veres Péter, a festő Nagy Imre és sokan mások. Kapcsolatban állt Raoul Wallenberggel, neki is tudomása volt a kátyúi dokumentumokról.⁵² A Szovjetunióba hurcolták, és 1945. augusztus 15-én Odesszában kivégezték. Az ellenállásban és az embermentésben szintén aktív szerepet vállaló (Magyar Függetlenségi Mozgalom) Soos Géza kapcsolata is ismert Éliás Józseffel és Raoul Wallenberggel, de ő még időben el tudott az országból menekülni.⁵³

A Bimbó út 51. szám alatti épület, ahová. Sz. É. emlékei szerint nagyapja gyermekkorában néha felsétált, 1952-től kollégiumként működött. Jelenleg a Rátky & Partner Attorneys tulajdona.

Visszaérve a környék házaival és lakóival való ismerkedésből, már csak egy jelentős történeti helyről kell megemlékeznünk.⁵⁴ Szemben a Bimbó út 43. szám alatti házzal, a Tapolcsányi utca 1-ben volt az osztrák követség vezetőjének

⁵¹ Nagy, 2007, 271.

⁵² Vö.: Kapronczay, 2010, 111; Mester, 2016, 31–32.

⁵³ Bartha, 2001; Benkő, 1994; Czókos, 2020; Horváth, 2011; Koncz, 2001; Soos, 1999.

⁵⁴ Amely Sz. É. számára is fontos.

lakása.⁵⁵ Az osztrák követ feleségével és három leányával érkezett helyét elfoglalni. Feleségét később egy Bécsbe tartó autóút során ért balesetben vesztette el. Árvaságra jutott legkisebb leányuk, Christa összebarátkozott Évával és húgával, Katalinnal szinte naponta együtt játszottak a rezidencia épülete előtti, később megszüntetett grundon, átjárhattak hozzájuk. Örülhettek a korábban alig látott narancsnak és virslinek, amit kaptak, gyakran együtt is vacsorázhattak, s az ünnepeket is ott tölthették. Legalább öt évig voltak igen szoros barátságban: ismerték a személyzetet, a követséghez tartozókat, s közben jól elsajátították a német nyelvet. Christa még bulikba is elkísérte őket, nyáron velük ment fürdeni a Dunába, Leányfalun. 1963 nyarán, sikeres egyetemi felvétele után Évát meghívták magukhoz, és egy teljes hónapot náluk tölthetett Bécsben.

A követ svájci családból származott, az osztrák határhoz közeli helyről, édesapja cipésmester volt. Dr. Walther Peinsipp (1906–1990) jogász, diplomata 1947-től állt külügyi szolgálatba. Berni, zürichi, ottawai főkonzulátusi, ügyvivői megbízások után 1956 márciusa és 1962 márciusa között volt Budapestre kinevezett rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a követség vezetője.⁵⁶ Ebben az időszakban – 1953. április és 1961. április között – Julius Raab (1891–1964), az Osztrák Néppárt (ÖVP) egyik alapítója, korábbi elnökhelyettese volt az osztrák szövetségi kancellár. A koalíciós kormány külügyminisztere pedig Leopold Figl (1902–1965), az ÖVP alapító elnöke, 1945–1953 között kancellár. Walther Peinsipp feltehetően szociáldemokrata érzelmű volt, családjával templomba járó katolikusok voltak⁵⁷. Az új követ Budapestre érkezése előtt

⁵⁵ A környéken úgy tudják, hogy az osztrákok a rezidenciát az 1990-es években ürítették ki, évekig üresen állt az egyre pusztuló épület, majd egy vállalkozó megvette a telket, és a 2000-es évek elején két házat építtetett rá, egy nagy mélygarázs is épült, amely az egész telek területe alatt húzódik.

⁵⁶ Walther Peinsippről és elődjéről, dr. Karl Brauniasról (1955. március – 1956. március között) állapítja meg a magyar-osztrák diplomáciai kapcsolatok egyik kutatója, hogy „nem csupán figyelemmel követték a magyarországi hatalmi konfliktusokat, de értő szemmel értékelték is azokat.” Gecsényi, 2006, 226.

⁵⁷ Sz. É. visszaemlékezései szerint

Ausztria alig egy évvel nyerte el újra semlegességét, a Szövetséges Hatalmak külügyminiszterei által 1955. május 15-én aláírt Államszerződéssel és annak alapörvénybe foglalásával. Az osztrák diplomáciai képviseletnek sajátos, váratlan szerep jutott az 1956. október 23-án, a sztálinista diktatúra ellen kitört fegyveres magyar nemzeti felkelésben és szabadságharcban. A szövetségi kormány október 28-i Moszkvához szóló felhívását érdemes idéznünk szűk lehetőségünk ellenére is: „Az osztrák szövetségi kormány fájdalmas részvétellel figyeli a már öt napja tartó véres és veszteségeket követelő eseményeket a szomszédos Magyarországon. Kéri a Szovjetunió kormányát, működjön közre, hogy a katonai harci cselekményeket hagyják abba, és hogy szűnjön meg a vérontás. Az osztrák szövetségi kormány Ausztriának a semlegesség révén biztosított szabadságára és függetlenségére támaszkodva fellép a magyarországi viszonyok normalizálásáért azzal a céllal, hogy a szabadságnak az emberi jogok értelmében való visszaállításával az európai béke megerősödjék és biztosíttassék.”⁵⁸

Az osztrák nép rendkívüli szolidaritást és szimpátiát érzett a magyarok iránt, különösen a szovjetek november 4-i második, a törvényes magyar kormány ellen történt beavatkozása után. A kialakult helyzetről 1956. december 20-i összefoglaló jelentésének bevezető soraiban a következőket írja Walther Peinsipp követ: „A követség helyzete a forradalom alatt és a város megszállásának utóbbi öt hetében csak egy olyan hajóhoz hasonlítható, amely szeles időből hirtelen tájfunba kerül, saját hajózási vállalatával már nincs kapcsolatban, egy ilyenfajta viharra egyáltalán nincs berendezkedve, és teljesen magára van hagyatva. A kapitány magatartása ebben a helyzetben, egyetlen kézikönyv sem láthat előre, a legnehezebb és legdöntőbb pillanatokban csupán magából a helyzetből következhet.”⁵⁹ Peinsipp köetre és a követség

⁵⁸ *Magyar fordításban idézi Soós Katalin: 1993a, 51; ua. 1993b, 10.*

⁵⁹ *Idézi: Farkas, 2015, 227; forrás: Gecsényi – Máthé, 2006, 739.*

dolgozóira nagy feladat hárult a semleges Ausztria által nyújtott hatalmas humanitárius segítséggel kapcsolatos tevékenységekben. A forradalom kitörésének negyedik napján megérkezett az első teherautó menetoszlop a követség irodaépületéhez, az Árvácska utca 11-be (az Alsó Törökévesz út és a Bimbó út között), ettől kezdve a segélyszállítmányok folyamatosan érkeztek, a küldeményeket egy ideig, az elosztás megszervezéséig, a közvetítő csoportok gyors visszatérése érdekében helyben tárolták, majd a Marcibányi téri iskola tornatermét használták „raktárháznak.” A gyors megoldást a közeli Szent János Kórháznak és más kórházaknak közvetlenül eljuttatott élelem, gyógyszer, kötszer, felszerelések stb. jelentették. November 4. után vöröskeresztes szervezettséggel folyt az elosztás. Ausztria humanitárius segítésének része volt a sok tízezer magyar menekült ideiglenes befogadása, egyes esetekben (újságírók, politikusok), osztrák útlevéllel nem rendelkezők kijuttatásának segítése.⁶⁰

1956 végén és 1957 elején kölcsönös vádaskodások voltak jellemzőek. A semlegesség megsértése okán Ausztria ellen indított vádaskodás egyes elemei (pl. „emigráns bandák” érkezése) Moszkvában már október 28-án előkerültek.⁶¹ Ekkoriban az egész szovjet blokk országai rágalomhadjáratot indítottak. Február 25-én körbezárták az Árvácska utcai követségi irodaépületet, megfélemlítették a vízumért érkezőket, titkos felvételeket készítettek, mindenkit igazoltattak – Walther Peinsippet és feleségét is. A politikai rendőrség zaklatta a kórházaknak szánt szállítmányok átvételi listáit aláíró orvosokat a János Kórházból, hogy fegyvert hoztak. 1957. március 28-án, a Marosán György vezette pártdelegáció nem kapott engedélyt az SPÖ bécsi kongresszusára

⁶⁰ Murber, 2006; Soós, 1998.

⁶¹ Gecsényi, 2000,12,33,35; Gecsényi Lajos–Vida István, 1995.

utazásához. Sokáig nyoma maradt az osztrák–magyar kétoldali kapcsolatokban. Walther Peinsippre mint „Budapest hőisére” tekinthetünk.⁶²

A helyzet érzékeltetéséhez álljon itt egy rövid történet: Sz. É. húgát, Katalint 1957 elején kizárták az Ady iskolából, ahová nővérével együtt járt, és a Marcibányi téri iskolába helyezték át. Az ok egy általa készített, agyagból formált, színesre festett Kossuth-címer volt, amelyet bevitt az iskolába, és megmutatott osztálytársainak. A címert a folyosón elvették tőle, majd később a tanárok visszaadták édesanyjának.

Peinsipp budapesti követi megbízása ideje alatt Heller László számos külföldi utat tett. Így 1956 júniusában részt vett Bécsben az V. Világenergia Konferencián az MTA képviselőjeként, 1957-ben Belgrádban járt, 1958-ban pedig Brüsszelben volt a világkiállításon.

Sz. É. egyik 1956-os emléke szerint a Bimbó útra nyíló veranda ablakából kinézve látta, ahogy egy vöröskeresztes autó megállt a ház előtt, kiszállt belőle valaki és bejött a házba. Hallotta, ahogy az illető nagyapjával németül beszélt. Miután elment, a felnőttek beszélgetéséből megtudta, hogy nagyapja – megköszönve a felkínált lehetőséget – azt mondta: családjával együtt, bármi következik is, maradnak. Ravasz László ezekben a napokban a Bimbó út 43-ban tartózkodott, mint többnyire Bibó István⁶³ és családja is. Mivel a környéken az

⁶² Martin Pammer: *Austria and the Hungarian Revolution 1956. New Austrian – Transatlantic Perspectives since 1948.*

<https://www.austrianinformation.org/september-october/2006/11/8/austria-and-the-hungarian-revolution-1956.html>

(németről fordított tanulmány);

A követség és Walther Peinsipp követ tevékenységéről átfogó tanulmány: Uő.: Die österreichische Gesandtschaft Budapest und ihre humanitäre Aktion 1956, in.: Ibolya Murber, Zoltán Fónagy: Die ungarische Revolution und Österreich 1956, Wien: Czernin Verlag, 2006, 117-186.

⁶³ Dr. Bibó István (1911–1979) jogtudós, 1944-ben mentesítő igazolások készítésével részt vett az embermentésben. 1946–1950 között a politikatudomány egyetemi tanára a Szegedi Tudományegyetemen, 1946–1949 között az MTA levelező tagja, 1947–1949 között a Kelet-európai Intézet elnökhelyettese; 1951–1957 között könyvtáros az Egyetemi Könyvtárban, 1963–1971 között a Statisztikai Hivatalban.

oroszok lövöldöztek, együtt mentek le a kedves házmester nénihez is az alagsorba.

Istvánt, Ravasz László vejét az egyik legjelentősebb 20. századi politikai gondolkodónak tekintik. „Politikai személyiséggé” válása⁶⁴ 1945–1948 között, a Válasz című folyóiratban közölt írásai, s különösen barátja, Szabó Zoltán által szerkesztett Valóságban megjelent, A magyar demokrácia válsága című munkájának köszönhető. A Valóság 1945. október–decemberi számában közölt tanulmány⁶⁵ nyilvános vitája a kommunisták (Lukács György, Révai József) heves reakcióit váltotta ki. Bibó István az 1956-os forradalom utolsó Nagy Imre-kormányában Farkas Ferencsel együtt a Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt) megbízásával – egyetlen napig – államminiszter lett. November 3-án nevezték ki, november 4-én vasárnap reggel ment érte autó, hogy a Berkenye utcából a Parlamentbe vigye. Menet közben ideiglenesen átköltöztették feleségét és gyermekeit (Pistát és Boriskát) a közeli, biztonságosabb Bibó Bimbó úti lakásba. A szovjet megszállás után Bibó István két napig maradt helyén a Parlamentben, s tiltakozott a megszállás ellen, „Kiáltvány”-t (1956. november 4.) írt és „kibontakoztatási tervezetet” („Expozé és tervezet”, november 5.) kezdett megfogalmazni. November 6-án a „Magyarok” című felhívásának egy példányát a kapurácson beadta az Amerikai Követségen. Lakására gyalog hazaérve „kibontakoztatási tervezetét tüzetesen megfogalmazta”. Saját szavaival: „Pár nappal később apósomék lakásán tartózkodtam, részben, mert még mindig lőttek, és annak volt pincéje, aztán egyszerűen ottmaradtam azzal a gondolattal, hogy ugyan védelmet nem ad, de akármikor keresnek, eggyel tovább kell lépni, és az mindig időigényes. Úgyhogy egészen decemberig maradtam ott, mert számítottam rá, hogy előbb-utóbb letartóztatás lesz.

⁶⁴ Huszár, 1986, III., 426.

⁶⁵ Bibó, 1945.

Közben nyilatkozatom és a kibontakozási tervzet is elkezdett terjedni.”⁶⁶ Valamikor decemberben költöztek vissza a Berkenye utcai lakásukba. 1957 elején készült el a Magyarország helyzete és a világhelyzet című tanulmánya. Írásait különböző követségekre juttatta el, melyben segítségére volt Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László. Bibó Istvánt 1957 májusában letartóztatták. A Bibó-perben 1958. augusztus 2-án Bibó István és Göncz Árpád életfogytiglani ítéletet kapott, Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottat tizenöt évi börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadultak, de nem azonos időben.⁶⁷

Bibó István már a Válasz – irodalmi és társadalompolitikai folyóirat (1946–1949) – szerzőjeként, vagy akár korábbról is ismerhette a lap szerkesztőit, Illyés Gyulát és Sárközi Mártát. Kiszabadulása után Bibóék gyakori vendégei voltak a közelben lakó Illyés Gyulának és feleségének, Flóra néninek (a Pusztaszeri körönd közelében, a Szemplőhegy alatti Józsefhegyi utcában), valamint a szobrász Borsos Miklósnak és családjának.

A közelben látogatták – Sz. É. és S. L. visszaemlékezése szerint – a Bólyai utcában élő dr. Bartók Györgyöt is, aki kantiánus filozófiaprofesszor volt a kolozsvári egyetemen, majd Szegedre került az egyetemmel; később akadémikus lett. Felesége, Vica néni gyakran látta vendégül a családot. Bartók György Ravasz László sógora volt: É. nagymamájának, Bartók Margitnak a testvérébátyja.

Ott találkoztak a Fabinyi nevű nővel és gyermekeivel is. Ifj. Bartók György („Gyurika”) a Széchényi Könyvtárban dolgozott; lelkesen ébresztgette a könyvek fölött elalvókat, és mindent elővarázsolt a raktárból.

⁶⁶ Huszár, 1989, 152–153.

⁶⁷Tóbiás, 1996; Regéczy-Nagy László (1925–2021), katonatiszt; 1946-ban tért haza a hadifogságból, később sofőrként tudott elhelyezkedni az angol nagykövetségen. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) egyik alapítója, 1966-tól elnöke.

Sz. É. édesanyja sokáig nem tudott elhelyezkedni. Vezette a háztartást, intézte Ravasz László ügyeit, és bedolgozott nejlonharisnya-kötési (kettlizés) munkákba, ami csak csekély jövedelmet jelentett. 1964-ben sikerült elhelyezkednie a XIV. kerületi, Ida utcai Gyermekszakrendelő Intézetben, majd 1965 februárjától részfoglalkozású adminisztratív ügyintézői munkakörben kapott alkalmazást a Budapesti Műszaki Egyetem Energiagazdálkodási Tanszékén, amelynek vezetője Dr. Heller László volt. 1974. októbertől tanszéki könyvtárosként dolgozott. 1983 júniusától nyugdíjba vonult, de ezt követően is dolgozott a BME Vegyészmérnöki Kar könyvtárában, majd az ELTE Jogi Kar könyvtárában (napi négy órában fénymásolóként). Az életútját dokumentáló iratok – többek között Heller László aláírásával ellátott levél, munkaszerződés és szakszervezeti tagkönyv – a család tulajdonában vannak.

Nem tudjuk, hogy Sz. É. édesanyjának volt-e kapcsolata alkalmazása előtt Heller László családjával – például feleségével, Kun Ilonával, aki a Bimbó út 45. szám alatti kis üzletet vezette –, illetve hogy jelentett-e valamit Heller számára a Szacsvay név. Valószínűsíthető, hogy igen. Szacsvay Imréről, Kossuth Lajos vértanú országgyűlési jegyzőjéről már 1904-ben utcát neveztek el szülővárosában. Nagyváradon 1907. március 15-én – Heller László születésének évében – állították fel Margó Ede szobrát,⁶⁸ amely mellett feltehetően nap mint nap elhaladt iskolába menet, egészen 14 éves koráig, amikor Budapestre költözött.

Sz. É. édesapja gyökerei valamelyik ágon szintén Lécfalva és Esztelnek felől erednek, akárcsak Szacsvay Imre családjáé.

A bemutatott történetek azt mutatják, hogy egy szűk rózsadombi mikrotérben a 20. századi magyar történelem szinte minden rétege – személyes

68 Fleisz János, 2009, 2010. Szacsvay Imre szobrát a románok 1937-ben eltávolították, 1942-ben a magyarok Margó Ede irányításával, egy múzeumi raktárból újra az eredeti helyén állították fel, ma is ott áll. 2016-ban felújították.

sorsokban és váratlan kapcsolódásokban – egymásra rakódva válik láthatóvá. A véletlennek tűnő találkozások és élettörténetek mögött így egy olyan sűrű történeti háló rajzolódik ki, amely egyszerre őrzi a múlt tragédiáit és a mindennapi élet folytonosságát.

Alvári Csaba (2014): Heller László. In: Sorsok és találmányok – Tanulmányok a magyarországi zsidó műszaki alkotókról a Magyar Holokauszt 70. évfordulója alkalmából. Szerk.: Csáki Krisztina, Bp., MMKM. (Kiállítás tárgyai)

Bartha Ákos (2001): Mikó Zoltán vezérkari százados és a népi írók. Forrás, 53 (4), 56–65.

Bartoné Stiasny Éva (2005): Háborúban békességben – A Bogár utcai gyermekotthon lakóinak csodás megmenekülése. Luther Kiadó, Budapest.

Benő Attila (2012): Román eredetű családnevek kérdései. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 56, 53–60.

Benkő Zoltán (1994): Mikó Zoltán és a Görgey-zászlóalj. In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Szerk.: M. Kiss Sándor, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 287–295.

Bereczky Albert (1945): A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. Református Traktátus Vállalat, Budapest. (Reprint: Bp., 1984).

Bibó István (1945): A magyar demokrácia válsága. Valóság, 1945. október–december, 2–4. sz. 5–43.

Bibó, I. (2011a). Bibó István levelezése Bierbauer (Borbíró) Virgilnével és családjával (I. rész) (Bevezetés: ifj. Bibó István). Holmi, 23(8), 939–973.

Bibó, I. (2011b). Bibó István levelezése Bierbauer (Borbíró) Virgilnével és családjával (II. rész). Holmi, 23(9), 1129–1144.

B. Kádár Zsuzsa (2019): Sztéhlo Gábor – A Jó Pásztor Bizottság mentőhelyeinek története.

<http://www.sztehloalapitvany.hu/jopasztor/jopasztor.html> (letölt: 23. 03. 20.).

Bondor Vilmos (1995): A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945. Budapest, Püski Könyvkiadó.

Czókos Gergely (2020): Húszezer pengő vérdíj és a szovjet „hála”. In: Magyar hősök – Elfeledett életutak a 20. századból. Szerk.: Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán. Mathias Corvinus Collegium, Nemzeti Emlékezet Bizottság, Budapest, 270–275.

Csatári Bence (2020): Luther-kabátos embermentő. In: Magyar hősök – Elfeledett életutak a 20. századból. Szerk.: Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán. Mathias Corvinus Collegium, Nemzeti Emlékezet Bizottság, Budapest, 406–412.

Csíky Gábor (1971): Papp Simon emlékezete (1886–1970). Földtani Közlöny, 101, 351–355.

Dukrét, G. (2008). Iparteremtő nagyváradai személyiségek a századelőn. In Nagyvárad ipartörténete, Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség, 7–14.

Erdős Kristóf (2023): „Vegyük fel gondját az otthontalanná vált testvéreinknek”. Szabó Imre esperes szerepe a budapesti kitelepítések támogatásában. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): Hagyomány, identitás, történelem, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 233–247.

Farkas Judit Antónia (2015): A budapesti belga követség menedékében B. Farkas Ferenc és Maléter Pálné menedékkérelme 1956 novemberében. In: Veritas Évkönyv 2015, Szerk.: Ujváry Gábor, Magyar Napló, Budapest, 227–246.

Fleisz János (2009): Egy tollvonás volt a bűne – Szacs vay Imre, az Országgyűlés vértanú jegyzője. Budapest, Kiadja az Országgyűlés Hivatala.

Fleisz János (2010): Szacs vay Imre (1818–1849), az elfeledett vértanú. In: Bihari Diéta, VI-VII. Szerk.: Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalu, 19–35.

Ferkai András & Sebestyén Ágnes Anna (2022): Bierbauer (Borbíró) Virgil (1893–1956). Enigma 28, 8, 38–55.

F. Tóth Géza (2011): 125 éve született Papp Simon, „a kőolajkutatás atyja”. Honismeret, 39, 3, 9–11.

Gál Éva (2009): Lakás vagy nyaraló? Budapest Negyed 63, 2009, XVII, 1. sz., 35–64.

Ge csényi Lajos (2006): Osztrák diplomaták Nagy Imre szerepéről 1953–1956. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések IV. Szerk: Sipos Levente, Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006, 223–233.

Ge csényi Lajos (szerk.) (2000): Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2000.

Ge csényi Lajos & Máthé Gábor (szerk., előszó) (2006): Sub clausula – 1956. Dokumentumok a forradalom történetéhez. Jegyzetekkel ellátta Baráth Magdolna, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Ge csényi Lajos & Vida István (1995): A budapesti osztrák követség titkárának beszélgetése Tildy Zoltánnal (1956. november 13–14.). Történelmi Szemle, XXXVII, 1, 117–121.

Gottdank Tibor (2021): Dinasztiák: Bierbauerek és Borbírók – térben és formában. <https://epiteszforum.hu/dinasztiak-bierbauerek-es-borbirok-terben-es-formaban-> /2021.02.21/

Hajós Médi (1994): „Az Ő nevéért...” Életem, Kiskunfélegyháza, Paraklétosz Kiadó.

Hollósi Dániel József (2020): Világhírtől a kommunisták börtönéig. In: Magyar hősök – Elfeledett életutak a 20. századból. Szerk: Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán. Mathias Corvinus Collegium, Nemzeti Emlékezet Bizottság, Budapest, 321–324.

Horváth Erzsébet (2014): Ravasz László és a református egyház a zsidómentésben, Vigilia, 79 (3), 188–196.

Horváth Erzsébet (2011): „Jézus Krisztus jó vitéze” Soós Géza, Hősök, mártírok, áldozatok a XX. századi magyar reformátusságból, Bp. 2011. 139/<http://zsinatileveltar.hu/soos-geza-a-jezus-krisztus-jo-viteze/>.

Huszár Tibor (1986): Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In Bibó István: Válogatott tanulmányok. 3. köt. 1971–1979. Vál.: Huszár Tibor, szerk.: Vida István, jegyz.: Vida István, Nagy J. Endre, közreműködött: ifj. Bibó István. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 385–534.

Huszár Tibor (1989): Bibó István. Beszélgetések, politikai életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika, Budapest, 1989.

Kapronczay Károly (2010): Orsós Ferenc és Katyń tömegsírjainak azonosítása. In: Jubileumi emlékkönyv. Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Johan Béla Alapítvány, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Budapest, 101–115.

Koestler, Arthur (1972): A dajkabéka esete. – A vak véletlen gyökerei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. Ford. Makovecz Benjamin. (Eredeti: The roots of coincidence)

Komlós Ferenc (2010): Heller László: a hőszivattyú úttörője. Víz, Gáz, Fűtéstechnika, 2010, 11(12), 58–59.

Komlós Ferenc (2009a): Heller-program, a megújuló „ingyen” energia felhasználására hőszivattyúk segítségével.
<https://www.levego.hu/sites/default/files/kapcsolodo/komlos-hoszivattyu2.doc> (utolsó letöltés: 2023. július 16).

Komlós Ferenc & Fodor Zoltán & Kapros Zoltán & Vajda József & Vaszil Lajos (2009b): Hőszivattyús rendszerek. Heller László születésének centenáriuma. Kiadó: Komlós F., Dunaharaszti. www.komlosferenc.info
<https://www.levego.hu/sites/default/files/kapcsolodo/komlos-hoszivattyu2.doc>

Koncz Lajos (2001): Zsidómentés és nemzeti ellenállás. Beszélő, 9, 66–73. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/zsidomentes-es-nemzeti-ellenallas> , (2023. 05.16.)

Kozák Gyula (2009): Egy művészcsalád összetételének változásai, 1956–1982: A Rottenbiller utca 1. II. em. Évkönyv, 56, 202–241.

Kozma Tamás (2011): Erdei séta. Önéletrajz. Budapest, UMK.
https://real.mtak.hu/56677/1/EPA00011_Iskolakultura_2012_03_113-119.pdf

Kovács Ábrahám (2015): Krisztus követése és a zsidómentés – A Jó Pásztor bizottság hitvalló munkája a magyar református egyházban. Acta, Debreceni hittudományi tanulmányok (8), 157–165.

Köbel Szilvia (2018): A budapesti evangélikus gyülekezeteket érintő kitelepítések dokumentumai. A pártállami egyháztörténelem sajátos metszete. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): Honukban

otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Budapest - Pécs, ABTL- Kronosz, 129–144.

Mester Attila (2016): Katyń „magyar áldozatai” a Rákosi-korszakban (1945–1956). Debreceni Szemle, 24(1), 28–36.

Mihalicz Csilla (2004): Véletlenek pedig nincsenek! – II. rész, https://nlc.hu/ezvan/20040324/veletlenek_pedig_nincsenek_-_ii_resz

Mózes Teréz (1995): Váradi zsidók. Liberátor Könyvkiadó, Nagyvárad.

Murber Ibolya: 1956 és Ausztria. In: Évkönyv XIV, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete, Budapest, 2006, 91–108.

Nagy Ágnes (2007): Sarkadi Károly II. kerületi légtalmi háztömbparancsnok és utóda, Müller László hivatali naplója 1944. július 24. – 1949. július 8. Tanulmányok Budapest Múltjából, 33, 231–275.

Németh József (2008): Az energetika professzorai – Heller László (1907-1980). Egyetemtörténeti Füzetek, Budapest, BME.

Padányi Gulyás Jenő (1937): Fertő vidék népének építésze, 1937. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Pad](https://hu.wikipedia.org/wiki/Pad%C3%A1nyi_Guly%C3%A1s_Jen%C3%B1) /2023/.

Palasik Mária (2015). „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer hívei...” A budapesti kitelepítések politikai háttere, és levezénylése, 1951–1953. Századok, 149, 1363–1395.

Pammer, Martin (2006a): Austria and the Hungarian Revolution 1956. New Austrian – Transatlantic Perspectives since 1948. <https://www.austrianinformation.org/september-october/2006/11/8/austria-and-the-hungarian-revolution-1956.html> ;
/németből fordított tanulmány/

Pammer, Martin (2006b): Die Österreichische Gesandtschaft Budapest und ihre humanitäre Aktion 1956, in.: Ibolya Murber, Zoltán Fónagy: Die ungarische Revolution und Österreich 1956, Wien: Czernin Verlag, 117–186.

Pesti Frigyes (1864/65), Székelyföld I. Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest – Sepsiszentgyörgy, 2014.

Pethő László (2019): Heller System, avagy egy találmány nagyívű karrierje. Művelődés, LXXII, 5, 24–27.

Pethő László (2021): Egy nagyhírű feltaláló és jászberényi kapcsolatai. Jászkunság, 2021, 120–135.

Pethő László (2022): Egy tudós feltaláló életútjának néhány fordulópontjáról. Jászság Évkönyv, 2022, 6, 3, 89–98.

Ravasz László (1992): Emlékezéseim, Budapest, Református Egyház (MRE) Zsinati Iroda.

Rojkó Annamária (2009): Epizódok Aschner Lipót életéből 5: Az apostol utcai villa. Újpesti Helytörténeti Értesítő, XVI, 2, 17–18.

Sólyom Ildikó (1988): Megtörténhetett? JATE Kiadó, Szeged.

Soos Gézáné et al. (1999) (szerk.): Evangéliumot Magyarországnak. Soos Géza emlékkönyv 1912–1953. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1999.

Soós Katalin (1993a): 1956 és Ausztria. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 1993, 97, 47–59.

Soós Katalin (1993b): 1956 és az osztrák politikai pártok. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 104, 5–23.

Soós Katalin (1998): Ausztria és a menekültügy. Századok, 1998, 132, 6, 1119–1151.

Strassenreiter Erzsébet (2006): Az SZDP gazdálkodása és felszámolása (1945–1948). Múltunk, 51, 2, 92–139.

<https://epa.oszk.hu/00900/00995/00006/pdf/strassenreitere.pdf>

Szilágyi Erzsébet (2009): A Budapesti Református Gimnázium, a „Lónyai” története, 1-2. Budapest, Lónyai Utcai Református Gimnázium és Kollégium.

Sztehlo Gábor (1984): Isten kezében. Sajtó alá rendezte: Bozóky Éva, Magyarországi evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.

Szuha Barbara (2021a): Egy rózsadombi történet. <https://www.meselohazak.hu/egy-rozsadombi-tortenet/> 2021. dec. 18. blog

Szuha Barbara (2021b): Aschner-villa, <https://egy.hu/zonantul/elobb-zsido-uzletemberek-kesobb-adolf-eichmann-otthona-egy-rozsadombi-villa-tortenete-109267#>;

Tobiás Áron: Bibó eltűnt bibliája. Európa utas, 1996, 3, 21–25.

Tóth Ildikó (2011): A száz éve született az Áldás. Budai Polgár, 2011. szeptember 8. <https://www.budaipolgar.hu/helytortenet/aldas.html>

Tornallyay Éva (2010): Zrumeckzy Dezső építésze. Tormay Cecil és Herczeg Ferenc villája. In: Ars perenneis, Fiatal Művészettörténészek I II. Konferenciája, 2009. Central Art Egyesület, Budapest, 141–146.

Viczián István (2022): Áldás, békesség! Levél a Pasaréti Ref. Gyülekezet tagjainak, 166. szám, 2022, 6-7
https://www.refpasaret.hu/ab/ab166/ab_2022_06.pdf (letölt: 23. 03. 17).

Szociofotó

FRIESZ-KOVÁCS KAMILLA: INTERJÚ KISS-KUNTLER
ÁRPÁDDAL

KISS-KUNTLER ÁRPÁD: VÁLOGATÁS A BERCI - AVAGY
AZ ELSŐ MAGYAR ŪRHAJÓS „MÍTOSZA”
FOTÓSorozatból

Berci – avagy az első magyar űrhajós „mítosza”

című fotósorozat

Interjú Kiss-Kuntler Árpáddal

Friesz-Kovács Kamilla

Az űrutazás egyszerre technológiai teljesítmény és társadalmi esemény. 2025-ben Kapu Tibor a második magyar űrhajósként jutott el a világűrbe – egy olyan korban, amely egészen másképp viszonyul a hősiességhez, a nyilvánossághoz és a technológiához, mint ahogyan ezt tették évtizedekkel ezelőtt. 1980-ban, Farkas Bertalan útja idején Kiss-Kuntler Árpád *Berci – avagy az első magyar űrhajós „mítosza”* című fotósorozatában nemcsak egy történelmi pillanatot, hanem annak társadalmi lenyomatát is megörökítette. A Szociográfia szociofotó rovatában most ezekből a képekből közlünk válogatást, és a szerzővel beszélgetünk arról, mit jelentenek ma ezek a felvételek.

Kedves Árpád, beszámolna arról, hogy hogyan került közel Önhöz a „Berci” sorozat témája 1980-ban? Emlékszik arra a pillanatra, amikor eldöntötte: ezt dokumentálni kell?

Ma már talán nem annyira köztudott, hogy az Interkozmosz program keretében – amely a szocialista tábor országainak képviselőit a szovjet asztronauták kísérőjeként juttatta az űrbe (ezzel is erősítve a Varsói Szerződés tagállamainak egybetartozását) – a magyar űrrepülés előkészítése számos bizonytalansággal járt.

Az első magyar űrhajós 1979-re tervezett útját az utolsó pillanatban egy évvel elhalasztották. Farkas Bertalan és Magyarai Béla kiképzett űrhajósok közül annyira az utolsó pillanatban választották ki a feladatot teljesítőt, hogy minden kapcsolódó propagandaanyagot külön-külön legyártottak, így lehet az egyik barátomnak egy olyan kártyapaklija, ami Magyarai Bélát mint első magyar űrhajóst ábrázolja a hátlapján, és ami szerencsésen elkerülte a zúzdát.

Egy körúti írószerboltban ténferegtem, amikor észrevettem az egyik kifestőkönyvön valami zavarót. Megnéztem közelebbről, és akkor láttam, hogy az első magyar űrhajós tiszteletére nyomtatott, űrhajózás témájú kiadványt tartom a kezemben, melynek címlapján a bal felső sarokban levő 1979-es dátumot egy primitív és félrecsúsztott matrica próbálja eltüntetni. Gondolom a rengeteg előre legyártott propagandaanyagot próbálták meg így megmenteni, „újrahasznosítani”.

A felülragasztott matricán ráadásul három darab ötágú vörös csillag szerepelt, ami különös átkötést adott az akkor már elkezdett, és évtizedeken keresztül fényképezett „Csillagok, csillagok...” sorozatomnak. Természetesen rögtön dokumentáltam, de – és ezt a mai napig bánom – nem vettem meg. Az eset viszont annyira felbosszantott, hogy elhatároztam: a jelenség minden létező formáját igyekszem majd dokumentálni. Így indult a sorozat.

Mit árult el a fotósorozat a korabeli Magyarországról? Inkább lelkesedést, közönyt vagy propagandát látott a tömegben?

Vegyesek voltak a benyomásaim, mert a propagandasajtó – más akkor nem is létezhetett – kötelezően és természetéből fakadóan túlzottan felfújta az eseményt. Gondolom azért, mert akkoriban Trianon tragédiájával ugyanúgy nem lehetett foglalkozni, mint a határon kívül rekedt magyarság helyzetével. Az akkori hatalom számára az lehetett a legmegnyugtatóbb, ha szép csendben belesimulunk a Szovjetunió számos népének nagy családjába.

Ez az esemény kiválóan alkalmas volt a nemzeti érzés, a büszkeség kifejezésére, és az összetartozás megélésére. Az már egy másik kérdés, hogy a központi propaganda milyen bénán, túlhajtottan, és amatőr módon próbált ebből „össznemzeti” ügyet kovácsolni. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy egyéni szinten is sokan felemelő érzésekkel élték meg az eseményt – ezt jól példázza a hentesüzlet kirakatában zsírból formált űrhajó.

Tudatosan szociofotóként közelített a témához, vagy inkább eseményfotóként indult?

A napilapos fotóriporteri munkám mellett kifejezetten dokumentálni akartam, ezért tudatosan nem eseményfotókat készítettem. Bár a sorozatban elvértve találhatók ilyenek is, ezek sem a klasszikus riportképek stílusában készültek. Például a Parlament elé érkező delegációról és az őt fogadó ünneplő tömegről elkészítettem az elvárt képriportot, de mellette – nem kis nehézség árán – a sorozat számára egy más szemléletű dokumentációt is létrehoztam. Ez nem volt egyszerű, hiszen maga az esemény egyszeri és megismételhetetlen volt.

A címben szerepel a „mítosz” szó – mit értett ez alatt akkor? Ma, visszatekintve, másként látja ezt a „mítoszt”?

Ezzel a kifejezéssel inkább az akkori agitproposok hiábavaló próbálkozásának akartam egy fricskát adni, nagyon remélve, hogy a mítosz szó idézőjelben szerepel az anyagom címében.

Mit gondolt, amikor 2025-ben Kapu Tibor lett a második magyar űrhajós? Lát párhuzamokat a két korszak társadalmi reakciói között? Ma is „mítosz” születik, vagy már másképp működik a nyilvánosság?

Ez ma már egy egészen más világ: szabad internet, mesterséges intelligencia és bárki számára hozzáférhető információk jellemzik – feltéve, hogy

valaki nem zárkózik be a saját véleménybuborékjába. Most is megjelentek politikai törekvések: a hatalom igyekezett Kapu Tibor szereplését különböző eseményeken hangsúlyosan felhasználni, részben saját elismertségének erősítésére, és nem a kiváló teljesítmény elismerésére. Ugyanakkor azt gondolom, hogy az ország túlnyomó része a maga értékén kezelte ezt az amúgy lenyűgöző teljesítményt.

SZOCIOFOTÓ

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

Válogatás a
BERCI – AVAGY
AZ ELSŐ MAGYAR ŰRHAJÓS
„MÍTOSZA”
fotósorozatból

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

AZ ELŐ HÍRADÁS

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A CSUKLÓS BUSZ REKLÁM

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A VÁRAKOZÓK CSOPORTJA

IV.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

GÉPKOCSIKONVOJ A
KÖSZÖNTŐKKEL

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A KÖSZÖNTŐ GYEREKEK

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

BERCI AZ AUTÓBAN ÁLLVA
INTEGET

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A PARLAMENT ELŐTT

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A SPORTPÁLYA TOTÁLJA

IX.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A TRIBÜN

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A HAJÓ

XI.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A TORTÁS ŰRHAJÓSOK

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

FÉRFI FEHÉRNEMŰ KIRAKAT

XIII.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

GYEREKRAJZOK A
KIRAKATBAN

XIV.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

A JÁTÉKBOLT KIRAKATA

XV.

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

FOKOZZUK A KÜZDELMET
EURÓPA BIZTONSÁGÁÉRT

KISS-KUNTLER ÁRPÁD

AZ ÜZEMI DOLGOZÓK
ÖLTÖZŐJE

Szociofilm

JUHÁSZ TIBOR: BENNE LESZÜNK A TÉVÉBEN
FRIESZ-KOVÁCS KAMILLA: KÖZÖSSÉG ÉS HIT A
CSÁSZLÓCI PASSIÓBAN

Benne leszünk a tévében

Juhász Tibor

Gábor kipakolja az adományokat az asztalra, Áron az ablaknál ülő Péter bácsira irányítja a kamerát. A jobbra eső, sötét, ajtó nélküli helyiségben ordít a tévé. Szeretnék megkérni valakit, hogy halkítsa le, de inkább hallgatok. Fontos lehet a háttérzaj is. Péter bácsi rezzenéstelen arccal bámul maga elé, és az eldeformálódott lábszárát masszírozza. Ahogy rám emeli a tekintetét, feje körül felbolydulnak a porszemek a fényben. Remélem, látszani fognak a felvételen.

– Hogy tetszik lenni? – kérdezem.

– Szarul – válaszolja nevetve.

– Ma is?

– Mindig!

Vele nevet a többi felnőtt, Fatima, Eszmeralda, Angelika, Marina, Alice és az édesanyjuk, Rozi is. Furcsa a nevetésük. Mesterkélt, vagy inkább kényszeredett. Miután kezet fogok Péter bácsival és a többiekhez fordulok, rájövök, miért. Áron már őket filmezi. Feszülten állnak az asztal körül. Múlt héten nem tapasztaltam ilyet.

Áronék aznap nem tudtak jönni, így a saját ötletemhez gyűjtöttem anyagot. Péter bácsi ugyanitt ült, én egy sámlin foglaltam helyet mellette, de karnyújtásnyira voltam a többiektől is. Korán érkeztem, volt időnk bőven, nem kellett sietnie egyiküknek sem az óvodába vagy az iskolába a gyerekekért. Arról kérdezgettem őket, mi volt tegnap az ebéd és mi készül ma a sparhelten. Elmondtam, hogy szeretnék összeállítani egy lyukóvölgyi receptgyűjteményt, és

szükségem lenne a segítségükre. Így tudtam meg, hogy az illat, amit érzek, káposztás lecsóé.

Megdöbbsentett, hogy alig használnak sót, vegetát tettek helyette a káposztás lecsóba is. A mértékegységeket is különösnek találtam, főleg a „bogyónyi”, „félmaréknyi” és „csöppecskényi” kifejezéseket. Jegyzeteltem és csodálkoztam egyszerre, ők pedig egyre nagyobb lendülettel sorolták az ételeket meg a hozzávalókat. Fatima időnként kijavította az anyját. Szerinte a káposztás lecsóba igenis kell só, csak előbb vegeta megy bele. Még Rózsika néni is kibotorkált hozzánk, pedig ő szinte csak akkor áll fel a tévétől, ha vécéznie kell.

– Rózsika néni?

– Mi van vele? – kérdez vissza Alice.

– Hogy van?

– Fekszik – válaszolja Alice helyett Fatima, és a szobába mutat.

– Bemehetünk hozzá?

Fatima az édesanyjára néz, aki alig észrevehetően megvonja a vállát. Fatima erőltetett mosollyal mond valamit.

– Tessék?

– Bemehetnek, ha akarnak...

Átlépek a dohos helyiségbe, amelyet kriptához hasonlítanék, ha nem lenne bekapcsolva a tévé.

Valaki megérinti hátulról a vállam. Áron. Közelebb hajlok hozzá.

– Majd úgy ülj le, légyszi, hogy lássam az arcát.

Bólintok.

Balra szekrénysor, közepén a tévé. Kivettek pár polcot, hogy elérjen. Megmegcsillan a fénye az ajtónyílással szemközi fal képein: pixeles fotók a miskolctapolcai pinceomlásban elhunyt hozzátartozókról. Alattuk feslett bőrkanaapé a pokrócba bugyolált Rózsika nénivel. A tévével átellenben elfüggönyözött ablak, ágy, amelyet gyűrött ruhadarabok borítanak. Tőlem jobbra másik kanaapé. Szakadt plüssfigurák, törött rágókák heverték rajta a múltkor is.

Rágyújtok.

– Jó napot, Rózsika néni!

Mozog a szája, de nem hallani, mit mond. Az ágy szélére ülök, hogy Áron a Rózsika nénivel szemközi kanapéről tudjon figyelni. Onnan rálátni az öregasszony arcára. Innen nem, de ez mindegy a film szempontjából.

A képernyőre nézek. Jólöltözött emberek szórakoznak egy villában, csillárok alatt. Itt a tévé adja a fényt.

Felfedezem a falon azokat a fotókat is, amelyeket én nyomtattam ki a múltkor. Rozi küldött pár képet Messengeren, és megkért, hogy „jó nagy méretben” hívjam már elő a családnak. És „rámázzam” is be mindet, ha lehet.

– Látom, felkerültek az új képek.

– ...

– Tessék?

– Hogyne kerültek volna fel. Jobban látszik rajtuk a fiam arca, mint a többin.

– Ön rakta át őket másik keretbe?

– Rozi volt. Azok a rámak összetörték, amiket hoztál. Összetörték őket a gyerekek.

Ha a pinceomlásról kérdeztem, Rózsika néni eddig még mindig elterelte a szót, pedig fontos lenne, hogy beszéljen a filmben a balesetről. Most máshonnan próbálok közelíteni.

– Tetszett már ebédelni?

– ...

– Ne haragudjon, Rózsika néni, de nem hallom a tévétől, amit mond.

– Ma még nem ettünk – mondja kínlódva, és köhög.

– Hoztunk konzervet, szalámit, vaját és kenyeret is. Szívesen csinállok egy szendvicset, ha kér. Májkrém is van.

Hallgat.

– Csináljak egyet?

– Nem kell...

Áron lassan végigpásztázza a helyiséget. Elidőzik a tévén: öltönyös férfi és kiskosztümös nő beszélget egy angolkertben. Hófehér a foguk.

Áron Rózsika néni felé fordul. Rózsika néni fészkelődni kezd.

– Képzelve, megcsináltam otthon a káposztás lecsót – mondom.

– És jó lett?

Amikor rám néz, megdöbbenek, mennyire sötétek a szemei alatt a táskák. Mégis mosolyogva várja a választ.

Jelenleg a rokkant Péter bácsi az egyetlen férfi a családban, rajta kívül csak anyák és gyerekek vannak. A pinceomlásban hárman hunytak el. Rózsika néni fia, Eszmeralda férje és egy harmadik férfi, akiről semmit nem lehet tudni. A baleset miatt sokan cikkeztek a családról, Áronék is ebben az időszakban

kezdték forgatni. De amíg a riporterek továbbálltak, Áronék maradtak. Több mint három éve próbálnak segíteni.

- Kicsit savanyú lett, de azért megettem.
- Jobban meg kellett volna mosni a savanyúkáposztát, mielőtt beleteszed.
- Csináltam hozzá vakarót is.
- És az milyen lett?
- Olyan kemény, mint a kő. Az jónak számít?

Talán a torkát köszörüli, talán nevet:

– Hát, így nem lesz belőled jó szakács, az biztos. Akkor lett volna jó a vakaró, ha másnap is puha!

A kamera engem vesz. Hirtelen nem tudom, hogyan folytassam a beszélgetést. Egy beteg öregasszony mellett cigizek. Mit fognak rólam gondolni a nézők? Jobb híján elmosolyodok, mintha Rózsika néni szavaira reagálnék.

Kérni fogom Árontól, hogy ezt vágja ki.

Múlt héten Rózsika néni kezembe nyomott egy megsárgult füzetet. Olajfoltokat, zsíros ujjlenyomatokat fedeztem fel a lapszéleken, a receptek között pedig telefonszámokra, dátumokra és nehezen olvasható mondatokra bukkantam. Kibetűztem az egyiket: „Rozi nem szereti köménnyel.” Nem értettem, ha nem használnak sót, hogy jön ide a kömény, de inkább arra a szóra kérdeztem rá, amellyel a következő oldalon találkoztam:

- Mi az a vakaró?
- Hogyan mi?
- Nem ismerem ezt a szót, fogalmam sincs, mit jelent.
- Cigánykenyér – válaszolták kórusban.

Imponált nekik, hogy Debrecenből érkeztem hozzájuk vendégségbe, és úgy jegyzeteltem, mintha iskolában ülnék? Ilyen sokat számít, hogy kamera nélkül is töltöttem velük időt? Hogy képeket hoztam nekik és aznap nem kérdezősködtem a pinceomlásról?

– Le tudnád venni a hangot? Vagy az is jó, ha halkítasz kicsit – szólítja meg Áron a küszöbön álldogáló Marinát, amikor felhangzik egy jelenet drámai kísérezőzenéje.

Marina kezében szalámis kenyérrel lép be. Feltúrja a ruhákat, arrébb dobálja a plüssöket.

– Csináljál már egy cigit – mondja neki Rózsika néni.

– Jó’ van, de nem találom azt a szart!

– Az itt van nálam, te csak csináljál egy cigit...

– Nem akarna inkább enni, Rózsika néni? – vágok közbe.

– Mindjárt eszek, csak most kéne egy cigi.

Előveszem és felé nyújtom a cigisdobozomat.

Lassan ülőhelyzetbe tornázza magát. Felemeli, a tévére irányítja a távkapcsolót, de nem történik semmi.

– ...

– Hogy mondja?

– Van minekünk saját cigink is – köhög.

A falhoz ütügeti az eszközt.

Elteszem a dobozt. Ezt is kellemetlen lenne látni a végleges verzióban.

A távkapcsoló már működik.

Elnémul a tévé, és rögtön hangsúlyosabb minden: az udvarról beszűrődő kutyaugatás, a bejárati ajtó csapódása, a csámcsogás, a csörgés a másik szobából. Az evés hangjai.

Meresztgetik a szemüket és nyitogatják a szájukat a színészek. Veszekednek, azt hiszem.

– Megint benne leszünk a tévében! – kiáltja a nyolcéves Noel, mintha még mindig túl kellene harsognia a hangszórókat, és a kamera elé ugrik.

– Csitt már, kameráznak! – sziszegi Marina, és próbálja Noelt kiráncigálni a szobából. Szombat van, nincs iskola, se óvoda. Minden gyerek a kamera előtt toporog. Noel sír:

– Hagyjál békén, benne akarok lenni a tévében!

– Én is benne akarok lenni!

– Engedjél el!

– Én is!

– Én is!

Észreveszek egy foszló zsiráfot a lábamnál. Marina ujjairól kenődhetett vaj a nyakára. Érte nyúlok, szőnyegbe taposott csikkeket látok körülötte, és friss hamut, amely valószínűleg az én cigimről hullott le. Az jut eszembe a plüssről, hogy Roziék sosem örültek nekünk úgy, mint a gyerekek. Már rég megadták az engedélyt a forgatáshoz, de még ma is lehajtott fejjel engedtek be minket a házba.

– Hozzad a cigit!

– Mingyá hozom, na! – Marina el.

A többi plüsshez teszem a zsiráfot.

– Mit mondott az orvos? – Mintha Áron nem Rózsika nénit, hanem Noelt kérdezné.

– Ugyanazt, mint múltkor. Pihenni kéne.

Marina vissza. Átnyújtja a cigit az öregasszonynak, majd hozzáteszi:

– Pihenni, itt?!

Rózsika néni elveszi a cigit. Marina engem néz, aztán Áront, aztán megint engem. Amikor látja, hogy Áron a gyerekekkel nevetgél, halkan megszólít:

– Tudnánk beszélni egy kicsit?

– Jó egy kicsit később is? Szeretnék még pár szót váltani Rózsika nénivel.

– Jó később is, persze...

– Akkor nemsokára – mosolygok, Marina visszamosolyog, majd a gyerekekhez fordul:

– Ne zavaradjátok már itt! Kifelé, kifelé!

A gyerekek most hallgatnak rá.

A kamera újra Rózsika nénin.

– Áron! – Gábor hangja a másik helyiségből.

– Az a hülye orvos! Pihenni... Hogy lehetne ennyi gyerekkel pihenni? – Rózsika néni valahonnan öngyújtót vesz elő. Rágyújt.

– De mi a konkrét diagnózis? – Áron úgy tesz, mintha nem hallotta volna Gábort.

– Mit tudom én! Van énnekem annyi bajom, hogy meg sem tudják mondani a kórházban.

– Áron! Egy pillanatra tudnál jönni?

Ketten maradunk Rózsika nénivel.

Péter bácsi szófoszlányait és gyereknevetést hallani.

Nem szívom végig a cigimet. Meg akarom kérdezni, hol nyomhatom el, amikor Rózsika néni hirtelen felhangosítja a tévét, feláll, pulóverén égésnyomok, és fojtott indulattal felém fordul:

– Minek kamerázik annyit ez a muki?

Cigit tartó mutató- és középsőujját odaszegezi, ahol az előbb Áron ült.

– Mert segíteni szeretne. Ha megmutatja az embereknek, milyen nehéz itt az élet, hátha máso...

– És mit akar itt az a másik?

– Gábor?

– Az. Legutóbb arról kérdezgette Fatimát meg Marinát, hogy miért hagyták abba az iskolát. Meg engem is basztatott, hogy miért nem küldöm az unokáimat szakmát tanulni. Mintha nem tudná, hogy Fatima is meg Marina is anya, és a gyerekeket fel kell nevelni.

– Ne aggódjon, Rózsika néni. Ezt a filmet valószínűleg nem fogják leadni a tévében. Ha elkészül, adománygyűjtő vetítéseket szervezünk majd, és a pénzből élelmiszert veszünk, gyógyszert és tüzelőt önöknek. A recepteket is azért akartam összegyűjteni a múltkor, hogy ha olyan helyzetbe kerülnék, akkor megmutathassam az embereknek, mit és hogyan eszne...

– Az kell még, hogy ország-világ megtudja a nyomorunkat! Mit fognak gondolni rólunk? – Pár másodperccel később: – Ki adna nekünk pénzt?

A fényképeket nézem. Én csak néhány hónappal ezelőtt kapcsolódtam a forgatáshoz. Új tapasztalatokra lett szükségem a Lyukóvölgyről szóló könyvem befejezéséhez, ezért felhívtam Áront. Szerettem volna segíteni a munkámmal az akkor még két emberből álló stábnak, valamint a családnak is.

Rózsika néni követi a tekintetemet. Olyan hirtelen ül le, ahogy felpattant. Feszélyez a hangerő, de úgy szorongatja a távkapcsolót, mintha az élete múlna rajta, így nem szólok neki. Folytatja:

– Akkor sokan jöttek hozzánk kamerázni. De lett azokból a filmekből valami? Benne voltunk a hírekben, és más semmi. Már négy éve húzódik az ügy. Az a vállalkozó meg, aki feketén dolgoztatta a saját portáján az én fiamat is, minden védőfelszerelés nélkül, azt mondja, hogy a földrengés volt a hibás. A földrengés! Hogy lehet már ilyen hülyeséget kitalálni? Na, mondd meg az igazat, melyik tévének dolgoznak ezek?

Bánt, pedig íróként örülnöm kéne, hogy engem nem tekint a stáb részének.

Megjelenik Marina. Hátra-hátra tekint, hadar:

– Csak azt akartam kérdezni, hogy Angelikának kisbabája lesz, és nem tudjuk, hogy hogyan tudnánk megve...

– Angelika terhes?

– Igen, a harmadik hónapban van, és nem tudunk semmit megvenni a gyerekeknek – arrébb sepi a plüssöket, leül, közelebb hajol: – Nem tudnál segíteni? Kellene egy kiságy meg egy babakocsi, gyerekruhák, játékok és pelenka, a pelenka nagyon fontos, mert az drága, és abból tényleg nagyon sok kell.

– De miért nem Angelika fordult ezzel hozzám?

– Ő nem mer.

– Haragszik valamiért?

Nem reagál rögtön:

– Csak nem akarja, hogy mások is megtudják.

– És ki az apa?

– Az nincs. Facebookon jöttek össze, találkoztak néha, de aztán szakítottak. Nem fértek meg egymással, mert túl féltékeny volt az az ember.

– Marina, kenjél má' nekem egy kenyeret! – Rózsika néni.

– Akkor segítesz? – Marina.

– Megpróbálok.

Marina mosolyog. Nem úgy, mint amikor beléptünk a házba, de nem is úgy, ahogyan én tettem, amikor zavarba jöttem a kamerától. Őszintébben, vagy inkább nyitottabban. Nem tudom leírni, hogyan.¹

A Dubaj című film az alábbi linken tekinthető meg:

[Dubaj – rendezte Sívó Júlia és Surányi Z. András](#)

¹ Írásom a Dubaj című dokumentumfilm világából kinövő fikció, amely kimaradt és fel nem vett jeleneteken alapul. Bár egyes karaktereim hasonlóságokat mutathatnak a film szereplőivel, a tulajdonneveket minden esetben megváltoztattam, így is jelezve, hogy a leírtak nem feleltethetők meg maradéktalanul a történeteknek. Ugyan nagyban támaszkodtam a Lyukóvölgyben szerzett tapasztalataimra, a dokumentarista pontosságtól most fontosabb volt a számomra, hogy olyan jelenségeket vizsgáljak meg a szépirodalom eszközeivel, amelyeket a film egyik alkotójaként korábban más szemmel kellett néznem.

Amennyiben a filmben megismert család támogatásához hozzá kíván járulni, adományát a Miskolci Napraforgó Egyesület 11994002-02416298-00000000 számú bankszámlájára utalhatja. Kérjük, a közleményben tüntesse fel a „Dubaj” megjelölést. A felajánlásokat az egyesület teljes egészében a család javára továbbítja.

Közösség és hit a Császlóci Passióban¹

Friesz-Kovács Kamilla

A Császlóci Passió különleges és hiánypótló alkotás: egy olyan kárpátaljai közösség életébe enged betekintést, amely a történelem, a háborús bizonytalanság és a mindennapi nehézségek közepette is ragaszkodik keresztény hitéhez és hagyományaihoz.

A kereszt súlya – jelenet a Császlóci Passióból²

A Császlóci Passió alkotói – Nagy Ernő rendező-operatőr vezetésével – érzékeny, dokumentarista szemlélettel fordulnak a kárpátaljai magyar közösség felé: kamerájuk nem kívülről szemléli a szereplőket, hanem együtt lélegzik velük.

¹ Rendezte: Nagy Ernő

² 1. kép. A kereszt súlya. Forrás: filmkocka a Császlóci Passió című dokumentumfilmből (r. Nagy Ernő). Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=WVeZNu52e4E>

A film ereje ebből a bensőséges közelségből fakad. A passiójáték dokumentálásán keresztül nemcsak a keresztény hagyomány elevenedik meg, hanem az is láthatóvá válik, hogyan próbálja a közösség a mai ukrainai helyzet közepette megőrizni lelki tartását, kulturális önazonosságát és hitét.

A passiójáték nem pusztán színházi előadás, hanem egy vallási eseményen keresztüli közösségi összetartóerő. A fiatal szereplők számára a bibliai történet eljátszása hitvallás, emlékezet és összetartozás. Olyan fiatalokat látunk, akik komolyan veszik a hitüket, és azt nemcsak szavakban, hanem a közös munkában is megélik.

Betanulás – jelenet a Császlóci Passióból³

Külön méltatást érdemel a passiójátékot vezető és betanító tanárnő, Mihalovicsné Tóth Krisztina, aki rendkívüli türelemmel, érzékenységgel és szeretettel fordul az ifjú szereplőkhöz. Ő nem csak szervezőként van jelen, hanem olyan emberként, aki valódi közösséget épít. A film finoman azt is

³ 2. kép. Betanulás. Forrás: filmkocka a Császlóci Passió című dokumentumfilmből (r. Nagy Ernő). Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=WVeZNu52e4E>

érzékelteni, hogy mennyi odafigyelés, lelki munka és emberség szükséges ahhoz, hogy egy ilyen hagyomány élő maradhasson.

Az ölelés – jelenet a Császlóci Passióból⁴

A film egyik legelgondolkodtatóbb üzenete az, hogy a passiójátékot betanuló fiatalok – sok kortársuktól eltérően – idejüket és energiájukat nem pusztán a digitális világban töltik, hanem Krisztus szenvedéstörténetének megjelenítésén dolgoznak. Ez nem valamiféle nosztalgikus idealizálás, hanem annak bemutatása, hogy a hit és a közösségi kultúra ma is képes megszólítani a fiatal generációt. A passióban való részvétel számukra nem kötelező feladatnak, hanem személyesen vállalt ügynek tűnik.

A Császlóci Passió arra emlékeztet, hogy a közösség, a hagyomány és a hit nem elvont fogalmak, hanem olyan élő tapasztalatok, amelyek képesek átvezetni embereket történelmi és személyes válságokon egyaránt.

⁴ 3. kép. Az ölelés. Forrás: *filmkocka a Császlóci Passió című dokumentumfilmből* (r. Nagy Ernő). Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=WVeZNu52e4E>

A Császlóci Passió című film az alábbi linken tekinthető meg:

[Császlóci Passió – rendezte Nagy Ernő](#)

Kritika és recenzió

**BARTHA ESZTER: MINDENKIFÖLDJÉN?
VÁCZI MÁRK: PARÁZS A HAMU ALATT**

Mindenkiföldjén?

Rostás Zoltán Bukaresti magyarság – alulnézetből című
könyvéről¹

Bartha Eszter

A recenzióknak adott cím talán talányos és ezért magyarázatra szorul. Érdeemes tehát kezdetnek felvázolni az elsődleges kontextust, hiszen a kifejezést magam is a kötetben megszólított neves erdélyi költőtől és esszéírótól, Demény Pétertől kölcsönöztem. Noha a szerző, Rostás Zoltán maga is unikálisnak nevezte Demény Péter bukaresti megtelepedését és a román fővárosi életbe való beilleszkedését, a kötetet azzal az érzéssel tettem le, hogy a „mindenkiföldje” nem pusztán egy ismert és elismert irodalmár, értelmiségi többes kötődését fejezi ki a helybeli magyar közösség, a fővárosban koncentrálódó román kulturális és tudományos elit, és a szélesebb értelemben vett magyar publikum, magyar kulturális intézetek, a helybeli és a határokon átnyúló kommunikációs csatornák, informális hálózatok felé, hanem egy olyan metafora, amely éppen a többes kötődés miatt kiterjeszthető az egyszerű emberek világára, akik noha nem, vagy csak nagyon ritkán kerülnek kapcsolatba az irodalmi–tudományos–kulturális körökkel, mégis a hétköznapi életben éppúgy megélhetik „mindenkiföldjeként” a saját Bukarestjüket. Ez a recenzió számára azért is érdekes, mert Rostás Zoltán könyvének vállaltan az a legfontosabb célja, hogy megírja az „alul levők” történetét, akik sokkal kevesebb figyelemre tarthatnak igényt – és persze sokkal kevesebb forrást is hagynak

¹ Rostás, Z. (2025). *Bukaresti magyarság – alulnézetből*. Gondolat Kiadó – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 282 o.

maguk után – , mint a politikai, kulturális, tudományos, gazdasági és egyéb elitek.

Bálnaváros című esszéisztikus írásában, amelyben Rostás Zoltán kérdésére válaszolt, Demény Péter használt egy másik kifejezést is Bukarestre: ez pedig az áramlás. Itt megint ne csak a szűken vett kultúrára, a szellemi–kulturális elitek számára fenntartott vagy általuk működtetett szórakozásra, tudástermelésre, kommunikációs csatornákra és hálózatokra gondoljunk, hanem – amit Demény Péter is kiemel – a nagyváros hangulatára, kozmopolita miliőjére, nyitottságára, etnikai-vallási sokszínűségére és általában arra az áramlásra, amelybe lehet aktívan, cselekvőként bekapcsolódni, vagy passzívan engedni a sodródást, sodortatást – de az áramlás metaforájába nem fér bele a megállás, a megváltoztathatatlanság. Más okom is van arra, hogy kiemeljem ezt a két metaforát. Amikor kisebbségekről beszélünk, általában egy konkrét, jól behatárolható környezetben élő etnikai–vallási–nyelvi közösségre gondolunk, amely igen erős „mi-tudattal” rendelkezik, és hasonlóan erős negatív érzelmekkel viseltetik a többi közösség iránt (ez általában nemcsak a többségi társadalom), amelyektől jól láthatóan és minden eszközzel, jellel, szimbólummal, oktatással, lakóhely- és iskolaválasztással, közös társas eseményekkel, közös ünnepekkel igyekszik megkülönböztetni magát. A megkülönböztetés célja kettős: egyfelől a többségi társadalom vagy más etnikai közösségek tudatos kirekesztése, másfelől a „mi-tudat”, a közös identitás, hagyományok, kultúra megőrzése, átörökítése, amely feltételezi ezen kultúra és a közösségi-egyéni kötődések megváltoztathatatlanságát.

Mindezzel szembemegy az „áramlás” metafora, amely éppen azt fejezi ki, hogy nincsenek lehorgonyzott, „rögzült” identitások – és ez persze nemcsak Bukarestre igaz. Hogy akkor miért éppen Bukarest és a bukaresti magyarok? Erre az egyik kézenfekvő válasz a szerző személye, hiszen Rostás Zoltán

Demény Péterhez hasonlóan többszörös kötődéssel rendelkezik. Mivel szociológusként végzett Kolozsváron, 1991-től pedig a Bukaresti Egyetem tanára lett, megvolt benne mind a szakmai, mind pedig a személyes, emberi érdeklődés egy olyan csoport iránt, amelyet leginkább így írhatunk le: egy kisebbség kisebbségének a többsége. Ha a romániai magyar kisebbségről beszélünk, az anyaországban élő magyarok szinte biztosan az erdélyi magyarságra gondolnak, vagy legalábbis arra gondolnak először. A bukaresti magyarság nemcsak létszámában jóval kisebb, hanem a kisebbségnek ez a kisebbsége sokak körében kevesebb rokonszenvre is tarthat számot, hiszen Bukarest soha nem volt „magyar” város, így az odavándorolt magyarokkal szemben megfogalmazódhat egyfajta előítélet, akár valamiféle gyanakvás, hogy elsődleges céljuk nem magyarságtudatuk, magyar gyökereik vagy akár anyanyelvük megőrzése, hanem inkább a tudatos vagy „öntudatlan” asszimiláció. Fokozottan igaz ez a kevésbé művelt, iskolázott emberekre, a kétkezi (vagy ma már inkább „gépkezi”) munkásokra, eladókra, bejárónőkre, az építőipari munkásokra és általában mindenkire, akik az ipar és a szolgáltatóipar alacsonyabb posztjain keresik a megélhetésüket. A tágan vett kulturális szférában dolgozó értelmiségiek, de a műszaki–közgazdász rétegek is helyzetüknél fogva rengeteg olyan dokumentumot hagynak hátra, amelyek alapján jellemezhető, megfogható asszimilációjuk folyamata és foka (és mondjuk ki, ezekben a rétegekben sokkal könnyebb is a magyarságot, a magyar hagyományokat és persze az anyanyelvet megőrizni, hiszen ezt diktálja kulturális tőkéjük megtartása és sokszor gazdasági–közigazgatási–diplomáciai érdekeik is).

Rostás Zoltán könyvében megfordulnak az arányok/szerepek, hiszen a bukaresti magyar közösségnek eleve azt a részét veszi górcső alá, amely a legkevésbé fontos szereplője akár a hivatalos román, akár a hivatalos magyar „nagypolitikának”, a kétoldalú politikai–diplomáciai–kulturális kapcsolatokról

már nem is beszélve. A könyvet olvasva itt máris ki kell javítanom magam, hiszen a szerző pontosan azt bizonyítja be, hogy nem beszélhetünk egységes, homogén magyar közösségről, és persze magyar minitársadalomról sem. Én mégis találónak érzem az egész bukaresti magyarságra nézve a „mindenkiföldje” és az „áramlás” metaforákat. Ehhez szeretnék idézni néhány sort Demény Péter *Bálnavárosából*, amelyben találóan jellemzi a saját Bukarest-érzését és hangulatát:

Bukarest nagyon jó hely. Az ember érzi, hogy egy nagyváros lélegzetében kavarg. Eddig mintha egy olyan óceánban úsztam volna, ahol csak díszhalak élnek – most már bálnák is fújtatnak mellettem. Színház-, utcazene-, könyv- és filmfesztiválok, kiállításmegnyitók, könyvklubok: minden itt zsong körülöttem, csak győzzem megélni. De ha nem megyek el, akkor is megélem, mert egyszerűen áramlik (Rostás, 2025, p. 42).

Kétségtelenül másképp él a bukaresti mindenkiföldjén egy művelt irodalmár, mint azok a fővárosba vándorló magyarok, akik a jobb megélhetés reményében keltek útra, esetleg vegyesházasság révén kerültek Bukarestbe, vagy már ott élő rokonaikat, ismerőseiket, családtagjaikat követték, akik már rendelkeztek fővárosi tapasztalattal és helyismerettel. Rostás Zoltán könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy sem a bukaresti magyar kisebbséget, sem pedig ennek a kisebbségnek a tagjait nem kívánja előregyártott kategóriákba „beleszorítani”. Nem mehetünk itt bele az osztályfogalom könyvtárakra rúgó szakirodalmába, amely ma is erősen átpolitizált és átideologizált, de erre nincs is szükség, hiszen a szerző a legkevesbé sem az egyébként is nagyon vitatott tartalmú „munkásosztályt” kívánja feltérképezni Bukaresten. A szociológus Rostás Zoltán nem igyekszik osztálytartalommal felruházni az egyszerű

emberek (régiesen kétkezi munkások) világát, azt viszont természetesnek veszi, hogy az utóbbiak alkotják Bukarestben a romániai magyar kisebbség kisebbségének a többségét, mint ahogyan az is eleve adott, hogy pontosan róluk van a legkevesebb forrás és információ, hiszen sem a létszámuk, sem az erőforrásaik nem elegendőek ahhoz, hogy komolyan számoljanak velük a „tudástermelő” rétegek – legyenek azok románok vagy magyarok.

Ez tehát „mindenkiföldjének” a másodlagos kontextusa. A román fővárosba politikai, diplomáciai, kulturális vagy gazdasági okok miatt bevándorló – a leggyakrabban oda áthelyezett – értelmiségiek számára jóval kiszámíthatóbb és rendezettebb a bukaresti élet, az áramlásba való bekapcsolódás, hiszen őket készen várja a munkahely, a formális és informális hálózat, amelybe korábban is betagozódtak, sokszor a lakás, lakóhely – és persze a biztos munkahellyel vagy munkakörrel előre adottak számukra a társas integráció egyéb feltételei. Rostás Zoltán egyáltalán nem mond le az értelmiségi elit identitásőrzéséről vagy asszimilációjáról – könyvében mégis megfordulnak az arányok és szerepek. „Mindenkiföldjén” nem tűnik el a Bukarestben élő magyar kulturális elit, és a társadalmi–politikai szerepük sem relativizálódik. Rostás Zoltánt azonban nem a bukaresti magyar „politikacsinálás” vagy az elitrétegek kultúratermelése és -fogyasztása foglalkoztatja; az általuk termelt tudás és dokumentumok elsősorban azt a célt szolgálják, hogy a szerző minél pontosabban rekonstruálhassa a történelemből eltűnt – vagy eltűnő – kisemberek világát.

A feladatot nehezíti, hogy a górcső alá vett bukaresti magyarság nemcsak hogy nem alkot egy magában álló minitársadalmat, hanem földrajzilag, felekezetiileg és az asszimiláció fokát tekintve is nagyon tagolt képet mutat. Talán leginkább egy mozaik vagy „patchwork” megközelítésről beszélhetünk, amelyben a szerző által készített életút-interjúk, a már publikált interjúk, és –

ahogyan megyünk vissza a történelemben – a történeti források, dokumentumok, egyházi és különböző egyleti beszámolók, fennmaradt levelek, feljegyzések alkotják az egyes mozaikdarabokat. Az „áramlás” itt is többszörös. Először nagyon triviális értelemben: míg a magaskultúrát termelő és fogyasztó értelmiségi elsősorban a kulturális pezsgést veszi észre és értékeli a román fővárosban, hasonlóan felszabadultnak érezhették magukat azok a fiatal lányok, akik a két világháború közötti időszakban, illetve a második világháborút követő szocialista iparosítási hullámok idején kerültek – vagy sokszor menekültek – a fővárosba, a szegénység elől cselédlánynak, bejárónőnek, vagy pedig a kollektivizálás elől gyárakba munkásnőnek. És ne csak a falusi lányokra gondoljunk; az építőipar minden korszakban igényelte a munkáskezet, így például a Ceaușescu által megálmodott és elindított megalomán építkezések férfiak tömegeit csábították, vagy sokszor katonai behívóval kényszerítették a román fővárosba. Az utóbbi annyira elterjedt volt, hogy külön elnevezést kapott: koncentrációk. Persze a kollektivizálás elől is férfiak tömegei menekültek – vagy vándoroltak el – Bukarestre, hiszen az interjúkból is kiderül, hogy a „kollektívben” nagyon kevesen látták a jövőt, még akkor is, ha a kormány erőszakkal akarta őket a földekre visszakényszeríteni, amikor ott hiányzott a munkáskéz. A kötet több interjúrészletet is hoz annak igazolására, hogy a milícia sokszor a nőket sem kímélte: a cselédként, papír nélkül dolgozó Tankó Veronika például úgy szökött vissza Bukarestre, miután igazoltatás után hazaküldték a „kollektívbe” (Rostás, 2025, pp. 127–129).

Az bizonyos, hogy az „alul lévők”, a kisemberek élete egészen másképp áramlik, vagy kapcsolódik bele a fővárosi élet áramlásába, mint ahogyan ugyanezt a várost megélik a privilegizált(abb) rétegek: a színházakat, fesztiválokat, kulturális rendezvényeket rendszeresen látogató, a politikát, kultúrát, diplomáciát hivatásként művelő elitől az egyszerűbb, beosztott értelmiségiig. Ha folytathatom a metaforát: miközben az előbbiek biztos

vizeken hajóznak, a Rostás Zoltán könyvében bemutatott kisemberek igen sokszor nagyon nehezen tudnak csak a felszínen maradni, mint ahogyan teljesen elsüllyedt életekkel is találkozunk. Azt mondhatnánk, hogy Bukaresten nem csak bálnák vannak, hanem bizony cápák és más ragadozók, de éppen elég sár és iszap is, amely rárakódott a szerző által vizsgált két évszázad során a hajótörött vagy csak „túlélő” kisemberek történetére. Ne gondoljunk itt se nagy lecsúszásokra, se nagy felemelkedésekre: a kötet lapjain olyan emberek kelnek életre és mesélik el a saját történetüket, akik életük folyamán éppen elég sok nehézséggel kerültek szembe, és bizony sokszor csak a túlélés volt, vagy lehetett a cél: ínséges lakásviszonyok, lelkiismeretlen és kizsákmányoló munkaadók, a hétköznapi diktatúra erőszakos megnyilvánulásai (milícia, „kollektív”, feljelentések, önkényes áthelyezések) és még az egyszerű, hétköznapi életet is megkeserítő jogfosztások és tortúrák (értelmetlen szabályok betartatása, az emberek mindennapi zaklatása, megfigyelése, órákig tartó sorbanállás olyan egyszerű élelmiszerekért, mint a tojás vagy a hús, ami még el is fogyhatott, mire az ember sorra ért). Ezek önmagukban nem shakespeare-i drámák; a drámát éppen az adja, hogy a túlélést biztosító apró küzdelmek után csak egy további apró küzdelem következik. Szögezzük le: Rostás Zoltán szociológusként, egyetemi tanárként és persze szemtanúként semmiben nem „relativizálja” a politikai diktatúrát. Könyvének egyik legeredetibb gondolata, hogy miközben az elitek számára sokszor valóban kataklizma egy-egy hirtelen politikai váltás, változás – legyen az felkelés, forradalom, puccs vagy erőszakos hatalomátvétel – az egyszerű emberek élete általában a szokásos mederben halad tovább. Az apró küzdelmeket nem váltja fel shakespeare-i dráma; hogy használjak a kötetből egy példát, az építőmunkások nem tűntek el Bukarestből, miután a diktatúra megdöntésével leálltak a megalomán építkezések, hanem átvezérelték őket plázákat és szupermarketeket építeni.

Az „áramlás” azonban – szerencsére – nemcsak ez. A szerző nemcsak a mindennapi harcokban keresi a munkáslét értelmét, hanem igyekszik bemutatni olyan helyzeteket, ahol és amennyiben a kisemberek a saját sorsukat is alakíthatják. Ilyen maga a Bukarestbe költözés gondolata, hiszen nagyon sokak számára a beköltözés, migráció fő vonzereje nemcsak a jobb megélhetés reménye, hanem ugyanekkor – esetenként még nagyobb vonzerő – maga a főváros, akkor is, ha nyilvánvalóan másképp tudja élvezni annak lehetőségeit egy kultúrdiplomata, mint egy építőipari, gyári munkás vagy egy cseléd lány. Rostás Zoltán könyvében plasztikusan megjelennek a kisemberek életének apró küzdelmei egy olyan társadalomban, amely a politikai jogfosztottság mellett még egy szerény életszínvonalat is csak nehezen tudott biztosítani, de ugyanakkor megjelennek az apró örömek is például a cseléd lányok visszaemlékezéseiben, akik idősebb korukban is felemlégetik a fővárosban megismert szórakozási lehetőségeket, a mozit, a Cismigiu parkban tett sétákat, a táncmulatságokat, az ott megismert barátnőket vagy az első udvarlókat. A fővárosi nagyobb lehetőségek a férfiak beszámolóiban is megjelentek, hiszen sok multság végződött házassággal, és az így összekerült pár nemritkán nem ment „haza”, hanem megtakarítottak annyit, hogy megkapaszkodjanak a fővárosban. Érdekes azt is kiemelni, hogy nemcsak az olyan neves értelmiségiek mint Demény Péter szóltak nagyon pozitívan a kozmopolita Bukarestről; hasonlóan vélekedtek a Rostás Zoltán könyvében megszólaló egyszerű emberek, akik éppen nem a nagyvárosi elidegenedettséget tapasztalták, hanem olyan új társas kapcsolatokról, barátságokról számoltak be, amelyek sokak számára még kevésbé tették vonzóvá a hazatelepülést.

Érdekes még szólni a migrációs „hálózatokról”, amelyek működtették és talán napjainkban is működtetik a bukaresti áramlást. A könyv bebizonyítja, hogy a migráció, legalábbis az elmúlt században szinte soha nem elszigetelten történt; a beköltözőnek mindig volt valamilyen erős vagy gyenge „kapcsolata”

a fővároshoz (ez lehetett ismerős, barát, rokon, de gyakran igen közeli hozzátartozó, általában testvér). Téves lenne tehát azt gondolni, hogy a szegény falui lány vagy a „kollektívtől” menekülő férfi gondolt egyet és felutazott munkát keresni a fővárosba. Mindig létezett – és valószínűleg ma is létezik – egy informális migráns „network”, amely éppúgy igaz a kulturális és politikai elitre, mint a kisemberekre, akik a fővárosban is „csak” alacsonyabb, kisebb presztízsű munkákra számíthatnak. Az más kérdés, hogy az „elitet”, illetve a „kisembereket” tömörítő hálózatok szinte soha nem találkoznak.

A kötet tehát – ahogy az eddigiekben is igyekeztem bemutatni – olyan arcát tárja fel a romániai magyar kisebbségnek, amely az avatott közönség előtt is rejtve maradt, vagy legalábbis nem került bele sem a román, sem a magyar kutatók látóterébe. Rostás Zoltán azonban nem csak annyit tett, hogy egy képzeletbeli térképre ráhelyezte a „többségi” bukaresti magyar kisembereket. A könyv legnagyobb érdemének azt tekintem, hogy a szerző felvillantott egy olyan perspektívát, ami újszerű módon világítja meg a történeti folytonosság, a vállalt vagy deklarált identitás és asszimiláció bonyolult kapcsolatát. Miközben a két állam politikájában és kultúrdiplomáciájában kiemelt helyet foglal el a romániai magyar kisebbség kérdése és helyzete, a könyv a szerző évtizedes empirikus munkájával bizonyítja, hogy az egyszerű emberek gondolkodásában nem úgy jelenik meg Bukarest, mint annak az államnak a fővárosa, amelyhez nekik mindenképpen viszonyulniuk kell, de nem is úgy, mint egy (ön)tudatosan vállalt olvasztótégely. A könyv interjúit olvasva azt is meg merem kockáztatni, hogy sokak számára a fővárosi lét, a bukaresti beilleszkedés olyan vonatkoztatási pontot jelenthet, ami legalább olyan fontos nekik, mint az etnikai hovatartozás (ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy hátat fordítottak volna magyar gyökereiknek). A másság itt éppenséggel egyfajta beolvadást jelent – hiszen mondhatjuk azt, hogy a fővárosban nem román vagy magyar lesz valaki elsősorban, hanem bukaresti. A főváros ebben az értelemben is áramlik – hiszen

úgy kozmopolita, hogy közben nem bontja le a többszörös identitásokat. Erre utal a szerző módszere is, amelyet ő társadalmi archeológiának nevez. A történetmesélés tudatosan nem lineáris, hanem visszafelé haladunk az időben, érzékeltetve a „többségi” bukaresti magyar kisebbség állandó jelenlétét, a hosszú idő alatt kialakított és működtetett formális és informális hálózatokat, de ugyanakkor az áramlást is – hiszen a migráció ebben a régióban is állandóan cseppfolyós.

Természetesen rengeteg kérdés van, amire a könyv nem ad választ. Rostás Zoltán maga is felveti, hogy a rendszerváltás után fellépett egy új, magyar eredetű gazdasági elit, cégtulajdonosok, vállalkozók, kereskedők, akiknek a szerepe valószínűleg a jövőben is növekedni fog. Ez a migráció kiegészülhet időszakos vagy állandó magyar munkavállalókkal, akiket a kereset vagy a fővárosban rejlő lehetőségek vonzanak Bukarestre. Rostás Zoltán könyvében a diktatúra bukásától halad az időben visszafelé – miközben a mai fiatal munkavállalók, egyetemisták már javában a millennium után születtek. Lesz-e a mai globális (vagy posztglobális) korban történeti folytonosság? A kérdés egyelőre költői, de az nem, hogy Rostás Zoltán könyve számos olyan réteget tárt fel, amely nélkül nem lehetséges a továbbépítkezés.

Recenzióm végén szeretnék felvetni a folytonosság/asszimiláció kérdéséhez néhány gondolatot. Általában senki nem vitatja, hogy a román nagypolitikának (mint ahogyan a magyarnak is) mindig volt egy nacionalista, homogenizáló iránya, amely történeti koronként jobban vagy kevésbé érvényesült. Ebben a kontextusban jogosan merül fel a kérdés: hogyan állíthatjuk – vagy állíthatjuk-e komolyan – hogy Bukarest kozmopolita? Itt nem a szerző objektivitását szeretném dicsérni vagy megkérdőjelezni. A könyvet olvasva ugyanis ez a kérdés fel sem merül. A könyvben megszólaló „íróemberek” és a kisemberek egyaránt olyan prizmán keresztül látják a

városukat és a világot, ahol a mindennapi életben és társas interakciókban nem az a fő kérdés, hogy valaki román-e vagy magyar. Természetesen sem mi, sem pedig ők nem állítják, hogy ennek nincs jelentősége. Az olvasztótégely nem azt jelenti, hogy eltűnnek az etnikai–vallási–nyelvi különbségek; azt viszont igen, hogy a hétköznapi embereknek nem ez a legfontosabb, és nem ez irányítja elsősorban a kommunikációt és a társas interakcióikat. Ezt a paradox helyzetet példázza a könyvben szereplő történet egy apáról, akinek az egyik fia román lányt vett feleségül, mire a másik fiú románul ígérte meg a csalódott édesapának, hogy ne aggódjon, mert ő nem tesz ilyet. A megszólalók több interjúban vegyítik a hivatalos élet magyar és román kifejezéseit, mint ahogyan a román nyelv megtanulása sem állami kényszerként jelenik meg, hanem elengedhetetlen eszközként a vágyott és akart kommunikációhoz.

A könyv számos érdemét említettem. A legértékesebb és az egyetemes tudományosságot megcélzó részének viszont éppen azt a perspektívát tekintem, amely a szerző számára természetes, de a mai világban sajnos, már egyáltalán nem az. Ez pedig az a látásmód, szemüveg – vagy nagyító, hiszen a szerző a romániai magyarságnak csak egy kis részét vizsgálja –, amely valóban előítéletmentesen és minden preconcepció nélkül közelít a tárgyahoz, és nem foglalkozik azzal, hogy a két állam vitás kérdéseiben a román vagy a magyar félnek van-e igaza. Rostás Zoltán számára nemcsak az osztályfogalom, hanem az etnikum sem egy „rögzült” kategória, amelynek a létét vagy a nemlétét kell egy tudományos munkának bizonyítania. Ha Ceaușescu rendszerére, a megalomániás építkezésekre és a hírhedt falurombolásra gondolunk, akkor Bukarest úgy tűnhet fel előttünk, mint egy nacionalista ország még nacionalistább fővárosa. A könyvben megszólaló kisemberek számára ezek a kategóriák értelmezhetetlenek. Ők sok mindent láthatnak Bukarestben: a fiatal éveiket, a betelepülőknél az ott szerzett barátokat, gyerekkort, munkát, munkahelyet, a fővárosi létet és tapasztalatot, a megélhetést, a házasságot, egy

élet felépítését, a társaságot, az ott élő szeretteikkel együtt töltött időt, az életük munkájával elért eredményeiket, a nehezen vagy könnyebben megszerzett/biztosított „megélhetést”, egyszóval nagyon sok mindent, ami egy emberi életet keretez. Az viszont nagyon valószínűtlen, hogy bukaresti magyarként úgy gondoljanak önmagukra, mint aki egy idegen, sőt veszedelmes helyre tévedt, és valamiért úgy gondolta, hogy ott folytatja az életét. A beilleszkedésnek természetesen vannak fokozatai; de ha kétszáz év után is kimutatható egy történeti folytonosság a bukaresti magyar jelenlétben, mint ahogyan az informális migrációs hálózatok megléte is igazolható, akkor igencsak valószínű, hogy a vizsgált közösséget a román államnak sem teljesen beolvasztania, sem pedig (ha ez volt a szándéka) elüldöznie nem sikerült.

A bukaresti magyarok nem lettek Bukarestben „idegenek”, és ha anyanyelvüket megőrizték, biztosított a történeti folytonosság. „Mindenkiföldjén” mindenki megtalálhatott valamit: munkát, barátokat, szerelmet, házastársat – vagy lehetőséget a még tovább lépésre. Igaz, a történeti korok, háborúk, kormányváltások, diktatúrák, rendszerváltások kuszaságában az egyéni sorsok kibogozhatatlanok, így csak mozaikok maradhatnak a mégoly lelkiismeretes kutatóra. Rostás Zoltán a társadalmi archeológus módszerével következetesen és példamutató gondossággal tárta fel és rakta össze interjúkészítőként, történészként és résztvevő megfigyelőként a szétszórt mozaikokat. Megmutatta, hogy a kisembereknek is lehetett egy olyan Bukarestje, amelyet nem befolyásolt az állami szinten propagált nacionalizmus és az ilyen-olyan irányú kisebbségpolitika. A kötet azt is megmutatja, hogy bármennyire központosított vagy „totális” is egy diktatúra, a kisemberek számára mindig maradnak „kiskapuk” – vagy inkább olyan kis közösségek, miniterek, ahol a saját akarat valamilyen formában a központi akarat ellenére is érvényesül – vagy inkább ott érvényesül igazán. Az a Bukarest, ami Rostás Zoltán könyvének a közege, egy nacionalizmustól elfogult olvasó

számára láthatatlan. Aki azonban nyitott(abb) szemmel olvas, az felfedezi, hogy a világ sokszor nem az, aminek látszik – és ez nemcsak a kisemberek perspektívájára igaz.

Parázs a hamu alatt

Závada Pál Pernye és fű című könyvéről¹

Váczai Márk

Závada Pál 2024-ben megjelent regénye, a *Pernye és fű* első pillantásra is tekintélyt parancsoló, a maga több mint félezer oldalával visszarettentheti az olvasót. A szerző életművét és stílusát jól ismerőknek persze a terjedelem aligha jelent akadályt. Engem személy szerint a téma is érdekelt, ezért vettem kézbe, és nem meglepő módon viszonylag gyorsan elolvastam.

Már a fűszöveg felcsigázott. Mivel szülőfalum 1945 és 1956 közötti történetéből írtam a szakdolgozatomat (Váczai, 2011), érintve benne a kulákosítás és a téesszervezés kérdéskörét is, ráadásul Závada regényeiben eddig sosem csalódtam, számomra nem jelentett kihívást, és a végén elégedetten csuktam be a kötetet.

A szerző egy – illetve több, egymáshoz lazábban vagy szorosabban kapcsolódó – összetett történetet tár elénk. Szereplői dokumentumfilmet forgatnak az ötvenes években gyűjtogatással vádolt három személy ellen lefolytatott perek kapcsán. Az alapot az 1989-ben bemutatott, Sipos András rendezésében elkészült *Statárium* című film (Sipos – Závada, 1989) adja, amely itt *Rögtönítéletek* címmel jelenik meg. A nyolcvanas évek végén még élőkkal lezajlott beszélgetésekben az alkotáshoz készült interjúk részletei köszönnek vissza. A legfőbb karakter Závada, a *Statárium* egykori forgatókönyvírójának alteregója, itt a pályája kapcsán éppen elbizonytalanodott, a *Viharsarokban* felnőtt, lakóhelye, T. „kulákpítését” könyvben (Závada, 1986) elemző

¹ Závada, P (2024). *Pernye és fű*. Magvető Kiadó, Budapest (ISBN: 9789631444773).

szociológus, akiről hol egyes szám harmadik személyben olvashatunk egy külső szemlélő által, hol ő maga beszél egyes szám első személyben. A nézőpontváltás időnként segít belehelyezkedni az egyébként meg nem nevezett illető szerepébe, miközben sokszor őt is kívülről látjuk. Tehát elbeszélőként és ábrázolt karakterként is találkozhatunk vele. Az őt baráti ajánlás nyomán a munkára felkérő Pfeifer Miklós, a rendező alakja teljesen független a valódi Sipostól, ahogy a baráti társaság, a stáb többi tagja is kitalált személy, ám az általuk elmondottakban és a megélt eseményekben a két világháború közötti és 1945 utáni hazai történések bontakoznak ki. A beszélgetésekben szóba kerülnek a népi írók, illetve olyan szociográfiák, amelyeket érdemes kézbe venni legalább egyszer, mint a Dunánál, Magyar Bálint Dunapatajról írt kétkötetes munkája (Magyar, 2007), pontosabban ennek Magyar és Schiffer Pál által készített dokumentumfilm változata (Magyar – Schiffer, 1987). Az érdeklődők akár egy kis olvasmánylistát is összeállíthatnak maguknak, mire a könyv végére érnek, rajta természetesen a Kulákpréssel, a Statárium könyvváltozatával (Sipos – Závada, 1989), Darvas József, Féja Géza, Sinka István és Németh László egyes műveivel.

A szereplők magánéletének alakulását is nyomon követhetjük a regény lapjain, mint ahogy ott lehetünk korábbi sorsfordulóknál, járhatunk a különböző időszakokban megjelenő, a történetben T.-nek jelölt Tótkomlóson, a stáb bázisán, részesei lehetünk egy izgalmas nyomozásnak, amelyből kiderül a társaság tagjainak személyes érintettsége is. Eközben főleg budapesti események révén betekinthetünk a rendszerváltás egy-egy eseményébe, megidéződnek a folyamat meghatározó személyei, akár kutatói, művészi, akár politikusi mivoltukban. Nemcsak a valóban létező, hanem a kitalált figurák is hús-vér emberek, életükben ott van a hétköznapi valóság, így bárki megtalálhatja a kapcsolódást hozzájuk.

A regény tulajdonképpen egy időutazás is, hiszen a jelenből visszamegyünk a nyolcvanas évek második felébe, ám a filmre vitt történetek valós ideje a leegyszerűsítve csak ötvenes éveknek nevezett Rákosi-korszak. Az interjúkban, beszélgetésekben megszólalók az elbeszélésben a két világháború között történeteket is felidéznek, illetve van, aki 1919-ig, sőt még korábban visszamegy az emlékezésben.

A statáriális bíraskodás, a kommunista törvényességként aposztrofált törvénytelenések és a késő kádári idők légköre egyaránt meghatározza a cselekmény alakulását. Az utóbbi behatárolja a stáb lehetőségeit: van, aki az új, immár letűnőben lévő korszakban olyannyira nagy hatalommal rendelkezik, hogy számukra érinthetetlen, az évtizedekkel korábbi döntéseit nem lehet rajta számonkérni. Nehéz dolguk van tehát; merész vállalkozásukat nem segíti, hogy bár a rendszer eresztékei már recsegnek-ropognak, a hatalmi struktúra még szinte érintetlen.

És amiről manapság hajlamos megfedkezni a történész szakma néhány képviselője: a szamizdatirodalommal, a repülő egyetemekkel és az első ellenzéki tömörülések, azaz a szabadság kis köreinek létrejöttével fokozatosan kibontakozik a második nyilvánosság. Erről persze 2026-ban nem ildomos beszélni bizonyos körökben, pedig nagyon is sokat jelentett azokban az években, tulajdonképpen egy új rendszer alapjait teremtette meg.

Még egy adalék a filmszerűséghez: a szöveg egyes részeit csillagok választják el egymástól. A gondolatfolyam nem oszlik fejezetekre, a rövidebb-hosszabb szövegrészek jelenetekként állnak össze egy egésszé. A fentebb már említett gyakori nézőpontváltás is ezt erősíti.

Elemzésem nem lenne teljes egy fontos aspektus megemlítése nélkül, ez pedig a Horthy-korszakban és a II. világháború utáni új rendszerben jelenlévő antiszemitizmus problémája. Utóbbi szépirodalmi feldolgozására jó példa

Závada 2016-os kötete, a 70 évvel korábbi kunmadarasi pogromot középpontba állító Egy piaci nap (Závada, 2016.). A regényben a téma elsősorban a népi írók és a falukutató mozgalom kapcsán jelenik meg. A mellékszereplőként néha felbukkanó Fényes Andor, akinek felesége, Edit a forgatás aktív részese, zsidó származásúként, a Beszélő szamizdat lap álnevet használó újságírójaként hosszas sajtó- és irodalomkutatót végez, s gyakran beszél Németh László, Féja Géza, Erdélyi József, Sinka István és Darvas József ilyen irányú írásairól, sőt, fel is olvas azokból, miközben a névtelen szociológussal közeli viszonyt ápoló Flóra elvált férje, a társaságban jelen lévő Bimbó Kálmán a szerzők védelmére kel.

Az antiszemitizmus jól megragadható az 1919-es tanácsköztársaság, a regényben és a filmben felelevenített történések kapcsán inkább a Rákosi-korszak vonatkozásában ama közkeletű megállapításban, hogy ez a két rendszer egyfajta zsidóuralmat szabadított el az országban, és az ötvenes évek kegyetlenségeit a bosszúállás indokolta, ahogy ez felmerül a munkaszolgálatból visszatért, feleségét elvesztő vérbíró kötetzáró történetszálaiban is. Kuthy Flóra és nála jóval idősebb bátyja, Vilmos számára világossá válik, hogy korábban apjuk, az orosházi főszolgabíró perében ez a férfi volt az ügyész. A baráti kör megvitatja a pert, a megérteni akarás vágyával.

Bízom benne, hogy rövid ismertetőmből is jól látszik: a regény sokkal több, mint egy, a nyolcvanas években forgatott dokumentumfilm készítésének fiktív krónikája. Múltidézés a nosztalgia teljes kizárásával, emberi mivoltukból fakadóan néha elfogult, lelki nehézségeket megélő szereplőkkel. Egy kitalált történet, amely a valóság talaján bontakozik ki, ahogy az Závada műveire jellemző.

Irodalomjegyzék

Magyar, B. (2007). A Dunánál I-II. Dunapataj 1944-1958. Dokumentumszociográfia. Új Mandátum.

Magyar, B. – Schiffer, P. (1987). A Dunánál. Színes magyar dokumentumfilm. Nemzeti Filmintézet. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/dokumentumfilm/a-dunanal.html>

Sipos, A. – Závada, P. (1989). Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyújtogató kulákok” pereiről. MTA Szociológiai Kutatóintézet – Vita.

Sipos, A. – Závada, P. (1989). Statárium. Fekete-fehér magyar dokumentumfilm. Nemzeti Filmintézet. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/dokumentumfilm/statarium.html>

Váczai, M. (2011). Hatalomváltás, gazdaság, egyház- és iskolaügy Zámolyon, 1945-1956. Szakdolgozat. PTE BTK Történettudományi Intézet.

Závada, P. (1986). Kulákprés. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez. Művelődéskutató Intézet.

Závada, P. (2016). Egy piaci nap. Magvető.

Fiókban maradt szociográfiák

FRIESZ-KOVÁCS KAMILLA: FIÓKBAN MARADT
SZOCIOGRÁFIÁK

SIFLIS GORDÁN KLÁRA: VAJDASÁGI HOLLYWOOD
AVAGY A FEHÉR FOLTOK FELTÁRÓI

Fiókban maradt szociográfiák

**Archívum a magyar szociográfiai kutatás eddig kevésbé
ismert munkáiból**

Friesz-Kovács Kamilla

Minden kultúrának és tudományágnak megvannak a láthatatlan vagy alulértékelt kincsei: azok a kiváló munkák, amelyek nem kerülnek be a nyilvánosság reflektorfényébe. A Fiókban maradt szociográfiák rovat pontosan ezeket a kincseket kívánja feltárni. Olyan szakdolgozatok, kisebb kutatások, még nem publikált tanulmányok kapnak itt helyet, amelyek jelentős társadalmi, kulturális vagy történeti betekintést nyújtanak, de eddig kevésbé voltak hozzáférhetőek.

A rovat célja kettős. Egyrészt szeretné bemutatni, hogy milyen témák és perspektívák léteznek a szociográfia műfaján belül, amelyekre a szélesebb szakmai közvélemény eddig nem figyelt fel. Másrészt arra kívánja ösztönözni az olvasót, hogy gondolkodjon el a társadalmi valóság feltárásának lehetőségeiről, és fedezze fel, milyen sokszínű és gazdag a magyar szociográfiai hagyomány, akár határokon innen, akár túl.

A Fiókban maradt szociográfiák minden rovatában egy rövid összefoglalót közlünk egy szakdolgozatról, tanulmányról vagy kutatásról, amelyet ajánló egészít ki. A teljes anyagot – a szerző hozzájárulásával – online formában is elérhetővé tesszük a Magyarország Felfedezése Alapítvány honlapján. Így lehetőség nyílik mélyebben elmerülni a bemutatott témában.

Siflis Gordán Klára: Vajdasági Hollywood avagy

Fehér foltok feltárói¹

Gondolatok egy szakdolgozatból²

„Ahogyan város nincs színház és opera nélkül, nemzeti (nemzeti kisebbség) sincs modern, független mozgókép nélkül. A mozgóképet nem csak fogyasztják: ez a média ösztönzi a szellemet és a nemzeti tudatot. Ébren tartja az alkotói kedvet, ha lehetősége van megmutatkozni. Maroknyi vajdasági filmes az elmúlt negyven évben egy olyan impozáns mozgóképes kultúrát hozott létre, amellyel egyetlen európai kisebbség sem dicsekedhet.”
(Siflis Zoltán)

A vajdasági magyar filmalkotókról, munkásságukról, ars poeticájukról és alkotásaikról meglepően keveset tudni, annak ellenére, hogy jelentős és gazdag életművek születtek. Nincs átfogó dokumentáció a vajdasági filmkészítés múltjáról és jelenéről, pedig a mozgókép története e térségben a kezdetekig nyúlik vissza. A térségben elsőként Lifka Sándor rendelkezett kamerával és vándormozival, amelyben saját filmjeit mutatta be városról városra járva. Bosnyák Ernő pedig teljes vagyonát egy játékfilm elkészítésére áldozta.

Az őket követő alkotók is számos hazai és nemzetközi elismerést szereztek, miközben közösségi kezdeményezések születtek, mint a topolyai videótábor, amely egyedülálló mozgalommá vált a térségben. Siflis Zoltán munkássága ebben a kontextusban nem csupán filmes életút, hanem a vajdasági magyarság kulturális önképének egyik legfontosabb lenyomata is: „A

¹ Siflis Gordán, K. (2007). *Vajdasági Hollywood. Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. (Témavezető: Babiczky László, egyetemi oktató)*

² A közölt részlet a szakdolgozat bevezetőjének összefoglalója, szerkesztői változat.

dokumentumfilm nem csak eszköz, hanem tükröt tart a közösség elé; a láthatatlan, kimondatlan valóságot is képes feltárni.”

A dokumentumfilm műfaja ebben a kontextusban rendkívül sokrétű: lehet portréfilm, riportfilm, helyzetmellőző interjú vagy szociográfiai dokumentum. „A valóság lefényképezésekor maga az esemény válik láthatóvá jelen időben” – mondja Balázs Béla, és e gondolat jól kifejezi a vajdasági filmesek motivációját: a valóság feltárása, archiválása, a kisebbségi közösség történetének megőrzése. A dokumentumfilm eszközei – az interjú, az archív felvételek, a helyszíni megfigyelés – mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a néző nem csupán látja, de érzi is az adott történeti, társadalmi helyzet súlyát.

Mindezek ellenére felmerül a kérdés: miért maradtak kívül ezek az életművek a magyar filmtudomány látóterén? Miért nem vált a vajdasági magyar mozgókép a kulturális emlékezet szerves részévé? „Vajon miért mellőzött a magyar filmtudomány ilyen jeles úttörőket, az utódok értékes, dacos kitartását?” – írja a szerző. A hiány felismerése indokolja e munka megszületését is.

A dolgozat a dokumentumfilm, mint valóságfeltáró műfaj felől közelít, és ezen keresztül vizsgálja egy alkotó, Siflis Zoltán életútját és ars poeticáját. „Az alkotók mindig a valóság megfigyeléséből indulnak ki. A tények alapján általánosítanak, ítéletet alkotnak, értékelnek. A tényeket, tolmácsoló dokumentumfilmeket elsődlegesen befolyásoló alkotásoknak tekintjük” – írja a szerző. Az ő munkássága egyben egy közösség története is: a vajdasági magyarságé, amely saját valóságát próbálta megmutatni – gyakran a láthatatlanság határán.

Miért érdemes elolvasni a szakdolgozatot?³

Siflis Gordán Klára egy alig feltárt kulturális világot tesz láthatóvá. Nemcsak a vajdasági magyar dokumentumfilm történetébe nyújt betekintést, hanem azt is megmutatja, hogyan válik a mozgóképek a közösségi önismeret eszközévé. A dolgozat rávilágít a kisebbségi kultúrák és a film kapcsolatára, arra, hogy a dokumentumfilm miként képes feltárni a kimondatlan társadalmi jelenségeket, a közösségek történeti múltját, valamint a kulturális identitás formálódását.

Az olvasó betekintést nyer abba, hogy a dokumentumfilm nem csupán technikai vagy művészi gyakorlat, hanem társadalmi aktus: a valóság feltárása, archiválása és a közösségi emlékezet gazdagítása. Ez a munka egyúttal arra is emlékeztet, mennyire fontos a kulturális emlékek dokumentálása, különösen ott, ahol a történet egy részét a feledés vagy a mellőzés fenyegeti. A teljes szakdolgozat elolvasása további példákkal és részletekkel egészíti ki ezt a képet, bemutatva a vajdasági filmesek életművének sokszínűségét, küzdelmeit és eredményeit.

Siflis Gordán Klára szakdolgozata megtekinthető az alábbi oldalon:

[Magyarország Felfedezése Alapítvány – Fiókban maradt szociográfiák](#)

³ Szerkesztői ajánló

VÁRJUK OLVASÓINK VÉLEMÉNYÉT!

Szeretettel várjuk olvasóink visszajelzéseit folyóiratunkról.

Osszák meg velünk gondolataikat, észrevételeiket,
javaslataikat!
Számunkra fontos, mit gondolnak.

A beérkezett levelek és írások legérdekesebb részleteiből
válogatást közlünk a következő számban.

Kapcsolatfelvétel:

titkar.magyarorszagfelfedezese@gmail.com

